

Editörler

Doç. Dr. Fahri ÖZTEKE

Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL

gece
kitaplığı

Tarih Alanında Uluslararası Araştırmalar ve Değerlendirmeler

Ekim
2025

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Birinci Basım / First Edition • © Ekim 2025

ISBN • 978-625-388-771-1

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Kitaplığı

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 0312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

TARİH ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR VE DEĞERLENDİRMELER

EDİTÖR

DOÇ. DR. FAHRİ ÖZTEKE
DOÇ. DR. KURTULUŞ DEMİRKOL

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE YURT SAVUNMA ANLAYIŞI

Selman SEVİM-1

Bölüm 2

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE MODERNİTEYE BAKIŞ: HALİL NİMETULLAH ÖRNEĞİ

İrfan KARANFİL-21

Bölüm 3

ATATÜRK DÖNEMİNDE TOPLUM YAPISINDA DEĞİŞİM

Abdullah AYDIN-39

Bölüm 4

TÜRK EĞİTİM GELENEĞİNDE TARİH ÖĞRETİMİ: İLK TÜRK DEVLETLERİ VE OSMANLI ÖRNEĞİ

Abdurrahman GÜNER-55

Bölüm 5

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE YÜKSEK KADEME MEMURLARIN RESEN EMEKLİYE SEVKİ VE BAKANLIK EMRİNE ALMA UYGULAMALARI

Bülent AKKAYA-85

//

Bölüm 1

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE YURT
SAVUNMA ANLAYIŞI

Selman SEVİM

Dörtlü Takrir ve Partinin Kuruluşu

Devrimlerin lideri Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'i ilan ettikten kısa bir süre sonra zihninde çok partili demokratik hayata geçmeyi tasarladı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin[CHP] kuruluşunun (9 Eylül 1923) üzerinden henüz bir yıldan az bir vakit geçmişti ki, bu sefer Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu (17 Kasım 1924). Böylesi bir teşebbüs, savaştan çıkararak yeni devlet tesis etmiş hiç bir liderin kolay kolay göze alamayacağı bir hamleydi. Ne var ki, katılımcı demokrasi Cumhuriyet'in ilk yıllarında oluşturulmaya çalışıldıysa da konjonktürel yapı ve halkın bilinç düzeyinin yetersizliği buna müsaade etmedi (Akkaya, 2010: 26).

CHP, uzunca bir süre siyasi rejimi “Tek Parti” iktidarı ile ayakta tuttuğunu savunmuş ama dünyada olup bitene karşı daha fazla ayak direyememiştir. Birleşmiş Milletler'e[BM] girme konusunda hayli istekli görünen CHP iktidarı, menzile varmak uğruna çok partili hayata geçilmesi gerektiğinin bilincindeydi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü (1884-1973), II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) temsili demokrasiyi önceleyen Batı bloğunun muzafferiyetiyle sonuçlanmasına müteakip, Türkiye Cumhuriyeti adına hemen kolları sıvadı. İnönü, makul bir manevrayla parti içi muhalefetin önünü açarak yeni bir siyasi örgütlenmenin doğuşuna ortam hazırladı. İncelikli ve stratejik bir yol haritası izlenerek, Demokrat Parti'nin[DP] kurulmasına çanak tutuldu (Nalbant, 2019: i).

Muhalifler, tepkilerini artık sözlü olmaktan çok yazılı bir şekilde dile getirmeye başladılar. Anılan tepkinin ilk manifestosu, CHP grubunda da müzakere edilen “Dörtlü Takrir (Demokrasi Beyannamesi)” olarak tarihe geçti (Akandere, 2021: 33). Belgeye böyle bir ismin konmasının gerekçesi, altında dört Milletvekilinin imzasının yer almasıydı. Esasen İzmir Milletvekili Celal Bayar (1883-1986), Aydın Milletvekili Adnan Menderes (1899-1961), İçel Milletvekili Refik Koraltan (1889-1974) ve Kars Milletvekili Mehmet Fuat Köprülü (1890-1966) 7 Haziran 1945 tarihli önerge aracılığıyla Türk demokrasine büyük ölçüde yön verdiler (Albayrak, 2004: 43, 44). Bundan sonra artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. DP'nin kuruculuğunu da yapacak bu dört isim, mesleki statüleri itibariyle partinin seçkin/elit bir kimlikle doğmasını sağladı (Lewis, 2009: 407).

Önerge, kamuoyuyla paylaşılmadan önce hayli zorlu bir süreçten geçildi. Takrir çalışmalarını yürüten heyet arasındaki farklı yaklaşımlar ve keskin fikir ayrılıkları ancak istişareler sayesinde aşılarak ortak bir zeminde buluşuldu. Vekiller, kendi aralarında yaptıkları hararetili toplantılarda uyarı niteliği taşıyan bir takrir hazırlanması konusunda uzlaştılar. Bayar, daha kapsamlı bir belgenin kaleme alınmasından yana tavır koy-

muştı. Menderes ve Köprülü ise, oldukça ihtiyatlı davranarak ilk etapta “değişim” sloganı ile yola koyulmanın derdine düşmüşlerdi. Bayar’da çok geçmeden dava arkadaşları gibi düşünmeye başlayınca, Dörtlü Takrir nihayet kaleme alındı (Bozdağ, 1993: 34).

Takririn hemen başında “otokrat demokrasi” ye (Koçak, 2016: 11) karşı çıkan vekiller, gerçek demokrasinin bir an evvel hayata geçirilmesi zaruriyetini vurguladılar. Demokratik uygulamaların tabanın sesi olduğuna değinilen önergede, “demokrasi-refah” seviyesi arasındaki organik bağa dikkat çekildi. Çağı doğru okuma ve anlamanın önemine değinildi:

“Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti’nin ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamı ile tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir”. (Feroz, 2020: 24).

Dörtlü Takririn altında başka niyetler yattığını düşünen kişilerde ortaya çıktı. Fakat takririn müdavimleri, tüm dünyada özgürlük atmosferi varken Türkiye’nin gelişmelerden kendisini soyutlamasının mümkün olmadığını belirttiler. Öyle ki, Tek Parti döneminden farklı olarak Türk milletinin artık demokratik haklarını kullanacak olgunluğa eriştiğinin altı çizildi. İlk TBMM’nin hazırladığı 1921 Anayasası’na sinmiş “demokratik ruhun” egemen kılınması konusunda daha fazla vakit kaybedilmemesi gerektiği her ortamda ifade edildi (Akandere, 2021: 38).

Önerenin temsilcileri, Türk kamuoyu ve Meclisin aklında en ufak bir tereddüte mahal bırakmamak adına metnin en sonuna “*Takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla arz ederiz*” (Feroz, 2020: 28) ifadesini eklediler. İlginç olan ve Türk siyasetinde kırılmaya yol açan, Dörtlü Takrir daha parti grubunda okunur okunmaz hararetli tartışmaların baş göstermesiydi. Dörtlü Takririn imza sahipleri maksatlarını izah ederken ortam iyiden iyiye gerildi. Menderes, daha sonraları bu toplantıyı anlatırken “*yedi saat bize küfür yağdırdılar*” diye dert yanmıştır. Bayar ile Menderes’in konuşmalarını cevap vermek için kürsüye çıkan Şükrü Saracoğlu (1886-1953) “*Takriri verenler bunu geri almalıdır*” diyerek tutumunu açıkça ortaya koydu. Bayar ise, “*Bu Takrir alınmak için verilmemiştir*” sözleriyle kararlı bir duruş sergiledi (Ataoglu, 2008: 29). O duruş gücünü, yeni kurulacak partinin net bir biçimde duyulmaya başlayan ayak seslerinden almaktaydı.

Önerge, CHP ve yönetimi tarafından hiç de iyi karşılanmadı. TBMM’de herkese açık şekilde görüşülmesi istenen takrir, CHP grubunda gizli oturumda ele alındı (Uran, 1959: 432). Beklenen olmuş ve 12

Haziran 1945 günü parti grubu önergeyi reddetmişti. Bu durum önerge sahiplerini yıldırmak bir tarafa dursun, aksine daha da hırslandırdı. Vekiller, cesur bir girişimle konuyu Meclis gündemine taşıdılar. Gelişmeler CHP içindeki meselelerin giderek büyümesine yol açtı. Yıllardır kamuoyundan habersiz şekilde hal olunan birçok konu, taktir sayesinde ortaya dökölüp saçıldı. Partinin prestijini sarsan asıl gelimeyse Bayar'ın istifasını duyurmasıydı. "Karşı devrimin öncüsü" Menderes ise, sesini daha geniş kitlelere duyurmak amacıyla basından da istifade etmekten geri durmadı. Dönemin önde gelen basın organlarından Vatan gazetesinde CHP'deki "totaliter" yapıyı göz önüne serdi (Menderes, 1945: 1, 2). Ağır eleştiriler karşısında CHP yönetimi derhal hareke geçip Menderes, Köprölü ve Koraltan'ı partiden tasfiye ettiler (Apuhan, 2010: 69). Tabiri caizse CHP'deki iç hesaplaşma yol ayrılıklarıyla sonuçlandı.

Yaşananların baş aktörlerinden Bayar dikkate değer bir öngörüy-le, *"Bugünkü Halk Partisi'nin bu fikirleri kabul etmesi, eşyanın tabiatına aykırıdır. Hele bu taktirde bizim imzalarımız varsa"* (Bayar, 2010: 33) tespitiyle parti içi muhalefetin ne denli gelişmediğini aktardı. CHP'de çoğunluk, siyasi hürriyete hemen olanak tanımaya hayli temkinli bir şekilde yaklaştı. Ancak diğer taraftan, CHP yönetiminin muhalefet boşluğunu doldurmak maksadıyla bir parti kurulmasına sıcak baktığı da iddia ediliyordu (Karpas, 2008: 250). İddia sahiplerine göre, yıllardır tek başına devleti yönetmekten bitkin düşen CHP, ülkede siyasi ortamın demokratikleşmesine dolaylı yoldan katkı sağlamıştı. Tasfiyeler sayesinde önerge sahiplerinin partiden ayrılarak yeni bir siyasi oluşuma girmelerinin önü açılmıştı. Türk siyasetindeki kaotik atmosfer ister istemez, çok partili demokrasinin doğmasının "besin kaynağı" oldu. Demokrasi ülkede bunalımları aşarak yerleşiyordu.

Taktirin reddine müteakip yeni bir parti kurulup kurulmayacağı, herkes tarafından merak edilmekteydi. Milliyet gazetesinin başyazarı Abdi İpekçi (1929-1979), yıllar sonra yaptığı bir röportajda Bayar'a 1945 yazında kafasında parti kurma düşüncesinin var olup olmadığını sordu. Bayar, bu tarihi soruya *"O vakit yoktu, ben kendi hesabıma söylüyorum. Diğer arkadaşlar hesabına söyleyemem. Halk Partisinin normal bir parti haline getirmek için mücadele edecektik parti içinde..."* (Burçak, 1979: 59) şeklinde yanıt verdi. Esasen Bayar ve ekibinin ilk etapdaki hedefi, CHP'yi özgür tartışma ortamının yapıldığı bir zemine taşımaktı. CHP'de köklü bir geçmişe sahip bu şahısların, İnönü ve Onun siyasi karizmasından çekindikleri yadsınamaz bir gerçek olarak tarihe geçti (Aydemir, 2024: 225). Ne var ki, ekibin tamamı CHP'de istenmeyen adamlar olarak ilan edilmişlerdi. Bunun üzerine 1945 yılının sonunda DP'yi kurma kararlılığı ile eski arkadaşlarına rest çektiler. Bir türlü bitmek bilmeyen politik kavga, Türk siyasi tarihinin en dikkat çeken belki de "merkez sağın

merkezi” sayılacak partiyi ortaya çıkardı. DP iktidara karşı, “iktidarın içinden” kemikleşmiş bir muhalefet partisi olarak tarihteki yerini almayı başardı.

Kemalist kadroların, ana hedeflerinden biri ilk yola çıkıldığı andan itibaren demokrasiyi her açıdan egemen kılmaktı. Bunu gerçekleştirmenin yolu iktidarı denetleyebilecek bir muhalif partisinin kurulmasından geçmekteydi. Dönemin şartlarına bakıldığında, oluşturulmaya çalışılan muhalefet engellenmemiş fakat kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Güdümlü bir muhalefet partisinin kurulmasının istenmesi mevcut siyasi ortam hesaba katıldığında makul karşılanacak bir durumdu (Tunaya, 1952: 563). Hal böyle olunca, TBMM’de iktidarı denetlemek adına bağımsız milletvekilllerinden “Müstakil Grup” (1939-1946) isimli bir yapı kuruldu. Ancak iktidara bağlı şekilde hareket eden bu grup, tam manasıyla muhalefet görevini yerine getiremedi. Cumhurbaşkanı’nın talimatı ile oluşturulan, Müstakil Grubun muhalefet görevini üstlendiğini söylemek asla mümkün değildi. Zira anılan siyasi yapının sırf güdümlü bir denetleme organı olarak görev yaptığı gözlemlendi (Albayrak, 2004: 18-20).

Aslında TBMM’de iktidara karşı eleştirilerde bulunan muhalefet, önergeden öncede vardı. BM Anayasası’nın onaylanmasıyla devletin kabul etmek zorunda kaldığı sorumluluklara, Şirket-i Hayriye’nin kamulaştırılması kararına, Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısına ve 1945 bütçesinin özellikle ilk yedi aylık bölümüne karşı sayıları azımsanmayacak kadar Milletvekili direnç gösterdi (Akandere, 2021: 90). Meclis görüşmelerinde ret oyu kullanan vekil sayısı ilk başlarda yalnızca beş iken, muhalif hareketinin belirginleşmesiyle bu sayı giderek arttı. Dört Milletvekilinin önergeyi CHP grubuna vermesi ile somutlaşan muhalefet hareketi, partiden ihraçlarla farklı bir boyut kazandı. Dört muhalif Milletvekili, milli egemenlik ilkesinin tam olarak uygulamasını ve parti içinde demokratik işleyişin sağlanmasını verdikleri önerge ile dile getirmişlerdi. Önergenin reddedilmesi sonrasında 21 Eylül 1945’te Köprülü ve Menderes, 27 Kasım 1945’de Koraltan CHP’den ihraç edildiler. Bunun üzerine Bayar, 26 Eylül 1945’te Milletvekilliğinden istifa etti (Burçak, 1979: 62-63). Önergenin reddedilmesi sonrasında muhalifler, bir parti kurulmasına karar verdiler (Toker, 1990: 67).

CHP içindeki ismiyle “Takrirciler” olarak anılan grubun, temel amacı parti içinde reform yaparak çoğulcu demokrasinin önünü açmaktı. Bayar, hedeflerinin önce CHP içinde ıslahat yapmak olduğunu fakat bunu gerçekleştiremeyeceklerini anladıklarında yeni parti kurmaya karar verdiklerini ifade etmişti (Bayar, 2010: 39). Partiden ihraç edildikten sonra Bayar, *“Siyasi partiyi kuracağız, bu muhakkaktır. Partinin kuruluşuna hükümetçe müsaade edilip edilmeyeceği, partinin ne isim alacağı hakkın-*

daki suallerinize kısaca söyleyeyim ki, iş henüz bu raddeye gelmiş değildir” tespitiyle durum değerlendirmesinde bulundu (Akkerman, 1952: 45).

Günden güne iktidar partisinin içinde büyüyen muhalif düşünce, güçlendikçe yeni bir siyasi oluşuma dönüşeceği sinyalini vermekteydi. Dernekler Yasası’nda 15 Haziran 1945 günü gerçekleştirilen değişiklik ile parti kurmayı hükümetin iznine bırakan madde revize edildi. Böylece belirli kurallar çerçevesinde kişilere parti kurma hakkı tanındı. Siyasi kulvarda ilk atağa kalkan Nuri Demirağ (1886-1957) ve ekibi oldu. Demirağ, 7 Temmuz 1945 günü parti kurmak istediğini belirten dilekçeyi İstanbul Valiliğine postaladı. *“Hükümeti devirmek, iktidar mevkiine geçmek hırsı ile kurulmak istenen bir teşekkül de değildir”* (Cumhuriyet, 1945: 3) parolasıyla yola koyulan Demirağ ve arkadaşları, 22 Eylül 1945’te İçişleri Bakanlığından Milli Kalkınma Partisi’nin[MKP] kuruluş iznini almayı başardılar (Akkerman, 1950: 93).

MKP, dörtlülerden önce davranarak kurulmuş ve çok partili yaşamın ilk muhalif partisi olmuştu. Buna rağmen çok etkin bir muhalefet gerçekleştiremeyerek, çoğu zaman siyaset alanında adeta yok sayılmıştır. Parti merkezinin İstanbul’a konuşlanmış olması, Anadolu’da sesinin kısık çıkması, sivil halkla bütünleşemeyişi, üyelerinin siyasi deneyimden yoksun oluşu, İnönü’nün laikliğe dair endişeleri nedeniyle Demirağ’a itimat etmemesi ve partinin içsel bütünlüğünü sağlayamaması MKP’yi pasifize eden en temel faktörlerin başında gelen unsurlardı (Avşar ve Kaya, 2021: 122). Fakat yine de MKP’nin organize oluşu DP’yi kuracak kadrolara güç verdi. Dörtlüler asıl motive eden MKP’nin başarısız muhalefet deneyimiydi. Bu durum İnönü’yü yeni arayışlara yönlendirdi. İnönü, 1 Kasım 1945 günü Mecliste gerçekleştirdiği konuşmasında Türk demokrasisinin tek eksiğın sesi gür çıkan bir muhalefet partisi olduğunu açıkça ifade etti (Cumhuriyet, 1945: 5). Yeni partinin tesisi için siyasi ortam her açıdan müsait hale gelmişti.

Dörtlüler arasında “lider kim olacak?” sorusu zihinleri hayli meşgul etti. Menderes, Köprülü ve Koraltan siyasi kariyeri gayet parlak olan Bayar üzerinde uzlaştılar. Bayar’ın liderliği CHP’liler arasında da hüsnükabul gördü. CHP Grup Başkanvekili Kazım Özalp (1882-1968), İnönü’nün kendisi ile iletişime geçerek Bayar’ın muhalefet partisi kurmasına çok sıcak baktığını aktardı (Toker, 1990: 67-68). Henüz yolun başındayken Bayar, neredeyse her kesimin olurlarını almıştı. Ortaya çıkan tablo, gelecekte Bayar’ın Cumhurbaşkanlığının ayak sesleri niteliğindeydi. Ne var ki, ilerleyen yıllarda iki siyasi hareket arasındaki diyalog 1945’in atmosferinden hayli farklı şekilde sağlanacaktı.

Dönemin konjonktürüne göre hareket eden İnönü, çok partili hayatın önünde engel olmamak için konum aldı. Bayar ise, bazı beyanatlarında aslında İnönü'nün çok partili rejimi içine sindirmediğini ve DP'nin kurulmasına mecburen boyun eğdiğini dillendirdi (Naskali, 2015: 30). Zira 1945 San Francisco Konferansı'nda, Türk heyetine Tek Parti iktidarından vazgeçmesi gerektiği alenen bildirildi (Kasalak, 1997: 225). Bu talep, Cumhurbaşkanı İnönü ile paylaşılarak uluslararası arenadaki negatif pozisyonun kurtulmamızın zorunluluğu ifade edildi. İç ve dış politikadaki gelişmeler karşısında, çok partili sisteme geçiş için somut adımların atılması kaçınılmazdı. Bayar, 1 Aralık 1945'te yeni bir parti kuracağını deklare etti (Akandere, 2021: 98). Partinin ismi hakkında birçok fikir ortaya atılsa da nihayetinde tek bir isim üzerinde uzlaşıldı. Demokrat Halk Partisi, Milli Demokrat Parti, Kemalist Parti, Demokrat Çiftçi Partisi, Köylü ve Çiftçi Partisi gibi isimler üzerinde saatler süren tartışmalar yapıldı. Bayar, dört kurucunun sırayla başkanlık ettiği toplantıların birinde "Demokrat Parti" ismi üzerinde anlaşıldığını kamuoyuyla paylaştı (Toker, 1990: 80). Koraltan, 7 Ocak 1946 günü kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığına iletti (Eroğul, 2003: 28-29). Cumhurbaşkanı'nın onayının ardından partinin varlığı resmîyet kazandı.

DP'nin kurulması, yurt içi ve dışında ciddi ses getirdiği gibi vatandaşlar arasında büyük bir heyecana yol açtı. İktidar partisiyse, olaya daha serinkanlı yaklaştı. CHP, halk arasında "Demir Kırat" (Aydemir, 2019: 129) diye anılan DP'yi MKP'den farklı bir konuma oturttu. Zira DP, kısa bir zamanda büyük halk kitleleriyle iletişime geçerek iktidara göz kırpmaya başlamıştı (Seyhan, 1966: 281). Menderes, *"partimizin ilk kuruluş zamanlarında iktidar partisi yumuşak ve samimi göründü. Kısa bir müddet sonra partimizin yurdun her tarafında kuvvetlenmeye başladığı görülünce bu durum birdenbire değişti"* (Burçak, 1979: 64-65) sözleriyle CHP'deki tutum değişikliğine işaret etti. DP örgütlenmesini tamamlayıp halkın teveccühünü kazandıkça, CHP'nin kaygıları daha da çoğaldı. Hatta zaman zaman iktidar partisinin endişeli tavrı, demokrasinin önüne geçti ve DP'nin yükselişini engellemeyi bir politikaya dönüştürdü.

Parti Programı ve Tüzüğü

DP'nin resmi kuruluş aşaması tamamlandıktan hemen sonra başta İstanbul ve Ankara olmak üzere tüm ülkede teşkilatlanma evresi başlamış oldu. Bu sayede parti kadroları, halkla bir araya gelerek yapacaklarını anlattı. DP'nin henüz yolun başındayken en temel gayesi özgün bir parti programı ve tüzüğü ile vatandaşlara kendisini kabul ettirmektir. Bu süreçte karşılıklı fikir alışverişleri, istişareler ve mitinglere son derece büyük önem verildi. Partinin programının tespiti adına Menderes, Koral-

tan, Köprülü ve Bayar farklı organizasyonlar aracılığıyla halkın nabzını tutmaya gayret ettiler (Bozdağ, 2005: 120-121). Beyin takımı Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal gerçekleri ile örtüşen bir program hazırlamak için didindi. Havada kalacak Halkçı söylemlerden ziyade doğrudan saha-ya inilerek, parti kurmayları tarafından yerinde teşhis ve tespitler yapıldı.

Kamuoyunda DP'nin yetkili birimlere sunduğu program ve tüzük ciddi merak uyandırdı. İlk Genel Başkan Bayar, basın toplantısında DP'nin tüzüğü ve programı hakkında bilgi vererek merakları kısmen giderdi (Eroğul, 2019: 11-82; Şenşekerci, 2000: 194). Cumhuriyet'in ilk zamanlarında kurulmuş Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının tüzüğüne benzerliğiyle dikkat çeken DP tüzüğü, 47 ana program ve 85 temel maddeden oluştu (Çolak, 2002: 776). Programın 24.maddesi devletin özellikle mali açıdan küçültülmesine yönelikti. Liberal temeller (43.madde) üzerinde yükselen DP, yerel yönetimlere daha fazla yetki verilmesini öngörüyordu. Kamu İktisadi Teşebbüslerin satışı (48.madde) ve çoğu tekelin özelleştirilmesi (51.madde) parti programda öne çıkan diğer maddelerdi. İç ve dış borçlanmanın (74.madde) gerçekleştirilmesi ise belirli esaslara bağlandı (Aydoğan, 2009: 141).

Tüzüğün 43.maddesine göre, büyük kongreye kadar kurucular Genel İdare Kurulunu meydana getireceklerdi. Parti merkez örgütü Başkan, Genel İdare Kurulu ve Merkez Haysiyet Divanından ibaret olacaktı. Bu üç organ, büyük kongre üyeleri tarafından seçilecekti. Kongre, iki yılda bir toplanacak ve Genel İdare Kurulu her zaman en yetkili birim sayılacaktı. Taşra teşkilatında il, ilçe, bucak ve ocak kademelerinden üyeler bulunacaktı. İşleyiş dışında kalan maddelerde, hükümet olunduğundaki etkinlikler ve vatandaşların yararına yapılacak işler uzun uzadıya açıklanmıştı (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/d8014161-27bd-49b0-9a09-bd023ab20deb/content>). Ekonominin can damarının tarım olduğunun vurgulanması, üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğe kavuşturulması, piyasalara mecbur kalınmadıkça dokunulmaması ve en temel hedefin demokratik bir atmosferde milli kalkınma şeklinde saptanması DP'ye Halkçı bir parti imgesi kazandırdı.

Bir takım vaatler sayesinde geniş kitlelere ulaşmayı başaran DP'nin 1946 programında, CHP'nin bürokrasideki egemenliğine son verme düşüncesinin varlığı ayan beyan belliydi. Ekonomide Devletçi felsefenin yerini liberal uygulamaların alacağı mesajı verilmişti. Altı ok terk edilmiyor ama gözden geçirilerek konjonktüre göre yorumlanıyordu. Parti, rejime muhalif değildi fakat sivil demokrasinin yerleşmesi için çabalayacaktı. Kısaca DP, önceki yıllarda varlığını sürdüren muhalif partiler gibi "güdümlü" bir siyasi organizasyon olmayı reddetti. DP'nin ilk programında, doğrudan doğruya savunmaya yönelik maddeler bulunma-

maktaydı. Bu hassas konu, çeşitli alanlar hakkında kanaat bildirilirken ele alınmıştı. Programın 12. maddesindeki şu ifadeyle, “*Memleketimizin istiklâlini veya toprak bütünlüğünü bozmayı*” (Demokrat Parti, 1946: 4) tüm düşmanlara gözdağı verildi. Ulaşımın dair tespitlerde bulunurken, “İstikbâl hava nakliyatındadır. Bu konu üzerinde Önemle duracağız” (Demokrat Parti, 1946: 23) sözleriyle hava ordusuna yatırım yapılacağı ima edildi. Donanma yatırımlarına dair ülkenin stratejik önemine dikkat çekildi:

“*Memleketimizin üç tarafı denizle çevrilidir. Coğrafi durumumuz endüstrisi, ticareti ve sporu ile bize, en ileri denizci bir millet olarak yetişmek fırsat ve kabiliyetini vermektedir. Denizciliği, Türkün büyük, millî ülküsü olarak kabul ediyoruz*”. (Demokrat Parti, 1946: 25).

Yeter Söz Milletindir! Seçim Beyannamesi

DP’nin oluşturduğu atmosfer aracılığıyla “Yeni Seçim Kanunu” kabul edilmiş ve tüm seçimler için geçerli olmak üzere “adli teminat” şartı esas alınmıştı. Özetle, seçimler yargı denetiminde yapılacak ve her hangi bir parti boykot bahanesiyle seçimleri protesto edemeyecekti (Karpas, 2010: 323). DP artık daha rahat biçimde, vatandaşlara iktidara geldiklerinde neler yapacaklarını anlatabiliyordu. Seçim propagandası demokratik koşullarda icra edilmeye başlandı. Bu özgüvenle Menderes ve ekibi, 8 Mayıs 1950 günü seçim beyannamesini açıkladılar (Vatan, 1950). Beyannamenin radyodan okunması ise, parti adına yurt genelinde gayet olumlu bir hava esmesine yol açtı.

Beyanname CHP seçim beyannamesini tenkid ile başlayıp tasarruf meselesi, ziraat, sakat yolda ısrar, hayat pahalılığı, alınacak tedbirler, iktisadi imkânlar, iktidarın mücadelesi, seçimlerde sükûn, kinciler, DP’nin faaliyeti, dış siyaset, söz milletindir ara başlıklarıyla tamamen erdirilmiştir (Kaynar ve Kalkan, 2022: 149-154). Her bir bölümün bir önceki başlığın devamı olması nedeniyle sistematik bir bütünlük göze çarpmıştır (Şimşek, 2021: 401). İlk kısımda CHP’nin seçim beyannamesinin gerçekçi olmadığı yönünde eleştiriler sıralandı. CHP’nin seçimlerden dolayı halka yaptığı vaatlerin gerçeklikten uzak olduğu belirtildi. İktidar partisinin geçmişte izlediği yanlış politikalar hatırlatıldı. Bildiride üretim alanında sivil halkın teşvik edileceği, vergilerde indirim yapılacağı, devletin ekonomi üzerindeki tahakkümüne son verileceği, mali kaynaklara göre bir bütçe hazırlanacağı, millî gelirin yükseltileceği ve yabancı yatırımcıların ülkeye gelmesinin sağlanacağı işlenen diğer önemli temalar arasında yer almıştır (Karpas, 2010: 326).

DP Beyannamesinde, devlet/kamu giderlerinin asgari düzeye indirile-

rek tasarrufa önem verileceği üzerinde ısrarla duruldu. Zira böyle bir önlemin diğer alanlarda yatırım yapılmasına olanak sağlayacağı belirtildi. İş hayatını engelleyen bürokratik sınırlamaların ve devlet müdahalelerinin azaltılacağı vat edildi. Milli sermayeye öncelik tanınarak özel teşebbüsün hızla büyütüleceği ifade edildi. Tek Parti döneminde izlenen mali siyasetin sermaye çevrelerini tedirgin ettiği hatırlatılarak güven ve istikrar vurgusu yapıldı (Cumhuriyet, 1950: 1). Varlık vergisi gibi tedbirlere başvurulması ve dıştan sermaye gelmesinin önlenmesi ekonomik geriliğin sebebi olarak açıklandı. Yabancı ülkelerden para akışına olanak tanıyacak uygulamalara gidileceğinin altı çizildi.

Başta çiftçiler olmak üzere farklı toplum katmanlarının yaşam düzeylerinin yükseltileceğinin belirtildiği beyannamede, hayat pahalılığıyla mücadele yolları anlatıldı. Ulusa mal olmuş inkılâpların korunacağı bildirilerek bu sayede Atatürk devrimlerine olan bakış açısı göz önüne serildi. Anayasada, temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik maddelerin kapsamının genişletileceği söylendi. Dış politikaya da değinilen beyannamede, geleneksel bir hal almış İngiltere, Fransa ve ABD ile olan barışçı politikaların sürdürüleceğine yer verildi. Ancak Türk Amerikan dostluğuna ayrı bir parantez açıldı (Milliyet, 1950: 1-3).

DP'nin iktidar partisi gibi gerçekleşme imkânı olmayan hayali vaatlerle halkın oyunu kazanmayı düşünmediğini her fırsatta dile getirdi. Ülkenin yaşadığı meselelere realist bir bakış açısıyla yaklaşılmaya çalışıldı. Irk, din, mezhep, sınıf farklılıkları gözetmeksizin bütün vatandaşlara hizmet etmeyi temel prensip kabul ettiklerini seslendirdiler. Beyannamenin nihayetinde, 14 Mayıs 1950 seçimleri için tarihe mal olmuş manifesto niteliğindeki “Söz Milletindir” söylemi yer buldu (Cumhuriyet, 1950: 1). Söylem halk arasında büyük rağbet gördü ve DP'ye geniş kitlelere ulaşmanın kapısını araladı. Parti, kısa süre zarfında çiftçi, işçi ve tüm emekçilerin gönlüne girmeyi başardı. Hatta CHP'nin ismindeki halk ifadesine rağmen DP halkın gerçek temsilcisi olarak popülerite kazandı (Aydın, 2021: 47- 48). Esasen DP ile CHP'nin seçim bildirgeleri karşılaştırıldığında ideolojik olarak büyük farklılıklar yoktu. DP liberalizmden CHP ise, 1945-1950 yılları arasında yürüttükleri politikarlardan güç almaktaydı (Ahmad ve Ahmad, 1976: 66).

DP'nin seçim beyannamesinde dikkat çeken diğer bir noktaysa “devr-i sabık” ve bunun partide meydana getirdiği ihtilaftı. Bu noktada, DP'nin devr-i sabık oluşturmama taahhüdünün, 1950 seçimleri arifesinde Genel Başkan Bayar ile Menderes arasında yol açtığı uyuşmazlık dikkat çekiydi. Menderes, Genel İdare Kurulu'nda[GİK] devr-i sabık yapılmayacağını açık bir şekilde beyannamede yer almasını istedi (Şimşek, 2021:

406). Politik ve insani cazibesi dolayısıyla GİK'te bu fikir samimi destek buldu. Menderes, DP'yi kısa yoldan iktidara getirecek yolların temizlenmesini düşünmüş ve bu bağlamda gereksiz gördüğü maziyle hesaplaşmaya karşı çıkmıştı.

Partinin 1950 yılına ait seçim beyannamesinde askeri savunmaya dış siyaset bölümünde yer ayrıldı. Sovyet tehdidine dikkat çekilerek askeri yatırımlar ve ordunun güçlendirilmesinden “milli müdafaa” şeklinde bahsedildi. Kara, deniz ve hava ordusunu her daim güçlü tutmanın bir vatan boru olduğu önemle vurgulandı.

“Dış siyasetten bahsederken, onun başlıca muvaffakiyet amili olan milli müdafaaamız hakkında da bir kaç söz söylemek isteriz. Yeryüzünde sulh ve emniyetin beş yıldır bir türlü teessüs edemediği şimdiki buhranlı dünya vaziyetinde, yakın bir komşumuzun memleketimize müteveccih karanlık emelleri karşısında, milli varlığımızın başlıca istinatgâhı olan Milli Müdafaaımızı ehemmiyetle göz önünde bulundurmak bir vatan borucudur” (Kaynar ve Kalkan, 2022: 154).

Demokrat Partinin İktidara Yürüyüşü: Beyaz İhtilal

CHP, söylemleriyle 1950'lerde demokratikleşme yolunda baskın bir rol oynadı. DP'nin varlığı CHP'yi demokratikleşme yolunda adımlar atmaya iten bir güç haline geldi. DP, iktidar partisinin birçok icraat ve politikalarını eleştirmişti. Bunlardan biride kuşkusuz Seçim Kanunu oldu. Bu konuda, iktidar partisi ile yaka paça mücadele etti. Mücadele ederken ciddi mesafe kat etti ve Seçim Kanunu iç dinamiklerine kadar değiştirmek için yoğun mesai harcadı. Seçim Kanunu ile ilgili çalışmalar, İnönü'nün 1 Kasım 1949 günü Meclis açılış sırasında gerçekleştirdiği konuşmasında da yer aldı. İnönü, konuşmasının seçimler ile ilgili bir bölümünde su sözleri sarf etti:

“Seçim Kanunu hususunda su noktalar bilhassa ehemmiyetlidir: İyi niyet sahibi fakat vesveseli vatandaşların yüreğinde dahi seçimde hile imkânı olmadığı inancını yerleştirmelidir. Bunun için ne kadar tedbir alınsa yerindedir. Seçimde zor kullanma ihtimali kesin olarak önlenmelidir. (...) Seçime kadar, seçim esnasında ve yeni meclis gelinceye kadar memleket-te selamet ve huzuru korumak için vatandaşın zihninde can ve malının ehemmiyeti hakkında kati bir inanç muhafaza etmek hükümetin başlıca vazifesidir. Oyunu vermek üzere sandık basına gelecek kadın, erkek her seçmenin tam bir serbestlik ve herhangi bir tecavüz, tazyik veya tehdit korkusuna düşmeksizin vatandaşlık hakkını sağlamak şarttır”. (İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1993: 88-89).

DP, 1946 seçimlerindeki şaibeli ortamın yeniden yaşanmasını istemiyordu. CHP’de 1950 Seçimleri için DP kadar olmasa da hassasiyet gösterdi. Bu noktada, Seçim Kanununun yenilenmesi için Ankara ve İstanbul Üniversiteleri Hukuk Fakülteleri öğretim üyeleri, Yargıtay, Danıştay ile Türkiye’nin en kalabalık üç barosundan seçilecek on bir üyelik bir kurul oluşturuldu. Kurul, demokratik seçimin tam anlamıyla nasıl yapılacağını araştırıp ilgili makamlara bir rapor sundu (Aydın Tarihi, 1949: 8). Yeni Seçim Kanunu, 7 Şubat 1950 günü Meclis’te görüşülmeye başlandı. Buna göre seçimler gizli oy, açık tasnif ve yargı denetimine bağlı kalarak gerçekleştirilecekti. Ana muhalefet partisi DP, tasarımı ilke olarak destekledi. Ancak ayrıntılar üzerinde hararetli tartışmalar yaşandı. Özellikle toplantı hürriyeti meselesi gündeme geldiğinde Mecliste yer yerinden oynadı (Eroğul, 2003: 43). Her şeye rağmen eskiyle mukayese edildiği zaman, son derece demokratik bir içeriğe sahip olan kanun bir şekilde TBMM’de kabul edildi. Bu şartlarda Meclis, 24 Mart 1950 günü seçimlerin yenilenmesinde karar kıldı (TBMM, 1950: 1038-1046). Türk siyasetinde bundan sonra hiçbir şey artık eskisi gibi olmayacaktı.

Türkiye’de 14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlere yedi parti katıldı. CHP, bütün illerde DP ise Hakkari hariç tüm illerde, Millet Partisi 22 ilde, Milli Kalkınma Partisi 3 ilde, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Çiftçi Partisi sadece İstanbul’da seçimlere katılım sağladılar (Yücel, 1997: 79). DP, %89,3’lük katılım oranı ile gerçekleştirilen genel seçimlerde geçerli oyların %55,2’sini alarak 416 milletvekili çıkarmayı başardı. Yıllardır tek başına iktidarda olan CHP ancak 69 milletvekili elde etti (TUİK, 2012: 5-9). Bu sonuçlarla hükümet el değiştirdi. Huzur ortamı içinde yapılan seçimler ve ortaya çıkardığı tablo, “kansız” veya “beyaz” ihtilal olarak nitelendirildi (İnan, 2007: 117-145).

DP’nin iktidar yürüyüşü büyük bir başarı ile sonuçlanmış ve Türk siyasi yaşamı ciddi bir kırılmaya tanıklık etmişti. DP, TBMM’de ise, %85,4 temsil oranı sağladı. CHP’nin temsil oranı ancak %14,2’ye ulaşabildi. Öyle ki, CHP’den tekrar aday olan 226 milletvekilinden, aralarında TBMM Başkanı M. Şükrü Saraçoğlu’nun (1887-1953) da bulunduğu 188 siyasetçi seçimi kaybettiler. Eski Başbakan M. Şemsettin Günaltay (1883-1961) dışında kabineden hiçbir Bakan tekrar Meclis sıralarına oturamadı. Seçime ilk kez katılan Millet Partisi sadece % 4,6 oranında oy alabildi. Bir tek Kırşehir’den seçilen Osman Bölükbaşı (1913-2002) sayesinde TBMM’de temsil edilme hakkını elde etmiş oldular. Bağımsız adayların oy oranı % 1’inde altında kalmış, yalnızca Mardin’den Kemal Türkoğlu (1911-2005) Meclise girmeyi başarmıştı (Tuncer, 2010: 85). Tüm bu veriler sosyolojik açıdan da uzun uzadıya değerlendirmeye muhtaç sonuçlardır. Mayıs seçimleri, demokrasi atılımı bağlamında ele alındığında büyük bir

inkılap olarak nitelendirilmektedir (Sarol, 2014: 109). Kuruluşundan beri çoğunlukla elitist bürokratlar tarafından idare edilen Türkiye Cumhuriyeti, ilk defa halkın içinden çıkan sivil vekillerce yönetilmeye başlandı.

Bu seçimlerinin Türk demokrasi tarihinde özel bir konumu vardır. Seçimlerin adil ve şeffaf bir şekilde geçmesi için ellerinden geleni yapan DP gönüllüleri, seçimlerde arbeye çıkmamasına vesile oldular. Bayar, seçimlerin sükûn içinde geçmesi hakkında yaptığı değerlendirmede şunları söyledi:

“1946 seçimleri ile bugünkü durum arasında memnuniyet bahş farklar müşahade etmekteyiz. İdare amirlerinin mantalitesi bakımından büyük terakkiler kaydedilmiş olduğunu görüyoruz. Bu ana kadar seçimlerin sükûn içinde cereyan etmediğine dair haber almış değiliz. Bazı şikâyetler olmuş olsa da bunlar ehemmiyetli şeyler değildir. Demek oluyor ki, adli kontrol altına bırakılan işler fevkalade mükemmel cereyan etmiş, idari cihaza terk edilen hususlarda ise aksaklıklar olmuştur”. (Cumhuriyet, 1950: 3).

Seçimin sükûn içinde geçmesi şüphesiz alınan tedbirlerin neticesiydi. Türkiye demokrasi sınavında böylesine önemli bir seçimi şaibesiz ve şeffaf bir şekilde sonuçlandırarak tüm dünyaya örnek teşkil etti. Menderes, seçim sonuçlarını memleketi Aydın’dan izleyerek öğrendi. Yurt çapındaki büyük zafere rağmen Menderes’in gözü kulağı İstanbul’daydı. Nihayet Menderes’e İstanbul’u büyük bir farkla kazandıkları duyuruldu. Bunun üzerine hissiyatını şu sözlerle dile getirdi:

“İstanbulsuz bir iktidar yarım bir iktidar bile olamazdı, şimdi içim rahatır, ben gidip 1-2 saat istirahat edip İzmir’e Ankara trenine yetişeyim, siz de istediğiniz gibi eğlenmekte artık serbestsiniz.” (Bozdağ, 1986: 19).

DP’nin 1950 seçimlerindeki başarısının en büyük sebebi, büyük halk kitleleri ile kurduğu diyalogdu. Oysa 27 yıl boyunca iktidarda kalan CHP, halk tarafından erişilmez bir seçkinler zümresi olarak algılanmıştı. Türk halkının büyük çoğunluğu bu partinin “baskıcı” yönetiminden hayli bunalmıştı. DP yöneticileriyle vatandaşla iç içe bir yaşam sürmeye özen gösterdi. Geniş halk kitlelerinin yanında Türk Silahlı Kuvvetleri de DP’ye ilk zamanlarda arka çıktı. Ordu mensuplarının maaşlarının azlığı, terfi etmede karşılaştıkları güçlükler ve hak ettikleri özlük haklarından mahrum bırakılmaları onları DP’ye yaklaştırdı. Askere karşı derin duygularla bağlı olan Türk milleti, DP’nin ordu ile kurduğu iletişime son derece büyük değer verdi (Eroğul, 2003: 91-94). Halkın seçimdeki tercihinde bahse konu olan samimi irtibat önemli rol oynadı. CHP kesiminde tam bir şok ve yenilginin şaşkınlığı egemenken, DP bu kadar yüksek bir oy oranıyla zafer beklemiyordu. Bayar, “İktidarı düşünüyorduk, ancak bu kadar

büyük bir çoğunluk beklemiyorduk... Zaferin böyle büyük olacağını hayal etmemiştim doğrusu..." (Tercüman Gazetesi, 1976: 1) sözleriyle partideki havayı nakletti.

Halkın hissi önceki seçimlerden farklıydı iktidara alternatif bir parti vardı. Demokratik zeminde gerçekleşen seçimde halk DP'den yana oyunu kullandı. CHP yenilgi ile doğrudan yüzleşti. Genel Sekreter Kasım Gülek (1905-1996), "Türkiye'de Demokrasi Kökleşiyor" başlıklı yazısında CHP'nin 14 Mayıs seçimlerini kaybetme sebepleri şu şekilde sıraladı:

- 27 yıllık iktidarın meşakkati ve getirdiği yorgunluk vardır.
- CHP'nin gerçekleştirdiği yenilikleri kabullenmeyip geri dönüşü isteyen grup sürecin CHP aleyhinde gelişmesine sebebiyet vermiştir.
- Vatandaş, DP vaatlerine hesapsız sualsiz inanmıştır.
- CHP'li bazı adaylar, kazanacaklarından o kadar emindirler ki, emin olduklarından sandıklara dahi gitmemişlerdir.
- Seçimlerde tarafsız vatandaş, CHP nasıl olsa kazanır, muhalefet güçlü çıksın diye onlara oy vermiştir (Cumhuriyet, 1950:1).

CHP cephesinde seçim ile ilgili önemli bir değerlendirme de İnönü tarafından yapıldı. İnönü, demokrasiye olan inancını ve ona nasıl sahip çıkılması gerektiğini şu sözlerle dile getirdi:

"Meclis'i çağırmalıyız. Onlara hükümeti kurmayı önermeliyiz. Ben iktidarı bırakmaya giden bir yolu tutmakla arkadaşlarıma karşı ve belki de tarihe karşı sorumlu bir durumda görülebilirim. Fakat başka türlü bir hareket, rejimi bir ayaklanmayla sona erdirmek olurdu. Gezgin İstiklal mahkemeleriyle bir ülke yönetilemez. Çok istiyorum şu Ankara beni seçmesin". (Barutçu, 1977: 416).

İnönü, oğlu Erdal İnönü'ye (1926-2007) yazdığı mektupta seçimi neden kaybettiklerini sağduyulu bir biçimde açıkladı. Ülkenin geldiği noktada şahsına ve çok partili yaşama geçilmesini sağlayan ekibine de bir övgü çıkardı:

"Niçin kaybettik? İnsaflı, insafsız bin bir sebebi var. Fakat en başta gelecekte değişiklik arzusudur... Bu seçim memlekette yeni bir hayat tarzı kurmak için giriştiğimiz teşebbüste ne kadar ciddi ve samimi olduğumuzu ispat etmiştir. Memleket için, hepimiz için şeref olmuştur". (Özel, 1988: 149).

Seçimlerin sona ermesiyle CHP'de İnönü'nün bundan sonraki konumunun ne olacağı merak konusu olmuştu. İnönü, 24 Mayıs 1950 tarihinde yayımladığı tebliğde "Cumhurbaşkanı vazifesinin hitamı üzerine

C.H.P Genel Başkanlığını fiilen deruhte ettiğimi memlekete ilan ederim” (Erdemir, 1996: 8) açıklamasıyla kafalardaki soru işaretlerini cevapladı. Dönemin usta kalemlerinden Ahmet Emin Yalman (1888-1922) ise, CHP’nin 27 yıllık iktidarı bırakış şeklini takdirle karşıladı. İnönü’nün büyük bir olgunluk sergilediğinin altını çizerek, Türk milletinin nezdinde bundan sonra daha da yükseleceğini belirtti:

“Sizin bu milli zaferin amilleri arasında yüksek bir mevkiiniz vardır. Bu sayededir ki; on iki seneden beri işgal ettiğiniz Cumhurbaşkanlığı mevkiinden ayrılrken küçülmeyeceksiniz, milletin nazarında yeni bir mertebeye yükseleceksiniz. Siyasi hayatınız bu memleket için kapanmamıştır. En tatlı, heyecanlı, en hayırlı ve verimli devriniz, bu saniyede muhalefet lideri sıfatıyla başlıyor”. (Vatan, 1950:1).

Seçimin hemen ardından 16 Mayıs günü Celal Bayar, İnönü tarafından Çankaya Köşküne davet edildi. Köşkteki buluşmada İnönü, Bayar’ı tebrik etti ve hükümeti hemen devredebileceklerini söyledi. Fakat Bayar, İnönü’ye henüz milletvekilleri toplanmadığından aceleye gerek olmadığını ilettiler (Bozdağ, 1986: 34). Bayar, görüşme sonunda yeni hükümeti oluşturmak için zaman kazandı. Yeni dönemde tüm gözler DP’deki görev dağılımına çevrilmişti. Öncelikle Cumhurbaşkanı adayının kim olacağına dair basında bir yığın haber dolaşmaktaydı. DP Milletvekilleri, Ankara’ya gelir gelmez grup toplantılarında Cumhurbaşkanı adayı hakkındaki düşüncelerini kürsüden dile getirdiler. Bayar, bu toplantılarda yer almamaya büyük özen gösterdi. Tam bu sırada Ali Fuat Cebesoy (1882-1968), Cumhurbaşkanı seçilebilmek için Bayar’dan destek istedi (Bozdağ, 1986: 105). Oysa DP’liler Cebesoy’u değil Bayar’ı devletin tepesinde görmeyi kararlaştırdılar. Nihayet Bayar, 2 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlerde TBMM’de 387 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti’nin III. Cumhurbaşkanı (1950-1960) seçildi (Akın, 2009; 84). Sivil halk, bürokratlar ve Türk ordusu ile barışık bir kimliğe sahip Bayar’ın böyle bir göreve gelişi tüm yurttan olumlu bir hava esmesini sağladı.

Sıra Meclis Başkanının kim olacağına gelmişti ki, DP adayı Refik Koralan ezici bir üstünlükle seçimi kazanarak koltuğa oturdu. Aynı gün hükümeti kurma görevi Adnan Menderes’e verilmiş ve DP’nin siyasi hüviyeti daha da perçinlenmişti (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi[TBMMZC], 1950: 7-10). Menderes, Başbakan olarak Köprülü’yü düşünse de görev kendine tevdi edilince kabul etmek zorunda kaldı (Yücel, 2001: 82). Başbakan Menderes’in ilk kurduğu hükümet şu isimlerden oluşmaktaydı:

- Milli Savunma Bakanı: Refik Şevket İnce
- Adalet Bakanı: Halil Özyörük

- İçişleri Bakanı: Rükneddin Nasuhioğlu
- Dışişleri Bakanı: Fuat Köprülü
- Maliye Bakanı: Halil Ayan
- Milli Eğitim Bakanı: Avni Başman
- Bayındır Bakanı: Fahri Belen
- Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Zühtü Velibeşe
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Nihat Reşat Belger
- Gümrük ve Tekel Bakanı: Nuri Özsan
- Tarım Bakanı: Nihat Eğriboz
- Ulaştırma Bakanı: Tevfik İleri
- Çalışma Bakanı: Hasan Polatkan
- İşletme Bakanı: Muhlis Ete (Tachau, F. and Good, M. ,1973: 555).

Yukarıda listelenen hükümet, Bayar ve Menderes tarafından ortak akılla oluşturuldu. Bakanlar tespit edilirken bürokratik özellikleri ağır basan ve tanınmış isimler göz önünde bulunduruldu (Demirel, 2011: 106). Menderes, 8 Mart 1951 gününe kadar iş başında kalacak hükümetin programını (Aydemir, 2011:144) okumaya 14 Mayıs 1950'nin tarihi bir gün olduğunu söyleyerek başladı (TBMMZC, 1950: 24). İnönü döneminin sıklıkla eleştirildiği programda Menderes, birbirlerini takip eden hükümetlerden olmayıp millet iradesi ile iş başında bulunduklarını vurguladı (TBMMZC, 1950: 25). Menderes, Türkiye için gerçek demokrasiye giden bir sayfa açıldığını belirtti:

“Türk Zafer Günü” olarak ifade etmiş olup; “Türk siyasal yaşamında demokrasi anlayışı çerçevesinde 14 Mayıs 1950 seçimleri sonrası DP’nin iktidarı devraldığı görülmektedir. Eğer böyle bir demokrasi anlayışı olmasaydı Türkiye, halen tek partili bir hükümet veya bir grup ya da aile tarafından yönetiliyor olacaktı”. (Şeyhanlıoğlu, 2011: 198).

Seçim sonuçları Türk ve dünya basınında ciddi yankı uyandırdı. Genel itibarıyla yerli ve yabancı basında seçimlerin sükûnet içinde geçtiği üzerinde duruldu. Cumhuriyet yazarı Abidin Daver (1886-1954), 1950 seçimleri öncesinde CHP’nin yine iktidar olacağını düşündükleri için, bu partiye oy verecek kesimden bazılarının sandık başına gitme lüzumunda dahi bulunmadığını dillendirdi (Cumhuriyet, 1950: 1-3). Ulus gazetesi, 15 Mayıs 1950’deki manşetinde, “Seçimler bütün yurttaki sükûnetle sona erdi.

Bazı illerde iştirak nispeti çok yüksek oldu. Kati neticelerin bugün alınması muhtemel" ifadelerini kullandı (Ulus, 1950: 1). DP'nin yayın organı Zafer gazetesi erken basıldığı için "*Dünkü seçimlerin İlk Neticeleri Alındı. DP Zafer yolunda*" (Zafer, 1950:1) manşetiyle temkinli bir yaklaşım sergiledi. Zafer yazarı Advieye Fenik (1906-?), "*1950 seçimleri hiçbir zümrenin baskısı altında gerçekleşmemiş, güvenilir bir seçim kanunu ve emniyetli bir ortamda hayat bulmuştur*" (Zafer, 1950: 1) cümleleriyle DP'nin başarısını büyük bir halk zaferi olarak niteledi. Basının güçlü seslerinden Vatan gazetesi, "*Türk milleti büyük seçim imtihanını şerefle geçirdi. Seçim şuur ve olgunluk içinde cereyan etti.*" (Vatan, 1950: 1) ifadelerini kullanırken Kudret gazetesi ise, "*Türkiye'de ilk defa baskısız ve hilesiz bir seçim gördü.*" (-Kudret, 1950:1) şeklinde iddialı bir başlıkla yayınlandı.

Türkiye'deki genel seçim sonuçlarına yerli basın organlarının yanında Batılı basın organları da ilgi gösterdi. DP'nin iktidara gelişi sanılanın aksine memnuniyetle karşılandı. Amerikan Basını Türkiye'deki seçimlerinin sonuçlarını yakından takip etmişti. New York Times gazetesinde "*Türkiye Demokrasiye Oy Veriyor*" başlıklı yazıda şu tespitlere yer verildi:

"CHP'nin seçimler de uğradığı yıkıcı ve hayret verici mağlubiyet, yalnız Türkiye'nin değil bütün Batı Demokrasisinin de iftihar etmesi lazım gelen bir neticedir. Zira memleketine demokrasi yolunda büyük terakkiler kaydettiren İnönü'dür. Türkiye soğuk harbinde daima Batı ile beraberdir ve muhtemel olarak bizimle beraber kalacaktır."(Aydın Tarihi, 1950: 3).

İngiliz gazeteleri ve radyolarında da Türkiye'deki seçim neticelerine büyük yer ayırdı. Times gazetesi, "*Türkiye'de hakiki bir demokrasi mevcuttur*" vurgusunu yaparken Manchester Guardian, 1950 seçimlerinin 1946 seçimlerine benzemediğini yazdı. Daily Telegraph gazetesi, DP'nin oy nispeti hatta muzaffer olanları bile şaşırtan başarısının bir siyaset olmayıp, uzun zaman devam eden Tek Parti sistemine bir tepki olduğunu ileri sürdü (Aydın Tarihi, 1950: 3). Fransa basınında ise 1950 seçimleri ilk sırada önemli haber olarak yer almıştır. Le Martin gazetesi dünyada ki en tehlikeli yolun bekçisi olan Türkiye'nin iç durumunu belirtmekte ve şöyle denilmektedir; "*Eğer temiz Türk köylüsü benliğini idrak etmiş ise bu âlî cenap milletin 4 senede 4 asırlık bir hamle yaptığını kabul etmek lazımdır*" diyerek seçimlerin önemini belirtmişlerdir. L'Epoque gazetesi seçimlerin neticesini tahlil etmekte ve şöyle demektedir: *Boğazlar meselesinde Türkiye hiçbir müdahale kabul etmeyecektir. Burada Türkiye'nin sadece güvenliği değil fakat toprak bütünlüğü mevzu bahistir*" diyerek bundan sonraki süreçte yeni hükümeti dış politikada önemli işlerin beklediğini haber vermektedir (Aydın Tarihi, 1950:3).

Basın organlarının en çok üzerinde durduğu konular arasında; Tür-

kiye’de demokratik bir seçim sonucunda iktidarın el değiştirmesinin övgüye değer olduğu, Türkiye’nin Batı ile ilişkilerinde herhangi bir politika değişikliğinin beklenmediği, Türkiye’nin komünizme karşı mücadele edeceği, Türklerin Batılı devletlerarasında yer almayı hak ettiği; yeni iktidarın daha liberal bir politika izlemesinin beklendiği gibi konular ön sırayı almıştır.(Cumhuriyet, 1950:1-3).

Türkiye seçmenleri 14 Mayıs 1950 tarihinde her türlü kötü tahminleri boşa çıkararak gayet güvenli bir ortamda oylarını kullandılar. Seçimlerin yabancı çevrelerde de uyandırdığı ilgi büyüktü. Dışışleri Bakanımız Fuat Köprülü’nün Paris’te Fransız devlet adamları tarafından iyi karşılanması da gözlerinde medeniyet seviyemizin arttığının en önemli kanıtlarından biri olarak görölmüştür. Türkiye’de demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesinin asıl hedefi Türkiye’nin ya Atlantik Paktı’na alınması veya bir Doğu Akdeniz Paktı’nı kurmasıdır (Cumhuriyet, 5 Haziran 1950: 1-3).

KAYNAKALR

- Ahmad, F., Ahmad, B. T. (1976). Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971). 1. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akandere, O. (2021). Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960) C.1. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Akkaya, A.Y. (2010). *Demokrat Partinin Azınlık Politikası (1950-1960)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Akkerman, N.C. (1952). Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar. Ankara: Ulus Basımevi.
- Albayrak, M. (2004). Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Apuhan, R. Ş. (2010). 27 Mayıs’tan Yassıada Mahkemelerine Menderes Resmi Tarihi Değiştirecek Gerçekler. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ataoglu, E.(2008). Adnan Menderes. İstanbul: Nokta Kitap Yayıncılık.
- Avşar, B. Z. ve Kaya, E.E. (2021). Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi Dergisi, XVIII/2,s.122.
- Aydemir, Ş.S. (2024). İkinci Adam 1938-1950 C. 2. Remzi Kitap Evi, İstanbul.
- Barutçu, A.F.(1977). Siyasi Anılar 1939-1954. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bozdağ, İ.(1986). Celal Bayar Anlatıyor: Başvekilim Menderes. İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları.
- Bozdağ, İ.(1993). Değişim Şafağı. İstanbul: Emre Yayınları.
- Bozdağ, İ. (2005). Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar Türk Milletine Vasiyet. İstanbul: Emre Yayınları.
- Burçak, S.R.(1979). Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-950. Ankara: Olgaç Matbaası.
- Cumhuriyet, 2.Kasım.1945, Milli Şefin Tarihi Nutku, S.7619, s.5.
- Çolak, E. (2002). Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1960). H.C.Güzel,
- K.Çiçek, S.Koca (Ed.), Türkler (c.XVI, s.776). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Eroğul, C. (2003). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi. Ankara: İmge Kitapevi.
- Feroz, A. (2020). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. (Çev. Ahmet Fethi). Hil Yayınları, İstanbul.

- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973), 1993. C. 2, Ankara.
- Karpat, K.(2008).Türk Demokrasi Tarihi,3.B. Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K.(2010). Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2016). *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Lewis, B. (2009). Modern Türkiye'nin Doğuşu, 2.B. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Menderes, A. (1945). Başbakan'ın Demeci Münasebetiyle, *Vatan Gazetesi*, 13 Eylül, S. 1413, s. 1, 2.
- Nalbant, T. (2019). Demokrat Parti Döneminde Ordu-İktidar İlişkileri. Ankara Üniversitesi Türk
- İnkılap Tarihi Enstitüsü. Doktora Tezi. Ankara.
- Naskali, E.G. (2015). Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özel, S. (1988). Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Şimşek, S.S. (2021). Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960) Cilt 1. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yücel, M.S. (1997). Demokrat Parti Kongreleri. Ankara: Emek Matbaası.
- Toker, M. (1990). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları,1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950. Ankara: Bilgi Yayınevi.

//

BÖLÜM 2

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE MODERNİTEYE
BAKIŞ: HALİL NİMETULLAH ÖRNEĞİ

İrfan KARANFİL¹

1- ORCID : 0000-0003-3928-0903

İslam ve modernite tarihsel olarak iki farklı dünya görüşünü temsil etmektedir. Fakat aralarındaki ilişki karmaşık olsa da, bu iki farklı konu derin bir şekilde birbirine bağlıdır. Modernite, bilindiği üzere Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde gelişen, bilimsel ilerlemeler ve toplumsal reformlar üzerine inşa edilmiş bir görüş olarak bilinmektedir. Bu gelişme sanayi devrimi ve teknolojik buluşlar ile ilerlemiş, toplumlar da siyasi ve kültürel değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır. Modernitenin gelişmesi, bilimsel kuramlara bağlı olması sebebi ile geleneksel dini otoritelere her zaman meydan okumuştur. Böylelikle laik toplum, insan hakları ve demokrasi gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir.

İslam, 7. Yüzyılda Arap Yarımadası'nda doğan bir din olarak toplumları manevi ve adaletli bir sistem içine sokmayı hedeflemektedir. Manevi olarak anlaşılamayan noktalarda, İslam'ın temel kaynaklarından olan Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in sünneti¹, Müslümanlara yol göstermektedir. İncelendiğinde İslam, sadece bireysel veya toplumsal inançtan ibaret değildir. Aynı zamanda sosyal, ekonomik ve siyasal toplum düzenine de vurgu yapmaktadır. Varoluşundan günümüze kadar İslam, farklı medeniyetler ve kültürler ile etkileşime girerek bulunduğu coğrafyalarda farklı yorumlarla varlığını sürdürmüştür. İslam ve modernite arasındaki ilişkiyi anlamak için, aralarındaki münasebetin tarihsel arka planı ve güncel değişimleri dikkate alınmaktadır. Günümüzde bu ilişki yerini siyasal İslam ve laiklik eksenine bırakmaktadır. Çünkü bazı Müslüman ülkelerde laiklik, modern devlet yapısı olarak benimsenmişse de bazı Müslüman ülkeler de laik toplum yapısının, mevcut İslam yapısına zıt düşünce olduğu savunulmuştur. Böylece modernite ve İslam düşüncesi fikir tartışması olmaktan çıkmış ve toplumsal mücadelede bir amaç olarak belirlenmiştir.

Mart 1927 tarihinde, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuasının beşinci cildinde yayımlanan Felsefe İstılahları bireylerin ve toplumların ilgilenmiş oldukları öznel ve genel yargılar, Halil Nimetullah Öztürk kalemi ile felsefi açıdan işlenmiştir. Öztürk'e göre bir konunun değerlendirilebilmesi, bu iki kısımda incelenmesine bağlı olmaktadır. Subjektif ² ve objektif ³ yargılar bireylerin keyfi hükümlerine göre şekil almamalıdır. Bahsi geçen tartışma konusunun bir birey veya grup tarafından subjektif olarak kabul görmesi, kabul gören bireylerin nefisleri ile paralel ilerlemektedir. Aynı konunun objektif olarak kabul görmesi, nefis meselesinin

1 tavsiyeleri

2 öznel

3 genel

haricinde toplumun ortak bir surette buluşması ile mümkün olabilmektedir. Öztürk'e göre subjektif değerlendirmeler bireylerin inisiyatifinde gerçekleşmektedir. Fakat objektif değerlendirmeler bireylerin veya toplumların müdahale edemeyeceği doğruları beraberinde taşımaktadırlar. Bu görüşünü desteklemek amacı ile Kur'an-ı Kerim'den tasavvuf literatürüne geçmiş olan Enfüsi ve Afaki kelimelerinin manalarını inceleyerek örneklemiştir. Tasavvuf ilminde Enfüsi kelimesi, nefis ve idrak sahipleri için kullanılmıştır. Afaki kelimesi ise, nefis ve idrak sahiplerinin haricinde gerçekleşen olaylar hakkındaki bilgiyi ifade etmek için kullanılmıştır. Bu iki kelime Kur'an-ı Kerim'de Fussilet suresinin 53. Ayetinde "Se nurihim ayatına fil afakı ve fi enfusihim hatta yetebeyyene lehum ennehul hakk, e ve lem yekfi bi rabbike ennehu ala külli şey'in şehid" geçmektedir. Mealine baktığımızda, "Ayetlerimizi afakta ve enfüste onlara göstereceğiz. Onun gerçek olduğu açıkça belli olsun diye. Rabb'inin her şeye tanık olması yeterli değil mi" anlamına ulaşmaktayız. Kur'an-ı Kerim'den tasavvuf ilmine geçmiş olan bu iki kelime anlamını kaybetmeden kullanılmıştır. Yani Kur'an'da Enfüs ve Afak olarak geçen bu iki kelime, tasavvufta değişime uğramasına rağmen anlamsal değişmeye uğramamıştır. Genel olarak anlam derinliğine baktığımızda objektif kabul gören Kur'an-ı Kerim'de geçen bu iki kelime, subjektif değerlendirmeler ile değiştirilmeye çalışılsa da öz anlamını yitirmemiştir. Çünkü objektif bir mananın, subjektif değerlendirmesi bireylerin inisiyatifinde olmamaktadır. Öztürk, açıklanması bireylerin inisiyatifinde olmayan ıstılahların, objektif bakış açısı ile değerlendirilmesinin faydasından bahsederek Kur'an-ı Kerim'den ve tam zıttı düşünülen felsefeden yararlanmaktadır.

Halil Nimetullah Öztürk'ün Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuasının ikinci sayısında kaleme aldığı Ruhiyatta Usul eserinde ise insanın ruhani tenevvüleri incelenmektedir. Öztürk'e göre insan ruhunun incelenmesi "Ruhiyatın şuur hadisatının ilmi bir surette tatbî'dir." Yani ruhiyat olaylar karşısında diğerlerinden ayrılarak karakteri, çeşidi, hisler karşısında yaşamış olduğu karmaşıklığı bakımından sınıflara ayrılmaktadır. Ruhiyat veya ruh biçimi üç ana başlık altında incelenmiştir. İlk olarak Nefsi usul ya da subjektif metot, ikincil olarak objektif metot, son olarak da tecrib veya tecrübe metodu başlıkları altında sınıflara ayrılmış ve incelemeler bu doğrultuda yapılmıştır. Öztürk, ahlak duygusu ve din terbiyesi olmadan bireylerin hissiyat-ı diniyelerinin çeşitliliğine ve samimi oluşuna erişilemeyeceğini ifade etmektedir. Din, insanların inanma duygusunun yerini doldurmakla beraber, müsmir bir birey oluşlarını engellemektedir. İnanma duygusu ihtiyacı, insanların dinlere

olan bağıllığını geliştirmekle kalmaz ve beraberinde uygun görülen ahlaklı insan modelini oluşturmaktadır. Bu inanma duygusunu almak ve din olgusunu ortadan kaldırmaya çalışmak insanı yalnız bırakmak ile eşdeğer görülmektedir. Öztürk, bireylerdeki inanma duygusu alındığında ve dini inancı yağmalandığında, toplumun sefil ve acınası ruhiyattan ibaret olacağını belirtmektedir. Ruhیاتın ise tecrübeler ve müşahedeler sonucunda üç şekilde ifade edildiği görülmektedir:

- 1- Fizyolojik hadiseler ile beraber bireylerin bilinç durumlarının araştırılması
- 2- Bireylerin ruhiyatlarında yaşamış oldukları hadiselerin araştırılması
- 3- Tahlil ve ayırma yöntemleri ile kendini maneviyata adanmış beşeri unsurlardan tamamen uzak kalan bireylerin araştırılması

İnsanlar iç dünyalarında yaşamış oldukları duyguları her zaman dile getirememektedir. Fakat yaşamış oldukları hadiseler karşısında fiziki olarak refleksif tepkiler vermektedirler. Bu sebeple olaylar karşısında vermiş oldukları fiziki tepkiler ile bilinçaltılarında yaşamış oldukları dünya arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Bireyler ruhiyatlarında yaşamış oldukları hadiseler karşısında her zaman fiziki olarak tepki vermeyebilir, tamamen içlerinde yaşamış oldukları hadiseler de din ve ahlak kategorisi altında araştırılma konusudur. Bazen araştırılma hususu gerçekleşmeden birey, kendi iç dünyasında radikal kararlar alır ve beşeri unsurlar ile bağını tamamen koparma kararı alır. Ruhیاتı öğretiler karşısında din olgusu başlığı altında tasavvuf ilmi böyle oluşmaktadır. Birden fazla bireyin bu tasavvufi durumu yaşamış olması, toplumu parçalar halinde dinin gerekliliklerinden soyutlayarak evrilmesine sebebiyet vermektedir. Din, tasavvuf ve ahlak doğuş olarak birbirleriyle aynı olsalar da, beşeri unsurların ihtiyaçlarına göre şekil değiştirmektedir ve bir çok bilim dalının araştırma konusu olmaktadır. Fakat Öztürk'e göre, bu araştırma bireylere indirgenerek her zaman psikofizik ve psikoloji bilimleri ile çözülmeye çalışılmıştır. Ruhiyatta usul bahsetmiş olduğumuz üç sınıf haricinde derin bir tahlil sürecinden geçmektedir. Toplum içerisinde bulunan tüm eşyalar ve maddeler bireyin ruhiyatını temsil etmektedir. Tahlil sadece insanların değil, hayat-ı hayvaniyeyi, ilmi ve dinlerin uygulanış biçimlerini de içinde barındırmaktadır. Çünkü insan, doğuştan gelen ruhi özellikleri bakımından müdahale metotları ile donatılmıştır.

Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuasının beşinci cildinin ikinci sayısında yer alan Akıl Mantığı, Vicdan Mantığı konusu

Halil Nimetullah Öztürk tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu başlık altında bireylerin inanışlara yönelik aklı ve vicdani temayülleri incelenmiştir. Öztürk'e göre insan, nefis kuvvetlerinin en seçkini olan zihnin kendini işlemesi için gerekli olan tüm ihtiyaçlarını dünyevi alemde tedarik etmektedir. İnsan dünyevi alemde öğrenmiş olduğu bilgileri menfaatleri doğrultusunda, nefis-i havas aracılığı ile yorumlamakta ve izah etme ihtiyacı duymaktadır. Uzun uğraşlar sonucu süzgeçten geçirilen ve izah edilen menfaatler insanların fiili olarak harekete geçmesini sağlamaktadır. Öztürk bu süreci, bireyin marifetleri doğrultusunda farkındalık yeteneğine ulaşmaktaki amaç olarak görmektedir.

İnsan zihninin harekete geçmesini sağlayan ilk etken menfaatlerdir. Dünyevi ve ruhani alemde idrak edilen hükümler bireyin zihin mekanizmasını harekete geçirmektedir. Harekete geçen zihin, belirlenmiş olan ilkelere göre ameliyelerini uygulamaya koymaktadır. Böylece nefsin düşmanı olan ruhani menfaatler, bireyin inanma mekanizmasının çalışmasına ve kötü huy kaynağı olan nefisten uzaklaşmasına vesile olmaktadır. Halil Nimetullah Öztürk'ün "İnsanı ihata ⁴ eden ve zihin üf'ulelerine ⁵ ilk maddeleri tedarik eden bu harici alem, evvel emirde bize (tabiat) şeklinde zahir olur" sözü bizlere, bireyin yaşamış olduğu dünyevi ve ruhani süreçlerin ihtiyaçlar doğrultusunda doğal olarak geliştiğini anlatmaktadır. Birey evrenin kendisine sunmuş olduğu menfaatleri, nefisine göre zihin mekanizmasından geçmekte ve buradan çıkarmış olduğu anlamları benimsemeye başlamaktadır. Benimsemiş olduğu ve nefisine uygun menfaatleri isimlendirerek bir fikir altında toplamaktadır. Toplumu temsil eden beşeri ve tasavvufi düşünceler bu suretle ortaya çıkmaktadır. Her görüş bir nefsi temsil etmekte ve toplumu bu yörüngede yönlendirmektedir. Nefisler aracılığı ile belirlenen menfaatler fertlerin zihin mekanizmasından geçtikten sonra benimsenmekte ve bir sonraki nesle aktarılmak üzere bir düşünceye dönüştürülmektedir. Beşeri bir unsur olan bu düşünce biçimleri düzeni sağlamak adına, bir takım kanuna istinat edinir. Kanunlar bireyler tarafından, seçilmiş olan toplumun menfaatlerini korumak adına tasarlanmakta ve dünyevi alemde vücuda getirilmektedir. Fakat hükümler oluşturulduğu dönemdeki sadeliği ile kalmamakta ve değişen toplum düzeni neticesinde revize edilmektedir. O halde günümüzde toplumu idare etmek adına uygulanan hükümler, bireylerin menfaatlerine göre belirlenmiş diyebiliriz. Birey aklın ürünü olan hükümleri oluşturarak, tabiatın işleme mekanizmasına

4 sarmalayan

5 vazifelerine

karşı gelir ve ideolojik prensipler ile toplumu yönlendirir. Toplumsal düzenin zihin mekanizmasında saygınlık, güzellik, adalet ve doğruluk gibi kavramlar işlenmektedir. Bahsetmiş olduğumuz bu kavramlar ile toplum nazarında yeni hükümler verilmektedir. Bireye indirgenmeyen bu hükümler, kıymetli hükümler olarak tanımlanmaktadır. Keyfi hükümlerden farklı olarak, kıymetli hükümler ile duygular işlenerek toplumun menfaatleri gözetilmektedir. Kıymet hükümleri fertler aracılığı ile değil toplumdan gelen ruhani menfaatler doğrultusunda oluşturulmaktadır. Toplumun ruhani menfaatleri doğrultusunda oluşan bu hükümler, keyfiyet hükümleri gibi bireylerin zihin mekanizmasından geçmemektedir. Bireysel değerlendirmenin mümkün olmadığı kıymet hükümlerinde, ferdin değil toplumun faydası gözetilmektedir. Ama hükümlerin uygulanması, bireyin vicdanına bırakılmaktadır. Öztürk, bu nedenledir ki keyfi hükümlerini objektif, kıymet hükümlerini ise subjektif olarak değerlendirir. Fakat kıymet hükümlerinde subjektif değerlendirmenin arkasında, nefis değil toplum bulunmaktadır. Kıymeti hükümleri ve keyfiyet hükümleri bir arada değerlendirildiğinde akıl ve vicdan mantığı ile oluşturulan iki prensip karşımıza çıkmaktadır. Bireysel olarak fertlerin zihin süzgecinden geçirildikten sonra oluşturulan keyfiyet hükümleri akıl mantığının mekanizması ile oluşturulmaktadır. Bireylerin tamamını kapsayan ve zihin süzgecinden geçirilmesine müsaade edilmeyen, ortak duygu olarak tabir edilen düşüncelerin topluma entegre edilmesi ile oluşturulan kıymet hükümleri, vicdan mantığının ürünü olarak tanımlanmaktadır.

Genel itibarıyla, akıl ve vicdan mantığının sınırı belirlenememiştir. İnsanlık var olduğundan beri, yer ve zaman fark etmeksizin tartışma konusu olmuştur. İki mantık üzerine gündeme gelen tartışmalar ilim, din ve felsefe gibi konular ile vuku bulmuştur. Böylelikle ilim yeni buluşları, din beraberinde mezhepleri, felsefe ise farklı düşünce modellerini beraberinde getirmiştir. Halil Nimetullah Öztürk, "Laboratuvarına girerken dinini kapıda bırakan alim, ikiye münkasım olan bu nefis haletine misal teşkil eder" sözü ile ilim ve dinin farklı dallar olduğuna değinmiş ve ilimin akıl mantığına, dinin ise vicdan mantığına ait mevzular olduğuna kanaat getirmiştir.

1.1 Halil Nimetullah Öztürk'ün Yaşamı

Halil Nimetullah Öztürk 1880 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Hafız Mehmet Şükrü Bey annesi ise Fatma Sa-

biha Hanımdır. (Aslan,1995, s.4) İlköğrenimine Mahmut Ağa Mekteb-i İptidaisinde başlamış daha sonra da Bayazıt Rüştîyesini 1311 (1895) senesinde bitirmiştir. (Aslan, 1995, s.4) Halil Nimetullah Öztürk eğitimine Vefa İdadisinde devam etmiş fakat bu okulu yarıda bırakarak, Menşe-i Küttab-ı Askeriye'ye girmiştir. (Aslan, 1995, s.4) Buradan da 1316 (1899) senesinde Mekteb-i Hukuk'a yazılmıştır. 1905 senesinde Mekteb-i Hukuk'tan mezun olmuş ve 1906 senesinde Maarif Nezareti tarafından 'Şehadetnameli Edebiyat ve Felsefe Derslerini Takip ve İkmal-i Müsameresi İçin' Paris'e gönderilmiştir. (Aslan, 1995, s.4) Paris'te, Edebiyat Fakültesi'nde Felsefe derslerine girmiş ve burada tezini vermiştir. 1913 yılında ise buradan mezun olarak Paris Sorbonne'de felsefe derslerine devam etmiştir. 1896 yılında memurluk hayatına başlamış olması sebebi ile öğrenimini de birlikte sürdürdüğünü görebiliriz. (Aslan, 1995, s.4) Sami Nabi Özerdim Türk Dili Dergisi 8.cildinin 93.sayısında, Halil Nimetullah Öztürk'ün memurluk ve öğrenim hayatını sırası halinde vermektedir. Bu bilgiye göre;

1312 (1896): Levazım-ı Umumiye 4.Şube Mülazımlığı

Ocak 1314 (1897): Levazım-ı Umumiye 2.Şube Mülazımlığı

Ocak 1319 (1902-1906): Levazım-ı Umumiye 3.Şube Mülazımlığı

Eylül 1323 (1907): 2.Sınıf 1.Ordu Erkan-ı Harbiye Nüfus Kısmı

1325 (1909): Piyade Dairesi Tahrirak Kalemî

1326 (1910): Muhasebet Dairesi Tahrirat Kalemî

Kronolojik sıralamasına ulaşabiliriz. (Aslan, 1995, s.4)

Paris Sorbonnedan döndükten sonra Öztürk, 1910 yılında Darülfünun Edebiyat Şubesinde muallim muavini olarak çalışmıştır. 1915-1919 yılları arasında Darülfünun Edebiyat Fakültesinde ruhiyat ve ahlak muallim muavini görevine getirilmiştir. Aynı sene içerisinde Vefa Sultanisi Muallimliği ve Kabataş Lisesinde Felsefe muallimliği görevini sürdürmüştür. (Aslan, 1995, s.5) 1928 yılında İlahiyat Fakültesinde, İslam Tarihi derslerinde görev almış ve 1928 senesinde Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mantık Müderrisliği görevine terfi etmiştir. Darülfünunun

ortadan kaldırılması ve mevcut kurumun Cumhuriyet ideolojisi içerikli yapıya dönüştürülmesi sebebiyle Halil Nimetullah Öztürk ve beraberinde bir çok muallim açıkta kalmıştır. (Aslan, 1995, s.5)

Cumhuriyet döneminin değişim sürecinde fikirleriyle ön plana çıkan Öztürk, 29 Haziran 1957 tarihinde İstanbul sağlık yurdu hastanesinde vefat etmiştir.

1.2. Eserleri Kitapları

1. İnkilâbın Felsefesi, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, 93.
2. Bugünkü Dilimiz, İstanbul, 1930, 22 s.
3. Darülfünun'da Felsefe Dersleri, İstanbul, 1330, 160 s.
4. Halkçılık ve Cumhuriyet ve Türk Halkçılığı ve Cumhuriyeti, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1930, 95 s.
5. Dilde (Osmanlıca)dan (Türkçe)ye, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, 85s.
6. Türkleşmen, Lâyıklaşmak, Çağdaşlaşmak, M.Sıralar Matbaası, İstanbul, 1953, 109 s.
7. Felsefe, İstanbul, 1944, 40s.
8. Mantık, İstanbul, 1944, 54s.
9. Toplum Bilim, İstanbul, 1944, 64s.
10. İptidai Zihniyet, Levy-Bruhi'den Çeviri
11. İptidai Cemiyetlerde Zihni Uf'uleler, Levy-Bruhi'den Çeviri
- 12.Felsefe Dersleri, Prof. P.Felix Thomas'dan Çeviri

1.3 Makaleleri

Halil Nimetullah Öztürk'ün bir çok dergi ve gazetede yayınlanmış eserleri bulunmaktadır. Bu sebeple tüm eserleri bilinmemekle beraber, sürekli yazılar yazması bir çok eseri bulamamamıza sebebiyet vermiştir. Yayınlanmış eserleri şu şekilde sıralayabiliriz ;

Sırat-ı Müstakim Dergisinde Yayınlanan Yazıları;

1. "Felsefe-i Hakka", Sırat-ı Müstakim cilt 1, sayı 6, 17 Eylül 1324 s.89-90
2. "Felsefe-i Hakka", Sırat-ı Müstakim cilt 1, sayı 7, 25 Eylül 1324 s.121-122

3. “Felsefe-i Hakka”, Sırat-ı Müstakim cilt 1, sayı 9, 2 Teşrin-i Evvel 1324 s.102-103

Güneş Mecmuasında Yayınlanan Yazıları;

1. “Felsefi Düşünceler”, Güneş Mecmuası cilt 1, sayı 4, 15 Şubat 1927, s.7
2. “Felsefi Düşünceler”, Güneş Mecmuası cilt 1, sayı 5, 1 Mart 1927, s.7
3. “Felsefi Düşünceler”, Güneş Mecmuası cilt 1, sayı 6, 15 Mart 1927, s.9
4. “Felsefi Düşünceler”, Güneş Mecmuası cilt 1, sayı 8, 15 Nisan 1927, s.9
5. “Felsefi Düşünceler”, Güneş Mecmuası cilt 1, sayı 9, 1 Mayıs 1927, s.13
6. “Felsefi Düşünceler”, Güneş Mecmuası cilt 1, sayı 10, 15 Mayıs 1927, s.11

Milli Mecmuada Yayınlanan Yazıları;

1. “İnkilâbın Felsefesi-1, Osmanlı Cemiyetinden Türk Cemiyetine Geçiş”, Milli Mecmua cilt 7, no 80, 15 Şubat 1927, s.1227-1228
2. “İnkilâbın Felsefesi-2, Her İnkilabın Kendine Göre Bir Hususiyeti Vardır”, Milli Mecmua cilt 8, no 83, 1 Nisan 1927, s.1334-1335
3. “Türk Yazısı”, Milli Mecmua cilt 8, no 84, 15 Nisan 1927, s.1450-1451
4. “İnkilâbın Felsefesi-3, Dil Müessesesi”, Milli Mecmua cilt 8, no 87, 1 Haziran 1927, s.1398-1399
5. “İnkilâbın Felsefesi-4, Ahlak Müessesesi”, Milli Mecmua cilt 8, no 88, 15 Haziran 1927, s.1413
6. “İnkilâbın Felsefesi-5, Hukuk Müessesesi”, Milli Mecmua cilt 8, no 89, 1 Temmuz 1927, s.1430
7. “İnkilâbın Felsefesi-6, İktisat Müessesesi”, Milli Mecmua cilt 8, no 90, 15 Temmuz 1927, s.1446-1447
8. “İnkilâbın Felsefesi-7, Bediî Müessesesi”, Milli Mecmua cilt 8, no 91, 1 Ağustos 1927, s.1462-1463
9. “İnkilâbın Felsefesi-8, Din Müessesesi”, Milli Mecmua cilt 8, no 92, 15 Ağustos 1927, s.1478-1479
10. “İnkilâbın Felsefesi-9, Türk İnkılabının Mahiyeti”, Milli Mecmua cilt 8, no 93, 1 Eylül 1927, s.1494-1495

11. “Matbuatın Vazifeleri”, Milli Mecmua cilt8, no 94, 15 Eylül 1927, s.1510-1511
12. “Bir Tenkit Münasebetiyle”, Milli Mecmua cilt 8, sayı 95, 1 Teşrin-Evvel 1927, s.1526
13. “Şen’iyet ve Hüküm”, Milli Mecmua cilt8, sayı 96, 15 Teşrin-i Evvel 1927, s.1542-1543
14. “Türk Cumhuriyeti”, Milli Mecmua cilt 9, no 97, 1 Teşrin-i Sani 1927, s.1558-1560
15. “Keyfiyet Hükümleri, Kıymet Hükümleri”, Milli Mecmua cilt 9, sayı 98, 15 Teşrin-i Evvel 1927, s.1574-1576
16. “İnkılabın Felsefesi-10, Türk İnkılabının Şumulü”, Milli Mecmua cilt 9, no 99, 1 Kanun-ı Evvel 1927, s.1590
17. “Son İzah”, Milli Mecmua cilt 9, no 100, 15 Kanun-ı Evvel 1927, s.1606-1610
18. “Maddi Şeniyet, İctimai Şeniyet”, Milli Mecmua cilt 9, no 101, 1 Kanun-ı Sani 1928, s.1621-1623
19. “Fert ve Cemiyet”, Milli Mecmua cilt 9, no 102, 15 Kanun-ı Sani 1928, s.1638-1639
20. “İlim Lisanında Birlik” Milli Mecmua cilt 9, no 103, 1 Şubat 1928, s.1654-1655
21. “Hars Buhranı”, Milli Mecmua cilt 9, no 104, 15 Şubat 1928, s.1670-1671
22. “Milliyet ve İnsaniyet” Milli Mecmua cilt 10, no 110, 15 Mart 1928, s.1766-1767
23. “İctimaiyat; ‘Kırk Anbarcılık, İlimcilik”, Milli Mecmua cilt 11, sayı 119, 1 Mart 1929, s.3-4
24. “Mehmet İzzet Bey Merhum”, Milli Mecmua cilt 11, no 121, 1930, s.98-99

Türk Dili Dergisinde Yayımlanan Yazıları;

25. “Dil Devrimi Üzerine”, Türk Dili, sayı 4, Ocak 1952
26. “Yer ile Gök”, Türk Dili, sayı 6, 1 Mart 1952

27. “Harf Devrimi”, Türk Dili cilt 2, sayı 24, 1 Eylül 1952
28. “Dil Bayramı”, Türk Dili cilt 2, sayı 15, 1 Aralık 1952
29. “Dil Devrimi Üzerine”, Türk Dili cilt 2, sayı 17, 1 Şubat 1953
30. “İlk Türkçülerden Halit Bey Erol”, Türk Dili cilt 2, sayı 20, 1 Mayıs 1953
31. “Epik ve İzlenim”, Türk Dili cilt 3, sayı 28, 10 Ocak 1954
32. “Büyük Felsefe Lügatı ve Uydurma ile İşleme”, Türk Dili, sayı 37, 1 Ekim 1954

Ergene Dergisinde Yayımlanan Yazıları;

1. “İnsan”, Ergene cilt 1, sayı 1, Mayıs 1946, s.4*8
2. “Dilini Bil”, Ergene cilt 1, sayı 1, Mayıs 1946, s.14-17
3. “Şişlide Bir Cami mi, Yoksa Kimsesiz Çocuklara Ev mi?” Ergene cilt 1, sayı 1, Mayıs 1946, s.17-20
4. “Profesör Ali Fuat Başgil’e Açık Soru”, Ergene cilt 1, sayı 3, Ağustos 1946, s.1-2
5. “Düşünme”, Ergene cilt 1, sayı 2, Ağustos 1946, s.3-6
6. “Türklüğünü Bil” Ergene cilt 1, sayı 3, Ağustos 1946, s.9-10
7. “Dilini Bil II”, Ergene cilt 1, sayı 2, Ağustos 1946, s.14-15
8. “Gerçeklik Yargıları, Değer Yargıları Değil Nitelik Yargıları, Değer Yargıları” Ergene cilt 1, sayı 4, Ocak 1947, s.2-3
9. “Dilini Bil III”, Ergene cilt 3, sayı 3, Ağustos 1946, s.14-15
10. “Profesör Ferit Kam”, Ergene cilt 1, sayı 4, ocak 1947, s.13-14
11. “Gerçeklik ile Doğru”, Ergene cilt 1, sayı 5, Eylül 1947, s.2-3
12. “Dilini Bil IV” Ergene cilt 1, sayı 5, Eylül 1947, s.8-9
13. “Kara Kuvvete Karşı”, Ergene cilt 1, sayı 5, Eylül 1947, 10-12
14. “İslam’da Reform I”, Ergene cilt 1, sayı 5, Eylül 1947, s.13-14
15. “Üniversitenin İlk Kurbanı”, Ergene cilt 1, sayı 5, Eylül 1947, s.15-16
16. “Doğa ile Toplum”, Ergene cilt 1, sayı 6, Ekim 1947, s.2-3

17. “Dilini Bil V”, Ergene cilt 1, sayı 6, Ekim 1947, s.7-8
18. “Fizik ile Metafizik”, Ergene cilt 1, sayı 7, Şubat 1948, s.2-4
19. “Dilini Bil VI”, Ergene cilt 1, sayı 7, Şubat 1948, s.7-14
20. “Bireysel Ruh Bilimi değil Toplumsal Ruh Bilimi”, Ergene cilt 1, sayı 8, Mayıs 1948, s.2-4-15
21. “Dilini Bil VIII” Ergene cilt 1, sayı 8, Mayıs 194, s.5-6
22. “Laiklik Nedir” Ergene cilt 1, sayı 8, Mayıs 1948, s.10-11, 15

Gazete Yazıları;

1. “İnkılab Terbiyesi”, Vakit, 11 Eylül 1927
2. “Cemiyet ve İman”, Vakit, 23 Teşrin-i Sani 1927
3. “Milli Vahdet”, Milliyet, 1 Haziran 1927
4. “Türkün Müslümanlığı”, Vakit, 6 Şubat 1928
5. “Dilin Sadeleşmesi Değil Türkçeleşmesi”, Vakit, 7 Kasım 1945
6. “Dilin Sadeleşmesi Değil Türkçeleşmesi”, Vakit, 10 Kasım 1945
7. “Dilin Sadeleşmesi Değil Türkçeleşmesi”, Vakit, 14 Kasım 1945

Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuasında Yayımlanan Yazıları;

1. “Sanat ve Din”, (Levy-Bruhl’dan Çeviri) cilt 2, sayı 9, 1928, s.172-192
2. “İptidai Zihniyet”, (Levy-Bruhl’dan Çeviri) cilt 3, sayı 11, 1929, s.16-58
3. “İptidai Zihniyet”, (Levy-Bruhl’dan Çeviri) cilt 4, sayı 16, 1930, s.62-80
4. “İptidai Zihniyet”, (Levy-Bruhl’dan Çeviri) cilt 4, sayı 17, 1928, s.42-56
5. “Aşağı Cemiyetlerde Zihin Fonksiyonları”, (Levy-Bruhl’dan Çeviri) cilt 3, sayı 12, 1929, s.41-60
6. “Aşağı Cemiyetlerde Zihin Fonksiyonları”, (Levy-Bruhl’dan Çeviri) cilt 3, sayı 13, 1929, s.34-54

7. “Aşağı Cemiyetlerde Zihin Fonksiyonları”, (Levy-Bruhl’dan Çeviri) cilt 4, sayı 15, 1930, s.51-65

8. “Bir Başlangıç”, (Levy-Bruhl’dan çeviri) cilt 6, sayı 25, 1933, s.1-39

Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuasında Yayınlanan Yazıları;

1. “Ruhîyatta Usul”, cilt 1, sayı2, 1332 s.223.-242

2. “Felsefe İstılahları”, cilt 4, sayı 3-4, 1925, s.179-184

3. “Felsefe İstılahları”, cilt 5, sayı 3-4, 1926, s.145-150

4. “İptidai Zihniyet”, (Levy-Bruhl’dan çeviri) cilt 5, sayı 3-4, 1926, s.151-208

5. “Felsefe İstılahları”, cilt 5, sayı 6, 1927, s.497-501

6. “İptidai Zihniyet”, (Levy-Bruhl’dan çeviri), cilt 5, sayı 6, 1927, s.502-542

7. “Akıl Mantığı, Vicdan Mantığı”, cilt 5, sayı 6, 1927, s.489-496

8. “Felsefe İstılahları”, cilt 6, sayı 2, 1928, s.208-215

9. “İptidai Zihniyet”, (Levy-Bruhl’dan çeviri) cilt 6, sayı 2, 1928, s.216-254

10. “Felsefe İstılahları”, cilt 6, sayı 4, 1928, s.590-593

11. “İptidai Zihniyet”, (Levy-Bruhl’dan çeviri) cilt 6, sayı 4, 1928, s.594-660

12. “Felsefe İstılahları”, cilt 7, sayı 2, 1929, s.127-130

13. “Auguste Comte’un Felsefesi”, (Levy-Bruhl’dan çeviri) cilt 7, sayı 6, 1931, s.64-82

14. “Merhum Mehmet İzzet Bey”, cilt 7, sayı 5, 1931, s.30-32

15. “Auguste Comte’un Felsefesi”, (Levy-Bruhl’dan çeviri) cilt 8, sayı 2, 1932, s.80-96

16. “Auguste Comte’un Felsefesi”, (Levy-Bruhl’dan çeviri) cilt 8, sayı 6, 1932, s.1-26

2.1 Halil Nimetullah Öztürk'ün Zihin Dünyası

Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde Darülfünunda müderrislik yapması ile bilinen Halil Nimetullah Öztürk 1880-1957 yılları arasında yaşamış aydın bir kişiliktir. II. Meşrutiyet döneminde Darülfünunda muallim muavini olarak göreve başlaması ve dönemin politikalarından etkilenmesi sebebi ile cumhuriyetin ilk yıllarına kadar felsefe, psikoloji ve mantık gibi alanlarda yazılar yazmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte değişen düşünce ortamında siyasi konular üzerine yazılar yazarak, Cumhuriyet döneminde yapılan inkılapları halka tanıtmak ve Türk inkılabının gerekliliğini yansıtmak amacıyla makaleler yazmıştır. Cumhuriyet ilanı öncesi (II. Meşrutiyet Dönemi) ve Cumhuriyetin ilanı sonrası, iki farklı düşünce yapısını eserlerine yansıtan Öztürk'ün bir Cumhuriyet düşünürü ve inkılap savunucusu olduğu görülmektedir.

II. Meşrutiyetin ilanı ile oluşan özgür düşünce ortamında, bir çok siyasi ve ideolojik fikir ortaya atılmıştır. Her fikrin gayesi, düzelmesi güç olan Osmanlı'nın son dönemlerine bir çözüm bulma arayışından geçmektedir. Dönemin fikir babası olan Ziya Gökalp'e göre, mevcut dönemi çöküşten kurtarmak muasırlaşmak, İslamlaşmak ve Türkleşmek ideolojilerini benimsemekle mümkün olacaktır.

Muasırlaşmak düşüncesi, Cumhuriyetin ilanından önceki yıllarda batıcılık düşüncesi ile eşdeğer görülmüştür. Osmanlı'nın çöküşü ve buna sebep olarak batıda gerçekleşen yeniliklerin takip edilememesi sebep olarak gösterilmiştir. Fakat çöküşün asıl sebeplerinden biri olan, toplumsal sebeplerin yanı sıra geriye dönülmesi mümkün olmayan reformlar ile zaman kaybetmenin sorunları çözmeyeceğine inanılmıştır. Batıcılık ideolojini benimseyen aydınlar, dönemin gelenekçi muhafazakar kesimi ile karşı karşıya gelmiş ve aydınların düşünce ayrılıkları ile meşgul olmalarına sebebiyet vermiştir. Bir kesim batıyı takip ederek, yapmış olduğu reformları Osmanlı'da uygulayarak feraha kavuşacağına inansa da, bir kesim muhafazakar toplum yapısının korunması ile gelenekçi yapının devamında feraha kavuşulacağına inanmıştır. Batıcılar arasında tartışılan konulardan biri de, batıdan neler alınıp alınmayacağı hususu idi. Bu düşünceye göre Celal Nuri batıcılık ideolojisine binaen, medeniyeti ikiye ayırarak sinai ⁶ ve hakiki medeniyete vurgu yapmıştır. Sinai medeniyet düşünce yapısına göre, batıda gerçekleşen tüm reformların Osmanlı'da uygulanması fakat hakiki medeniyet olarak adlandırılan İslam düşüncesinin de bırakılmaması hususundaydı. Çünkü Celal Nuri'ye göre İslam düşüncesi içeriği ve kazanımları itibari ile Avrupa'nın

6 teknik

çok ilerisinde bir toplumsal düşünceyi temsil etmekteydi. Bu düşünceye paralel bir düşünceye sahip olan Halil Nimetullah Öztürk II. Meşrutiyet öncesinde Sırat-ı Müstakim dergisinde yazıları olan, dönemin fikir babası olarak anılan Ziya Gökalp'in etkisi altına girmiştir. Halil Nimetullah Öztürk, Gökalp'in düşüncelerini benimsemiş olsa da “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” eserine binaen “Türkleşmek, Laikleşmek, Çağdaşlaşmak” başlıklı bir eser ortaya çıkarmıştır. (Karakuş, 2019, s.11) Halil Nimetullah Öztürk'e göre Cumhuriyet dönemi ideolojisi milli ve modern düşünce yapısının temelinde yükselecektir.

Cumhuriyet aydını olarak nitelendirdiğimiz Öztürk, Osmanlı Devletini bir ara dönem olarak değerlendirir. Öztürk'e göre kuruluş yıllarında milli bilinç duygusu ile var olan Osmanlı Devleti, 16.yüzyıldan itibaren millilikten uzak, İslam kültürünün etkisi altında olan bir devlet niteliği kazanmıştır. Osmanlı'da İslam dininin bir yaşama biçimi olarak benimsenmesi ve böylelikle ulusallığın azalması Öztürk'e göre yıkılış sebeplerden biri olarak gösterilmiştir. Büyük Türk Devriminin asli köprüsü olan laiklik olgusu, Türk toplumunun din kültüründen sıyrılıp milli kültüre geçiş yaptığını göstermektedir. Öztürk, günümüzde hala tartışmaları yaşanan laik Türk toplumu konusuna değinerek, toplumun bir çoğunun bu devrimi anlamadığını ve eski düzeni savunduğuna değinmektedir. Devlet, din kültürü olgusunun dışında oluşan ve gelişen bir kurumdur. Bu kurum bireyleri esas alarak toplumun dünyaya bakışını sürekli zinde tutmaya çalışır. Gelişen ve gelişmeyi hiçbir zaman durdurmayacak olan evrensellik ilkesi sebebi ile din beraberinde devlet ile düşünülemez. Bu sebeple Halil Nimetullah Öztürk, laikliğin bireylere özgür düşünme yetkisi verdiğini ve devletin bu laiklik ideolojisi ile yönetildiğinde bireye müdahale edemediğini söylemektedir.

2.2 HALİL NİMETULLAH ÖZTÜRK'ÜN TEOLOJİK ANLAYIŞI

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma süreci 18.yüzyılın başlarında başlamış ve batıda askeri ve siyasal üstünlüklerin kabul edilmesiyle devam etmiştir. Devlet içerisinde artan sorunlar ile birlikte ekonomik, siyasi, idari gerilemenin nedenleri üzerine düşünen devlet adamları ve aydınlar ‘kurtuluş reçetesi’ olarak nitelendirdiğimiz yazıları kaleme almışlardır. Batının idari ve siyasi üstünlüğünü sözel olarak kabul etmekle birlikte, yazılarda hiçbir aydın batıyı üstün görmemiş ve gerilemenin sebebi olarak devletin iç işleri ile alakalı olabileceğinden bahsedilmiştir. Batılılaşma süreci II. Viyana kuşatması ile beraber askeri, Tanzimat Fermanından sonra ise siyasi konularda yeniden yapılanma süreci başlamıştır. Tanzimat Fermanından sonra batıyla yakınlaşma süreci başlamış ve aydınlar kendi aralarında

Avrupa'da var olan teknolojik, siyasi ve askeri gelişmelerin Osmanlı'ya uyumlu olup olmayacağı hususunda tartışmalara başlamıştır. İslam dinini bir ideoloji olarak benimseyen aydınlar, Avrupa'daki gelişmelerin biz-zat Osmanlı'da uygulanmasına karşı çıkarak, İslam kültürünün evrilip, batının gelişmelerine uygun hale getirilmesini savunmuştur. Böylelikle İslam batı ile modernize olacak ve İslam kültüründe yer almayan tüm batı ilkelerini reddedecektir.

Halil Nimetullah Öztürk, Osmanlı'nın hüküm sürdüğü yılları bir İslamcı devir olarak nitelemiştir. Eserlerinde din, laiklik karşıtlıklarına yer vermiş ve Osmanlıcılık düşüncesinden kurtulup Türklük düşüncesinin uygulamaya konulması gerektiğini dile getirmiştir. Bireylerin dini hayatlarından mahrum olmadan yaşamaları gerektiğini savunarak, yeri doldurulamaz bir kutsiyet olduğundan bahsetmiştir. Bu düşünce yapısı ile din olgusu olarak tabir edilen ideolojik meşguliyetlerin, toplumların hayatlarında birer kayıp olduğunu anlayabiliriz. Çünkü Halil Nimetullah Öztürk'e göre, din olgusu bireylerin inanma ihtiyacının karşılandığı bir kurumdur. Bu sebeple bu kurum önemini her zaman korumalı ve siyasetten uzak bir işlevsellik kazanmalıdır. Genel olarak Öztürk'ün bu anlayışına baktığımızda, din olgusunu ortadan kaldıran tüm düşünceleri reddeden ama siyasallaşmış din politikalarının varlığına karşı çıkan bir düşünce yapısıyla karşılaşmaktayız.

Sırat-ı Müstakim Dergisi'nin altıncı sayısının, seksen üçüncü sayfasında Mısırlı İslam düşünürü Ferid Vecdi'ye ait olan mukad-dime eseri Halil Nimetullah Öztürk tarafından çevrilmiştir. Öztürk "Felsefe-i Hakka" adlı eseri çevirmeden evvel "Vacibi edadan ⁷sonra derim ki: Hey'et-i ictimâ'iyeye ⁸ edilecek hizmetlerin büyüğü, en şerefli efkâr-ı ammeyi ⁹ ma'ârif-i hakka ¹⁰ ile tenvir ¹¹ ve terbiye etmektir. Bu şereften hisseyâbb¹² olmak için âlem-i ilm'ü fenne ¹³ küçük bir hizmet ihdâ ediyorum. Bu hususta ihtimal ki haddimi tecavüz ettim. Fakat benim galatâtımı¹⁴ tashih¹⁵ edecek, hefvâtımı¹⁶ gösterecek, kusurlarımı ihtar edecek ulema-i kiram hazerâtından(say-gı duyulan bilgili büyüklerden) hiçbir vakitte ümidimi kesmem. Şu hizmetimin insanlara nafi(yararlı), maksadımı ifâ(göstermesi-

7 Yapılması gereken davranış

8 Topluma

9 Kamuoyu

10 Eğitim Hakkı

11 Aydınlatma

12 Nail

13 İlim Alemi

14 Yanlışlarımı

15 Düzeltecek

16 Yanlışlarımı

ni) etmesini Cenab-ı Hak'tan tazarru(istemek) ve niyaz ederim.” Dilekleri ile topluma fayda sağlamayı amaç edindiğini ve Cenab-ı Hak'tan dualarının kabul görmesini istemiştir. Söz konusu mukaddimeye girişte, toplumun yararını gözeten ve Cenab-ı Hakka dualar etmiş olan Öztürk, din olgusunu bir gereklilik olarak görmüş ve siyaseten bir malzeme olarak kullanılmasının önüne geçmek adına yazılar yazmıştır. Eserlerinde de göreceğimiz üzere Öztürk, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilanından sonra Müslümanlık kavramını felsefi açılardan işlemiştir.

KAYNAKÇA

- ALTUNER, İ. (2014). “Felsefe Islahatları” Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3 (4), ss.321-326.
- ASLAN, C. (1995). Halil Nimetullah Öztürk’te millileşme ve çağdaşlaşma kavramları, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- KARAKUŞ, S. (2019), Halil Nimetullah’ın “İnkılap Felsefesi” Adlı Eserinin Transkripti ve İncelenmesi, İzmir : Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- MÜJDECİ, M. (2021) “Halil Nimetullah Öztürk ve İnkılabın Felsefesi” Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Enstitüsü, ss.83-90.
- ÖZTÜRK, H. N. Türkleşmek Lâyıklaşmak Çağdaşlaşmak, İstanbul, 1953
- ÖZTÜRK, H.N. “İnkılabın Felsefesi – 1 Osmanlı Cemiyetinden Türk Cemiyetine Geçiş”, Milli Mecmua, C.7, S.80, 15 Şubat 1927

//

Bölüm 3

ATATÜRK DÖNEMİNDE TOPLUM
YAPISINDA DEĞİŞİM

Abdullah AYDIN

1.1. Ulus Toplumun İnşası Ve Yeni Millet Algısı

Cumhuriyet rejimi ve kadroları, Osmanlılar zamanındaki ümmet bilincinden ayrı kolektif bir ulus toplumu inşa etmeye çalıştılar. Doğal olarak bu tutum hem siyasi hem de sosyolojik açılardan geçmişle kıyaslanmayacak epey farklı bir millet olgusunun ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Aslında milliyetçilik ve özgün bir ulus olmanın bilincine dair son dönem Osmanlı'sında büyük çaplı bir alt yapı mevcuttu (Karpat, 2017: 198; Ortaylı, 1999: 80). Çok etnikli Osmanlı sınırları içinde artan milliyetçilik oluşumları, Türk toplumunda da milli duyguların öne çıkmaya başlamasını tetikledi. Buradan hareketle, birçok araştırmacı modern zamanda Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışını Tanzimat dönemine dayandırmıştır. Meşrutiyet dönemindeyse Türkçülük, edebiyat ve felsefe konulu eserlerin tesiriyle toplumsal tabanda kendine yer bulmuştu (Berkas, 2023: 353).

Balkan Savaşları (1912-1913) ve I. Dünya Savaşı (1914-1918), Müslüman toplumların Osmanlılardan ayrılmasıyla sonuçlanınca ulus toplumuna giden ana yolda kaldırım taşlarının döşenmesine olanak tanındı. Geçen yüz yılın başında kurulmuş Türk Ocakları, Köycüler Cemiyeti, Genç Kalemler organizasyonu, Türk Derneği ve Türk Yurdu Derneği Türk milletinde aidiyet bilincinin kök salmasında büyük rol oynadılar. Özellikle Türk Ocakları, milli bağımsızlık savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasal rejimin en büyük destekçilerinden biri olarak dikkat çekti (Üstel, 2010: 22-24).

Mondros Ateşkesinden (30 Ekim 1918) sonra sergilenen refleks, milli suuru önemli ölçüde güçlendirdi. Millî Mücadele'nin ilk zamanlarında ekseriyetle dinsel ve mahalli/mikro bir millilik algısı egemendi. Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) ve Misak-ı Milli'de (28 Ocak 1920) Türklükten ziyade İslam kardeşliği ile farklı beldelerin Müslüman demografyasından dem vuruldu. İlk TBMM'de, Cumhuriyet'e giden yolda mesafe kat edildikçe ulus temelli milliyetçilik anlayışını savunanların sayısı giderek artmaya başladı (Göktürk, 2011: 113). Atatürk, henüz Millî Mücadele zafere sonuçlanmadan Turancı anlayışa zıt bir milliyetçilik savı öne sürdü. Konjonktürel koşullar Onun zaman içinde haklılığının anlaşılmasına yardım etti.

Kemalist sistem, imparatorluk devrinden epey farklı bir ulus kimliğinin inşası için uğraştı. Bu evrede, "Türkiye Türk topluluğu" nun (Türk Tarih Kurumu, 1961: 223) ortak vatan ve müşterek kültür unsurları ekseninde kaynaşması konusunda titiz davranıldı. Devletçi-elit grup, modern ulus toplumu meydana getirmeyi bir nevi siyasi vazife olarak gördü. Devrimlerin lideri Atatürk, takip edilen politikaların ana gayesini şu satırlarla açıklığa kavuşturdu:

“Efendiler! Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkâliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline isal etmektir”. (Türk Tarih Kurumu, 1961: 222, 223).

Cumhuriyet aydını, bilişsel yol haritasını Yeniçağ Avrupa’sındaki Aydınlanma düşüncesini esas alarak şekillendirdi. Aydınlanmanın esas dayanağında insanın doğayı kontrol altına alabileceği düşüncesi yatmaktaydı. Atatürk, devrimleri de söz konusu realite üzerine bina edildi. Pozitivizm ve modernleşme, Kemalizm’in toplum anlayışına her kademedede yön verdi (Alakel, 2011: 15). Fakat geleneklerine son derece bağlı olan Türk toplumuna birtakım gerçekleri kabul ettirmek hem kolay olmadı hem de bir hayli zaman aldı. Bu yüzden ulus toplumunun inşası anında karşı reflekslere göğüs germek zorunda kalındı. Tepkiler bazen fiili eylemlerle bazen de siyasi zeminde yahut başka yollarla boy gösterdi. Siyasi devrimlerden çok gündelik yaşamı ilgilendiren devrimlerin içselleştirilmesi daha fazla zaman aldı.

Ulus toplumunun amansızca inşasını sağlayan Türk Rönesansı tarihteki yerini alırken, homojen kimyaya sahip bir toplum meydana getirmek için büyük çaba harcandı. Vatandaşların gündelik hayatları kökten değişmeye başlamıştı ki, fen ve sanata gönül vermiş “milli burjuvazi” meydana getirmek amacıyla kollar sıvandı. Atatürk, bu durumun evrensel bir zorunluluk olduğuna inanarak hareket etti (Aybars, 1991: 9). Zira yeni toplum algısını sivil tabana yerleştirmenin eğitimle beraber diğer yolu, Cumhuriyet entelektüelleri oluşturmaktı. Böyle bir kitle aracılığıyla halka devrimlerin içeriği çok rahatlıkla izah edilebilecekti. Benzer yöntem Fransa’daki büyük devrimden öncede denendim ve başarılı olundu (Said, 2023: 27, 28).

Yeni Türk entelijansiyası, politik kültür perspektifinde ulus toplumun mühendisleri gibi davrandı. Siyasi rejim ve devletin çıkarlarını her şeyin üstünde tutarak yeni nesiller yetiştirdi (Sakaoğlu, 2018: 490). Tüm bu olup bitenler sırasında, ana karargâh yeri modern eğitim kurumları oldu. Okullar ve diğer eğitim üsleri halk ile devleti buluşturdu. Böylece eğitimin sağladığı donanım yanında ulus bilinci sağlam bir zemine yerleşti.

1.2. Osmanlılardan Cumhuriyet’e Eğitim Öğretim

Tarihte tüm kurumsallaşmış devletler gibi Osmanlılarında özgün bir eğitim sistemi mevcuttu. Adını kalın harflerle uygarlık tarihine yazdırmış Osmanlı Devleti’nde, zaman içinde eğitim sisteminde birtakım aksaklıklar gün yüzüne çıktı. Söz konusu aksaklıkların giderilmesinde geç kalınması eğitim öğretimde Avrupalı devletlerin gerisine düşülmesine

yol açtı (İnalcık, 2020: 185) . Mevut tabloda okuryazar kesim, sorumluluk üstlenerek durumun ciddiyetini anlatan eserler ortaya koymaya başlamışlardır. Eğitimdeki olumsuzluklara değinen düşünürler layiha, risale ve kitaplar aracılığıyla daha fazla vakit kaybedilmemesi gerektiği üzerinde durdular. Osmanlıların batılı ülkelerle kıyaslandığında eğitim sisteminin alarm vermeye başladığını ilk dillendirenlerden birisi, 17. yüzyılda yaşamış büyük bilgin Kâtip Çelebi (1609-1657) olmuştur (Kâtip Çelebi, 2008: 232-308). Hacı Kalfa'yı başka aydınlar takip etti ve artık mesele üstü örtülemez bir noktaya ulaştı.

Türkiye’de, Cumhuriyet öncesi yeni düzenin başlangıcı sayılan Tanzimat dönemi (1839-1876) ile birlikte eğitim konusu çok daha ayrıntılı irdelendi. Yeni süreçte bir “terbiye” sisteminin tesisi adına çok yoğun çaba harcandı. Modern eğitime geçişte ilk önemli hamlelerden biri Hende-shane, Mühendishane ve Mekteb-i Tıbbiye denemeleri bir tarafa bırakılacak olursa, rüştiyelerin (Mekteb-i Rüşdi) açılması ile mümkün olmuştur (Antel, 1940: 22). Ancak rüştiyeler ve akabinde açılan başka yeni okullar, yüksek düzeyli gereksinimleri karşılayamadı. Oysa Türk tarihinin hiçbir evresinde Tanzimat sürecinde olduğu kadar eğitim alanında deneme yapılmamıştı (Özkan, 2019: 104). Sayısız girişimin nihayetinde sivil bir yükseköğretim kurumuna ihtiyaç duyulduğu ayan beyan anlaşıldı. Tabi medreselerin tekeline son verip ilk sivil yükseköğretim kurumu Darülfünunu kurmak öyle kolay olmadı. Devreye siyasi erk ve aydınların girmesiyle bu durum daha rahat hayata geçirildi (Ayni, 2007: 13). Fakat Cumhuriyet’e kadar medrese-mektep kavgasının (ikili eğitim) bittiğini söylemek mümkün değildir.

Maarif Nezareti bünyesinde Tanzimat’tan Meşrutiyet’e eğitimin kurumsallaşması uğruna önemli girişimlerde bulunulmuştu. Aslında erken modernleşme yıllarında Osmanlı eğitim kurumlarında üstü örtülü laik bir tedrisat verilmeye başlandı. Böyle bir aşamaya gelinmesinde kızlara eğitim olanağının sunulması büyük rol oynadı (İnan, 1966: 6). Bütün gayretlere rağmen eğitim öğretimdeki “kozmpolit” yapı bir türlü ortadan kaldırılamadı. Osmanlılarda birçok sahada olduğu şekliyle modernleşme hareketleri sırasında eğitim öğretimde de Fransız etkisi öne çıktı. Fransa eğitim sisteminin tesirleri Cumhuriyet’in ilk zamanlarında dahi devam etti.

Maarif Nezareti’nin 1 Eylül 1869 günü yayımladığı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Mahmut Cevad, 1922) dağınık görüntüdeki eğitime belli ölçüde çekin düzen verdi. Nizamnameden kısa süre sonra ilan edilen Kanunu Esasi (1876) ile tüm ülkede ikinci defa ilköğretim mecburi hale getirildi. Darülmualliminden sonra Darülmuallimat ve kız rüştiyelerinin sayısı da artırıldı. Sırf İstanbul’da 1903 yılında 11 kız rüştiyesi vardı ve

bu okullarda 1640 öğrenci eğitim görmekteydi (Ergin, 1977: 741). İstanbul'un ardından Beyrut, Selanik, Kastamonu ve Bursa'da kız rüştiyeleri eğitime başladı. İlk kız idadisi (13 Mart 1880) II. Abdülhamit döneminde Maarif Nazırı Münif Paşa'nın gayretleriyle yine İstanbul'da kuruldu (Kurnaz, 1991: 33). Tüm bu olup biten memleketin eğitim düzeyi adına pozitif gelişmeler olmasına rağmen yeterli değildi.

Gençleri, kısa yoldan yaşama hazır hale getiren kız sanayi mektepleri onlara daha cazip gelmişti. Öğrenci sayısı da giderek artmış ve bu nedenle 1887 yılı içinde Maarif Nezaretine bağlanmıştı (Caporal, 1982: 106). Bu türden bir girişim eğitimde tek elden idarenin yapı taşlarını oluşturdu. Eğitim sisteminin modernleşmesi adına yabancı uyruklu uzmanların Türkiye'ye çağrıldığı aşamada Fransız Madam Kolp, İstanbul'da Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebinin açılmasına (1909) öncülük etti. Okul, günden güne popülerlik kazanarak öğrenci sayısı arttı. İstanbul'da 1905 yılında Kadırga Veladetnamesi ve Doğum Seririyatı eğitim öğretime başladı (Uludağ, 1948: 453). II. Abdülhamit, eğitim işlerine büyük önem vererek dolaylı açıdan Cumhuriyet kadrolarının yetişmesine imkân sundu (Mardin, 2011: 55). Fakat Balkan Savaşları'na (1912-1913) kadar cinsiyet ayrımı olmadan eğitim adına atılan adımlarda peyderpey ilerlendi.

Hürriyetin ilanından kısa bir süre sonra iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi, eğitim alanında pragmatist bir tutum izledi. İttihatçıların perspektifinde eğitim modernleşmenin en temel öğelerinin başında geldi. Eğitim aracılığıyla uygar dünyaya daha kolay entegre olacak vatandaşlar yetiştirilecekti. Köhneleşmiş kurumları dönüştürmeyi hedefleyen İttihat ve Terakkinin, 1911'deki kongresinde esaslı bir maarif programı kabul edildi (Sina, 2017: 300). Programda, kızların dahi yüksek eğitimden yararlanmasına olanak verilmesi gerektiği dile getirildi. Ülke genelinde okul sayısının ivedilikle arttırılmasının taşıdığı kritik öneme değinildi. Böylelikle modern eğitim faaliyetleri ve temel amaçlar sistematik bir biçimde kayıt altına alınmış oldu.

Balkan Savaşları ve müteakip zamandaki I. Dünya Savaşı (1914-1918) çoğu alanda travmaya sebep olunca eğitim öğretimde sekteye uğradı. Ülkede temel ihtiyaçların karşılanması ciddi anlamda güçleşti. Tamda bu esnada hiç beklenmedik şekilde, Darülfünunda kızlar için ilk derslerin verilmeye başlanması gündemi epey meşgul etti. Gelişmeler bununla da sınırlı kalmadı ve 1920'ye kadar okulda kız öğrencilere yönelik yeni şubeler açıldı (Toprak, 2014: 23, 24). Kızlara, erkeklerin eğitim gördüğü bazı birimlerde derslere girme hakkının tanınmasıyla Türk kadınının entelektüel düzeyi iyiden iyiye yükseldi. Erkekler sıcak harp meydanlarında vatan uğruna mücadele verirken kadınlar donanım kazanıp iş hayatına atıldılar.

Türk'ün ölüm kalım savaşı olan Millî Mücadele (1918-1923) döneminde kaotik ortama rağmen eğitim öğretimin aksamaması uğrunda yoğun çaba harlandı. Mustafa Kemal Atatürk, Yunan birlikleri Polatlı'ya kadar geldiği halde 1921 yazında (15-21 Temmuz) Ankara'da I. Maarif Kongresi'ni tertip etti. Atatürk, bu kararlı duruşuyla zaferden sonra eğitime verilecek önemi göz önüne serdi. Kongrede yapılan konuşmalarda, ülke genelinde eğitim öğretimin sürdürülmesine duyulan ihtiyaç anlatıldı (Sarıhan, 2019: 77). Atatürk, Cumhuriyet öncesi gerçekleştirdiği toplantılarda eğitimde cinsiyet ayrımının sonlandırılacağı mesajını verdi. Bu nedenle devrimler esnasında eğitimle ilgili bütüncül önlemler alındı.

1.3. Topyekûn Cehaletle Mücadele

Cumhuriyet rejimi ilk anlardan itibaren, eğitim öğretim faaliyetlerine son derece büyük önem verdi. Askeri zaferlerden hemen sonra tüm bilimsel ve eğitsel kurumlar hızlı bir biçimde disipline edilmeye başlandı. Sadece erkekler değil kız çocuklarının gelişimi içinde tüm imkânlar seferber edildi. Ekonomik olarak hiçbir fedakârlıktan kaçınılmadı. Atatürk'ün önderliğinde yürütülen bu çalışmalar kısa süre içinde meyvesini verdi. Kızların bu süreçte merkeze konumlandırılması ülke genelinde okuma yazma oranının giderek yükselmesini sağladı.

Eğitimde evvel emirde, Tevhid-i Tedrisat Yasası (3 Mart 1924) aracılığıyla çift başlık sonlandırıldı. Atatürk, 2 Şubat 1923 günü İzmir'de gerçekleştirdiği bir konuşmasında eğitimde çok başlılığın felaket niteliğinde sonuçlar doğuracağını belirtti. Halk Fırkasının Dokuz Umdesinde, beşinci bölümde eğitim öğretim birliğine kapsamlı şekilde değinildi. Kamuoyunda oluşturulan algıdan sonra Manisa Milletvekili Vasıf Çınar (1896-1935), 57 arkadaşıyla birlikte 3 Mart 1924 günü tasarıyı Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]'ye getirdi. Son defa gözden geçirilen tasarısı, 430 Sayılı yasa olarak yürürlüğe girdi (TBMM, 1975: 64; Sungu, 1938: 428). Henüz Tevhid-i Tedrisat ile ilgili tartışmalar sonlanmadan 11 Mart 1924 günü medreselerin kapısına kilit vuruldu. Fakat yüzyılların alışkanlığını tamamen sonlandırıp medreseleri bir anda ortadan kaldırmak kolay olmadı (Keskin, 2017: 78). Özellikle Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde illegal bir biçimde varlığını sürdüren medreseler gözden kaçmadı. Bir şekilde varlığını sürdüren bu yerler daha çok müte-deyyin kesimlerce destek gördü.

Ülkedeki tüm bilim ve öğretim kurumlarının Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmasının akabinde, eğitim öğretim seferberliği başlatıldı. Maarif Teşkilatı Yasası (2 Mart 1926) çıkartıldı, okullaşmaya hız verildi, yeni Türk alfabesi kabul edildi, Millet Mektepleri, Halkevleri ve Köy Enstitülerinin açılması sonucunda okuryazar oranı hiç olmadığı kadar yükseldi. Eğitim

alanındaki faaliyetler Cumhuriyet kültürünün kök budak salmasında da büyük rol oynadı (Atabay, 2009: 458). Türk Rönesans'ı en önemli dönüşümü eğitim alanında yaşadı. Bu yolla, cahil insan portföyünün yerini kültürlü ve donanımlı insan tipolojisi aldı. Toplumun zihin yapısı ve olaylara yaklaşımı ciddi değişikliğe uğradı.

Yeni Türk devletinin ve ulus toplumunun bilimsel dayanaklar üzerine yükseltilmesi gerektiğine savunan Atatürk, M. Fuat Köprülü'ye (1890-1966) Türkiyat Enstitüsü'nü kurma görevini verdi (Özkan, 1997:1). Enstitü, alfabe ve eş güdümlü olarak dil devriminin yaşama geçirilmesinde büyük pay sahibi oldu. Şartların olgunlaşmasıyla 3 Kasım 1928'de onanan 1353 sayılı yasanın 11.maddesiyle yeni Türk harfleri resmen uygulamaya kondu (Resmî Gazete, 1928: 923). Alınan önlemler ve Arap harflerine karşı getirilen bazı yasal kısıtlamalarla halk yeni alfabeyi öğrenmeye teşvik edildi. Türk dünyasında alfabe birliğini sağlamak, batılı ülkelerle yaşanan diplomatik sorunları aşmak, Türkçenin daha rahat okunup yazılmasını kolaylaştırmak ve okuryazar oranında kısa sürede artış yakalamak amaçlarıyla gerçekleştirilen alfabe devrimi kamuoyunun gündemi aylarca meşgul etmişti. Bu süreçte kimi aydınlar ve din görevlileri meseleyi enine boyuna tartıştı (Koryürek, 1998: 46). Alfabe değişikliğinin milli kültürün gelişmesine darbe vuracağını dillendiren ortaya çıktı. Yahudi kökenli Türk aydını Avram Galanti Bodrumlu (1873-1961) ise, böyle bir devrimin yürürlüğe girmesi durumunda Türk milletinin İslam toplumlarıyla gelecekteki bağlarının hayli zayıflayacağını ileri sürdü:

“Latin harflerini kullandığımızı ve Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin şimdiki yazılışlarının ortadan kalktığını farz edelim. Ne göreceğiz? Türkçe konuşan ve Arap harfleriyle yazan ve Arapça, Farsça kelimeleri itibarıyla bize yakın olan veya yazı bağı ile dilimize ve dolayısıyla bize bağlı olan milyonlarca Arap ve Acem, şimdiki neslin ölümünden sonra gelecek olan nesil, bizden tamamıyla ayrılacaktır. Biz o zaman İngilizlerin siyasette korktukları o meşhur splendid isolation yani korkunç soyutlanma'da kalacağız. Bir süre sonrada yeni Türk, yeni Arap, yeni Acem nesilleri birbirlerini tanımayacak, sanki aralarına sedler çekilmiş olacaktır” (Galanti, 1341: 16).

Tüm uyarılara ve eleştirilere rağmen Kemalist kadrolar, harf devriminde geri adım atmadı. Fakat nüfusun yarıdan fazlası köylerde barınıyor ve gündelik işlerin pek çoğu kadınların sorumluluğuna bırakılmıştı. İşte bu durumda, kırsal yörelerde özellikle kadınların eğitim düzeyini arttırmak ve yeni harfleri tanıtmak amaçları doğrultusunda 24 Kasım 1928'de Millet Mekteplerinin açılması kararlaştırıldı. Millet Mektepleri, halk-devlet bütünleşmesinin en somut verilerinden biriydi (Albayrak, 1994: 476). Bu okullar aracılığıyla Anadolu çiftçi kadınları ile kentli

hanımlar arasındaki kültürel statü farkı epey azaldı. Türk kadını doğrudan doğruya Millet Mekteplerine arka çıkınca bu kurumlar, kırsalda eğitim ve kültür devrimlerinin tatbik üssü oldular.

Devlet ve toplumun birlikte kalkınması için bilinçli bir halka gereksinim olduğu göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Halkın donanım düzeyini arttırmak ve eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak maksadıyla Atatürk, Halkevleri ile Halkodalarının kurulması talimatını verdi. Türk Ocaklarının yerine geçen ve Cumhuriyet Halk Partisi [CHP]'nin büyük destek verdiği bu kültür kurumları kısa sürede ülke geneline yayıldı. CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in (1889-1950) yeni şube açılacak yerlere yolladığı yazıda geçen "Memleketimizde umumi kültür hayatının inkişafı için hayırlı hizmetler umduğumuz Halkevlerinin faaliyetlerini fırkamız büyük bir ehemmiyetler takip edecektir" (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], 1932) sözleri, Halkevlerinin işleyişi ve toplum üzerinde bırakmak istediği tesirin tüm çevrelere deklarasyonu niteliğindedir. Halkevlerinin bünyesinde birbirinden farklı ve kompleks birimler etkinlik gösterdi. Vatandaşların çeşitli dershanelerde el becerileri, Türkçeyi düzgün kullanma yetileri, sanatsal yetenekleri ve bedensel durumları gün günden geliştirildi (C.H.P., 1942). Çok daha önemlisi münevver Türk kadınlarına dikiş, nakış ve terzilik öğretilmesiyle onların ekonomik açıdan kendi ayakları üzerine durabilecek düzeye ulaşmalarına yardım edildi.

Atatürk Türkiye'sinde eğitimde modernleşme amacıyla kritik hamleler birbirini kovalarken, karşılaşılan en temel mesele okullaşma oranının çok düşük oluşuydu. Türkiye'de 1935 yılına gelindiğinde, 40.000 köyün 35.000'i okuldan yoksundu. Nüfusun yaklaşık %80'in barındığı kırsal yörelerde, okuma yazma bilen neredeyse yok denecek düzeydeydi (Aydoğan, 1998: 116). Bu olumsuz tabloyu tersine çevirebilmek uğruna eğitim devrimlerine öncelik tanındı. İlk evrede Köy Muallim Mektepleri, Millet Mektepleri ve Eğitim Kurşları faaliyet gösterdi. Adı geçen kurumlarla toplumda ancak kısmi bir değişim sağlanabildi. Devletin içinde bulunduğu ekonomik şartlarda, kırsal bölgelere öğretmen yetiştirme konusu bütçeyi hayli zorluyordu. Var olan çetin koşullarda, maliyeti az olacak şekilde öğretmen yetiştirmek için yeni yollara başvuruldu.

Atatürk'ün bıraktığı en büyük manevi miras olan bilim ve kültüre sahip çıkmaya gayret gösteren İsmet İnönü, 1939'da (17-29 Temmuz) I. Maarif Şurası'nı topladı (MEB, 1991). Toplantıda kırsal yöreler için öğretmen yetiştirecek yeni kurumların isminin Köy Enstitüleri olması kararlaştırıldı. Atatürk'ün temellerini attığı bu okullar, 17 Nisan 1940'da TBMM'de kabul edilen 3803 sayılı yasanın ardından Anadolu kırsalının kimyasını hızlı bir biçimde değiştirdi. İsmail Hakkı Tonguç'un (1893-

1960) fikir babalığını yaptığı Köy Enstitüleri, her yerde herkese eğitim temel prensibinden hareketle köylerde maddi olanaklardan yoksun zeki çocukları eğitim sistemi içine katmaya çalıştı (Kirby, 1962: 75-243). Bu hedefe büyük ölçüde ulaşıldı. Fakir Anadolu köylüsünün evlatları bu yeni sistem aracılığıyla öğretmen, sağlık personeli, mühendis, tekniker hatta devlet adamı olarak dahi ülkesine hizmet eder hale geldi.

Köy Enstitülerinin halka sağladığı birçok katkıya rağmen çeşitli eleştirilere maruz kaldığı da gözlemlendi. Bahse konu eleştiriler, ekseriyetle ideolojik kaygılardan kaynaklandı. Enstitülerde komünizm propagandası yapıldığı ve ders müfredatları aracılığıyla Türk gençlerinin manevi değerlerinden koparıldığı iddia edildi. Böylesi ithamlar inanç ve geleneklerine bağlı geniş halk kitlelerinin kafasında soru işaretleri oluşmasına sebep oldu:

“...Baştan gaflet balığı, tefessühünü Milli Eğitim Bakanlığının Hasan Ali devresi içinde tamamlamıştır. Bir hüküm bir iddia değildir, hakikattir. ...Başından nihayetine kadar (Dünya Klasiklerinden Tercümeler) i okudunuz mu? Bunlar arasında Türk milliyetine, Türk topraklarına, Türk hâkimiyetine, Türk dinine, Türk Allah’ına kastedenler Türkiye okullarına demirbaş olarak gönderilmiş, genç neslin dalalete düşürülmesi yolunda üstelik millet parası ödenerek rejime kastedilmiştir”. (Millet Mecmuası, 1948, s. 13).

Devrim kadroları, eğitim alanındaki noksanlıkları sonlandırmak hedefiyle sürekli daha modern ve üst düzey kurumlar tesis ettiler. Böylece nerede yeni bir eğitim kurumu açılmışsa oranın çehresi tepeden tırnağa değişime uğradı. Vatandaşlar, farklı meslek kollarında ihtisaslaştı. İleri düzeyde üretim tekniklerinin kullanılması maksadıyla Ankara’da 1925’te Yüksek Ziraat Mektebi hizmet vermeye başladı. Ziraat Mekteplerinin sayıları hızla artarken, 1927 yılından başlayarak yurtdışından yabancı uyruklu ziraat uzmanları getirildi (Kadıoğlu, 2007-2008: 186-193). Bu kişiler halkla kısa sürede kaynaşarak çiftçileri bilinçlendirdi. Türk tarımı daha sağlam bir zeminde mesafe kat eder noktaya ulaştı. Anadolu’daki endemik bitkiler halkla koordinasyon kurularak koruma altına alındı.

Hukuk sistemini dünyevileştirme çabaları olanca hızıyla sürerken, 5 Kasım 1925 günü Ankara Hukuk Mektebinde eğitim öğretime başlanması kararlaştırıldı. Atatürk’ün direktifleri doğrultusunda, 1928 yılı içinde “ulusal sanat” parolasıyla İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi kuruldu. Akademi mimarlık ve sanatın farklı alanlarında adeta lokomotif görevi üstlendi (Demir, 2012: 285). Gençlik yıllarından beri klasik müziğe ilgi duyan Atatürk, müzik ve sahne sanatları eğitimi verilmesi amacıyla Devlet Konservatuarının kurulmasına öncülük etti. Türk gençliğinde

milli bilincin inşası için ilköğretimden yükseköğretime kadar eğitimin tüm kademelerinde tarih ve edebiyat dersleri okutuldu. Batılı ülkelerle aradaki makasın daraltılması yolunda John Dewey (1859-1952) ve Albert Malche (1876-1956) başta olmak üzere yurtdışından beyin göçü gerçekleşmesi sağlandı. Darülfünun kapatılıp 1933'te İstanbul Üniversitesi'nin kurulması sayesinde "Üniversite Reformu" hayata geçirildi. Toplumun entelektüel seviyesini yukarılara taşıyan bu reform aracılığıyla yeni bir evrede başlamış oldu (Widmann, 1999:106). Yüzyıllar sonra Türk bilginleri tekrar isimlerini bilim camiasının ilk sıralarına yazdırdı. Özellikle sağlık, eğitim ve sanatta Türk insanının tarihi kotlarına uygun cevher Üniversite Reformu sonunda ortaya çıkarıldı. Gelinek noktada, Türk Devrimi modern eğitim anlayışı ve kurumlarıyla vatandaşlar arasında içselleştirildi.

1.4. Tarih, Dil ve Sanat Anlayışlarının Evrimi

Türk Devrimini özgün kılan nitelikler arasında yeni bir tarih felsefesinin savunulması önemli bir yer tuttu. Hanedancı ve ümmetçi tarih anlayışın dışına çıkılarak, "milli tarih" perspektifine uygun organizasyonlar gerçekleştirildi. Aslında milli tarih anlayışının temelleri kısıtlı ölçekte de olsa II. Meşrutiyet Döneminde atıldı. Bu dönemde kurulan dernek ya da cemiyetler ile onların yayın organları Türk tarihinin sırf Osmanlılardan ibaret olmadığını kanıtladı (Toprak, 1987: 4, 5). Balkan Savaşları sırasında yaşanan trajediye refleks olarak vatansever aydınların kurduğu Türk Ocakları, Türk kökenli vatandaşlar arasında milli bilinci uyandırmada çok etkili oldu (Berktaş, 1991: 26-30). Türk Yurdu Mecmuasında işlenen tarihi konular, I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve Millî Mücadele (1918-1923) yıllarında milli hissiyatı galeyana getirdi.

Atatürk, Cumhuriyet'le birlikte Türk tarihçiliğini pozitivist ve nesnel bir zemine taşıdı. Bu bağlamda Türk Ocaklarını farklı bir yere konuşturarak Tarih Heyetleri kurdurdu. Heyetler çok geçmeden kendi aralarında koordine olup Türk Tarihi Tetkik Cemiyetini/Heyetini oluşturdular. Cemiyet, Türk Ocaklarının CHP'ye iltihak etmesi üzerine 12 Nisan 1931'den itibaren bağımsız şekilde hareket etmeye başladı. Türk Tarih Kurumunun çekirdeği sayılan cemiyetin, ilk başkanlık görevini Atatürk'ün Genel Sekreteri M. Tevfik Bıyıklıoğlu (1898- 1961) yürüttü (Çoker, 1983: 5). Bu sayede toplumunda yakından izlediği modern Türk tarihçiliğine dair ilk faaliyetler, Atatürk'ün denetiminde gerçekleştirildi.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin ilk disiplinli çalışması, liselerde okutulmak üzere Tarih Ders Kitabı oldu. Dört ciltlik kitabın basımı Millî Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirildi. Türk tarih tezinin de işlendiği eser, daha sonraları "Türk Tarihi'nin Ana Hatları" başlığıyla 607

sayfalık bir ciltlik bir çalışmaya dönüştürüldü. Kitabın yazım aşamasında kanaatlerine başvurulmuş A. Zeki Velidi Togan, bazı bilgilere karşı çıktı. Türklerin kuraklıktan dolayı Asya'dan içlerinden göç ettiği iddiası Togan tarafından reddedildi (İğdemir, 1973: 4). O, göçlerin nüfus artışı ve savaşlardan kaynaklandığını dile getirdi. Fakat gelinen bu nokta modern Türk tarihçiliğin eleştiriye açık düzeye ulaşması açısından takdirle karşılandı. Cumhuriyet'in ikinci on yılına doğru Atatürk'ün himayesinde yapılan tarih çalışmaları basından sık sık gündeme geldi (Hâkimiyeti Milliye, 1931: 1).

Atatürk'ün Türk tarih tezinin toplumu ilgilendiren önemli yanları mevcuttu. Buna göre, tarihteki ilk büyük uygarlıkları (Sümerliler, Hititler, Mayalar vb.) Türkler kurmuştu. Teze karşı halkta geniş tabanlı bir destek uyandırmak içinde içeriği, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Umumi Kâtibi Muzaffer Göker (1888-1959) tarafından radyodan detaylı şekilde açıklandı (İnan, 1939: 244). Radyoda tertip edilen programlarda Türklerin sarı ırktan gelmediği, Millî Mücadele yıllarında İtalyan, Fransız ve Yunanlıların Anadolu topraklarına dair iddialarının bilimsel temelini olmadığı, Türklerin istilacılığı tasvip etmediği ve tarih boyunca sadece göçebe yaşam sürmedikleri anlatıldı. Böylece adeta psikolojik harp tekniklerinde olduğu gibi yıllardır savaş meydanlarında yenildiği için öz güvenini kaybeden Türk toplumu tekrar benliğine kavuşturuldu. Tarih çalışmalarının olumlu dönütlerle sonuçlandığının en açık seçik ispatı, Atatürk döneminde organize edilen Birinci (2-11 Temmuz 1932) ve İkinci Türk Tarih (20-25 Eylül 1937) Kurultayları olmuştur (Maarif Vekâleti, 1932; BCA, 1937). Zira bu kurultaylar aracılığıyla tarihte yetiştirdiği büyükleri hatırlayan Türk milleti hafızasını tazeledi. Yeni tarih bilinci, vatandaşların rejim ve devlete olan sadakatini daha da güçlendirdi. Tarih çalışmaları ilerleyen yıllarda teknolojik olanaklar eşliğinde bilimsel zeminde sürdürüldü. Tarih üzerine gerçekleştirilen etkinlikler ve dil ile ilgili çalışmalar çoğu zaman iç içe geçti.

Ulusal bir devlet için arı ve saf Türkçenin inşası bir kimlik meselesi olarak algılandı. Harf Devrimi, Dil Devriminin ön safhası şeklinde nitelendirildi. Atatürk tarafından 1927'den beri hazırlığı yürütülen Dil Devrimi, alfabe değişikliğine müteakip daha rahat hayata geçirildi. Fakat yeni Türk harflerinin yaygınlaştırılmasıyla kıyaslandığında, Dil Devriminin tabana yayılması daha uzun zaman aldı. Zira Arapça ve Farsçanın yerleşik ifadelerini toplum dilinden söküp atmak çok kolay olmadı (Boyacıoğlu, 2001: 447). Bu açıdan Dil Devrimi sosyal alanda tek özgün bir yenilikti. Önünde model sayılacak başka bir benzerinin bulunmaması gerçekleştirilme aşamasını uzattı. Atatürk, Dolmabahçe Sarayında sık sık dil uzmanları ve toplum bilimcilerle bir araya geldi. Dil ve tarih çalışmalarının birlikte yürütülmeye gayret edildiği bir ortamda, I. Türk Tarih

Kurultayı sonunda, bir dil kurumunun oluşturulmasını emretti. TBMM üyeleri ve Bakanlar Kurulu, 12 Temmuz 1932’de Cumhuriyet’in en önemli kurumlarından biri olan Türk Dili Tetkik Cemiyetini kurdular (İnan, 1957:478; Sakaoglu, 2001:23). Çanakkale Milletvekili Samih Rıfat Bey (1874-1932), cemiyetin ilk Başkanı oldu. Dil Devriminin en temel gayesi, halkın kullandığı konuşma dili ile yazı dili arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmaktı. Türk Tarihine kaynak olacak eski dillerin incelemesi de bu devrim kapsamında ele alındı.

Büyük hedefler ekseninde Atatürk’ün direktifleriyle I. Türk Dili Kurultayı (26 Eylül-5 Ekim 1932) gerçekleştirildi. Kurultayda, Türkçenin öz benliğinin güçlenmesi adına yabancı sözcükleri kullanmak yerine, yeni Türkçe terimler türetilmesi üzerinde fikir birliğine varıldı (). İlkine nazaran daha bilimsel esaslara dayalı koşullarda toplanan İkinci Türk Dil Kurultayı (18-23 Ağustos 1934) dağıldıktan hemen sonra Ulus gazetesinde, Tarih teziyle örtüşen Güneş Dil Teorisini topluma tanııtma etkinlikleri başlatıldı (Özdemir, 2023: 21). Bu kapsamda, 4 Ekim 1935 günü “Dil Hakkında Etimolojik Bir Anket” başlığı ile önemli bir yazı yayımlandı. Yazıda sözcüklerin kökeni ve aldığı ekler irdelendi. Vatandaşlara eklerin sözcük anlamına olan etkileri örneklerle açıklandı. Okurlardan da belirtilen konuya dair kanaatlerini bildirmeleri istendi (Ulus, 1935: 1). Bir diğer anketteyse, Güneş ön plana çıkartılarak gündelik yaşamda “ışık yıldız, ateş parlak” sözcüklerinin kullanımı üzerinde duruldu. Üçüncü ankette ağırlıklı olarak “dil, diş dudak, ağız, gırtlak, alın, burun göz” sözcüklerine yer verildi. Türk okuyucularına burada dört kritik soru yöneltildi (Ulus, 1935:1). Böylece toplum Dil Devrimiyle bütünleştirilerek toplumun yapılanları düşünerek kabul etmesine hizmet edildi.

II. Türk Dili Kurultayı ile Türk Dili Tetkik Cemiyetinin ismi Türk Dili Araştırma Kurumu, 1936’da gerçekleştirilen III. Türk Dili Kurultayı’ndan (26-31 Ağustos 1936) sonrada bugünkü olduğu gibi Türk Dil Kurumu olarak değiştirildi (Tan, 2001:103). Kurum, Dil Devrimi sırasında Millî Eğitim Bakanlığı ve özellikle Halkevleri ile koordineli çalışmalar yürüttü. Halkevleri veya Halkodalarında okuma dershanelerinin kullanılması, yeni baskı kitapların dağıtılması ve çeşitli etkinlikler aracılığıyla Dil Devrimi ete kemiğe büründü (Zürcher, 2020:250). Halkevleri, devrimin içeriğini açıklamada üs görevi gördü. Kırsaldan şehirlere kadar Türk insanının konuşma biçimi İstanbul Türkçesine yaklaştı. Atatürk’ün vefatından sonraki yıllarda da Türkçe üzerine yürütülen çalışmalarda halkın göstereceği refleks her zaman merkeze yerleştirilerek hareket edildi. Bu yolla, sivil halk öz Türkçe sözcükleri aydınlarda yalın bir dil kullanmayı benimsediler.

Cumhuriyet'in ilk zamanlarında pozitivist temelli Batı uygarlığının benimsenmesi siyasi, hukuki ve ekonomik olduğu kadar aynı zamanda kültürel bir olguydu. Bahsedilen mantalite sanat alanına da yansımış ve köklü bir değişim yaşanmasını sağlamıştı. Atatürk, 22 Ocak 1923 günü Bursa Şark Sinemasında gerçekleştirdiği konuşmasında batılı sanatlarla uğraşmadan ilerlemenin mümkün olamayacağına dikkat çekti:

“Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icap ettirdiği şeyleri yapmaz, itiraf etmeli ki o milletin tarik-i terakkide yeri yoktur. Hâlbuki bizim milletimiz, evsaf-ı hakikisiyle müte-meddin ve müterakki olmaya layıktır ve olacaktır”. (Arsan vd., 1997:67).

Atatürk'e göre, Cumhuriyet'in erdemli modern insanı mutlaka resim, heykeltıraşlık ve diğer güzel sanatlarla meşgul olmak zorundaydı. Bu amaçla hem eğitim kurumları ve dernekler (Serbest Resim Atölyesi, Yeni Resim Cemiyeti) açıldı hem de yurt dışından faydalandı. Fransa'ya 1924 yılında gönderilen 20 Türk gencinin yedisi, başta resim ve müzik alanlarında olmak üzere sanatçı kökenliydi (Gezer, 1084: 17, 18). Yurtdışından da ressam, heykeltıraş ve ses sanatçısı getirildi. Ancak sanatta dönüşümün gerçek öncüsü yine Atatürk'ün toplum önündeki şeffaf yaşam tarzıydı (Uluskan, 2010: 509-556). Henüz Çanakkale Savaşlarında resminin yapılmasına izin vermiş, 1920 ve 1930'lu yıllarda ülkenin dört bir yanının heykelleriyle donatılmasına göz yummuş, dahası Türk İslam tarihinin ilk balosunu 1925 yılında İzmir'de doğrudan kendi düzenlemişti (Gentizon, 2001: 133). Bu tutum ve duruş, halkın sanat algısındaki dönüşüme hız kazandırdı.

KAYNAKLAR

- Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). 490-1-0-0/3-12-3, 12 Ocak 1932.
- Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-10-0-0/117-817-10, 16 Haziran 1937.
- Millet Mecmuası* (1948). “Türkiye 8 İnci Büyük Millet Meclisine...”, C. 5, S.122, s. 13.
- Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Alakel, M. (2011). İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye’si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik
Ve Sivil-Etnik İkilemine Dair Teorik Tartışmalar. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.5, S. 9, s. 1-30.
- Albayrak, M. (1994). Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 10, S. 29, ss. 471-482.
- Antel, C. (1940). *Tanzimat Maarifi*. Maarif Matbaası, İstanbul.
- Arsan, N. ve Borak, S. ve Kocatürk, U. (1997). *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I*. ATAM Yayınları, Ankara.
- Atabay, M. (2009). Cumhuriyet Kültürü, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 11, S. 43, ss.455-466.
- Ataman, D. (2012). *Güzel Sanatlar Akademisi’nde Yabancı Hocalar*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Aydoğan, M. (1998). İsmail Hakkı Tonguç Kitaplaşmamış Yazıları, C. 1. Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara.
- Ayni, M.A. (2007). *Dar’ül-fünûn Tarihi*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Baybars, E. (1991). Atatürk ve Türk Devrimi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları *Dergisi*, C. 1, S. 1, ss. 1-16.
- Berkes, N. (2023). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, H. (1991). Dört Tarihçinin Sosyal Portresi, *Tarih ve Toplum*, S. 54-55, s. 19-45.
- Boyacıoğlu, R. (2001). Harf Devrimi ve Sağladığı Kolaylıklar, *ATAM Dergisi*, C. 17, S. 40, s. 429-450.
- Caporal, B. (1982). *Kemalizm’de ve Kemalizm sonrasında Türk Kadını*. İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- C.H.P. (1942). *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*.
- Çoker, F. (1983). *Türk Tarih Kurumu: Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*. TTK Basımevi, Ankara.
- Ergin, O.N. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. Eser Neşriyat, İstanbul, C. 3.
- Galanti A. (1341). *Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmla Meseleleri*. Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul.

- Gentizon, P. (2001). *Mustafa Kemal Ve Uyanan Doğu*. Çev. Fethi Ülkü, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Gezer, H. (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli*. İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Göktürk, E.D. (2011). 1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri, *Modern Türkiye’de, Siyasi Düşünce*, (Ed. T. Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, C. 4.
- Hâkimiyeti Milliye (1931). S. 3563, s. 1.
- İğdemir, U. (1973). *Cumhuriyet’in 50. yılında Türk Tarih Kurumu*. TTK Basımevi, Ankara.
- İnalçık, H. (2020). İmparatorluktan Cumhuriyete. Kronik Kitap, İstanbul.
- İnan, A. (1939). Atatürk ve Tarih Tezi, *Belleten*, . C. 3, S. 10, s. 243-246.
- İnan, A. (1957). Türk Dil Kurumunun Kuruluşu Üzerine, *Türk Dili*, C.4, S.69, s. 477-478.
- İnan, A. (1966). Türkiye’de İlk Kız Öğretmen Okulu Darülmuallimat 1870, *Türk Kadını*, C. 1, S. 2, s. 6.
- Kadioğlu, S. (2007-2008). Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde Mülteci Bilim Adamları, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 9, S.1, 2, s. 184-191.
- Karpat, K. (2017). *Osmanlıda Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kâtip Çelebi, (2008). *Mizanü’l-Hakk Fi İhtiyari’l Ehakk*. (Çev. Orhan Şaik Gökyay ve Süleyman Uludağ). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Keskin, M. (2017). Doğu Medreseleri Ekseninde Eğitim Öğretim Faaliyetleri: Gaziantep Örneği, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 61, ss. 61-82.
- Kirby, F. (1962). *Türkiye’de Köy Enstitüleri*. İmece Yayınları, Ankara.
- Koryürek, . . (1998). *Harf İnkılabı 70. Yıl 1928-1998*. Arçelik Yayınları, İstanbul.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını(1839-1923)*. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Maarif Vekâleti, (1932). *Birinci Türk Tarih Kongresi, 2-11 Temmuz 1932*. Ankara.
- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mahmut Cevad, (1922). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraat XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*. Matba-i Amire, İstanbul.
- MEB. (1991). *Birinci Maarif Şurası 17-29 Temmuz 1939*. İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1999). Osmanlı Kimliği, *Cogito Dergisi*, S.19, ss. 80-86.
- Özdemir, N. (2023). Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Güneş Dil Teorisi, *Atatürk Dergisi*, C. 12, S.1, ss.19-24.
- Özkan, M. (1997). Kuruluşunun 70. Yılında Türkiyat Enstitüsü, *Türkiyat Mecmuası*, C. 20, ss. 1-11.
- Özkan, S. (2019). *Türk Eğitim Tarihi*. Nobel Yayınevi, Ankara.

- Resmi Gazete* (1928). Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun, Kanun No: 1353, S. 1030, ss. 921-923.
- Sakaoğlu, N. (2018). *Türkiye Eğitim Tarihi: 11-20. Yüzyıllar*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Sakaoğlu, S. (2001). *Türk Ad Bilimi I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Said, E. (2023). *Entelektüel*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sarihan, Z. (2019). *1921 Maarif Kongresi*. Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Sungu, İ. (1938). Tevhid-i Tedrisat Kanunu, *Belleten*, 1938, C. 2, S. 7-8, ss. 397-428.
- Tan, N. (2001). *Kuruluşunun 70. yıl dönümünde Türk Dil Kurumu*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1975). TBMM Matbaası, Devre: 2, C. 7, s. 64, Ankara.
- Toprak, Z. (1987). *Türk Bilgi Derneği(1914) ve "Bilgi Mecmuası"*, *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Z. (2014). Dürülfünun'a Kız Öğrencilerin Kabulü (1919) ve Gelenekçilerle Yenilikçiler, *Toplumsal Tarih*, S. 249, ss. 22-33.
- Türk Tarih Kurumu. (1961). *Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri*. Ankara.
- Uludağ, O.Ş. (1948). Türk Kadınlarının Hekimliği, *III. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler*. TTK Yayınları, Ankara, s. 441-459.
- Ulus, (4 İlkteşrin 1935). Dil Hakkında Etimolojik Bir Anket, S. 5097, s. 1.
- Uluskan, S.B. (2010). *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*. ATAM Yayınları, Ankara.
- Üstel, F. (2010). İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Widmann, H. (1999). *Atatürk ve Üniversite Reformu*. Çev. Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt. Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, E. (2020). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Gönen. İletişim Yayınları, İstanbul.

Bölüm 4

TÜRK EĞİTİM GELENEĞİNDE TARİH ÖĞRETİMİ: İLK TÜRK DEVLETLERİ VE OSMANLI ÖRNEĞİ¹

Abdurrahman GÜNER²

1 İşbu metin, Abdurrahman Güner'in T.C. Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Fahri Özteke danışmanlığında hazırladığı, 'Atatürk ve Tarih Eğitimi(1923-1938)' başlıklı tezinden türetilmiş olup, metin daha sonra yapılan eklemelerle, yer yer yeniden yazıma tabi tutulup zenginleştirilmiştir. (yn.)

2 Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-3502-7049

Giriş

Geçmişin izlerini anlamlandırma çabası, insanlık tarihi boyunca hem bireysel hem de toplumsal kimliğin şekillenmesinde belirleyici bir unsur olmuştur. Maddi kalıntılar, yazılı belgeler ve kültürel miras aracılığıyla inşa edilen tarih bilgisi, hiçbir dönemde durağan kalmamış; her çağın siyasal, kültürel ve entelektüel iklimine göre yeniden tanımlanmıştır. Bu nedenle tarih, yalnızca geçmişte yaşananları aktaran bir disiplin değil; toplumsal hafızayı şekillendiren, kimlik inşasında rol oynayan ve geleceğe dair düşünce biçimlerini yönlendiren dinamik bir alan olmuştur. Tarih yazımının biçimleniş, insanın dünyayı kavrayış biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Toplamların geçirdiği sosyal, siyasal ve kültürel dönüşümler, tarihsel anlatıların içeriğini değiştirdiği gibi bu anlatıların aktarılma yöntemlerini de dönüştürmüştür. Bu bağlamda tarih öğretimi, yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı bir etkinlik değil; değerler, ideolojiler ve kolektif bilinç aktarımının da önemli bir aracıdır. Dönemler arasında tarih derslerinde hangi olayların, hangi şahsiyetlerin ve hangi yorumların öne çıkarılacağına ilişkin tercihler, çoğu zaman siyasal otoritenin hedefleri ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Osmanlı Devleti, tarih yazımında hem geleneksel hem de modern etkilerin bir arada görüldüğü önemli bir dönem olarak dikkat çeker. Saray merkezli kronikler, biyografik eserler, fetihnameler ve şehnâmeler gibi farklı yazım türleri, yalnızca olayları kaydetmekle kalmamış; aynı zamanda Osmanlı'nın siyasal meşruiyetini pekiştiren ve toplumun ortak değerlerini güçlendiren araçlar olmuştur. Bu anlayış, eğitim kurumlarında tarih öğretimi de doğrudan etkilemiş; hangi bilgilerin müfredata gireceğini, hangi anlatım tarzlarının benimseneceğini ve hangi ideolojik çerçevenin öne çıkacağını belirlemiştir. Bu çalışma, Osmanlı'daki tarih yazım biçimlerinin tarih öğretimi üzerindeki etkilerini, içerik, ideolojik yönelim ve öğretim yöntemleri açısından incelemeyi amaçlamaktadır. İlk olarak Osmanlı'da hâkim olan tarih yazım anlayışlarının temel özellikleri ele alınacak; ardından bu anlayışların eğitim kurumlarındaki tarih öğretimine yansımaları değerlendirilecektir. Son olarak, tarih yazımının yalnızca geçmişin kaydı değil, aynı zamanda gelecek nesillerin düşünce dünyasını şekillendiren bir araç olarak nasıl kullanıldığı ortaya konacaktır. Araştırmada tarihsel yöntem benimsenmiş olup, değerlendirmeler betimsel ve yorumlayıcı bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Geçmişteki tarih yazım anlayışlarının incelenmesi, günümüz tarih eğitimine yönelik önemli ipuçları sunmaktadır. Tarihin hangi bakış açısıyla yazıldığı ve öğretilişinin farkına varmak, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, tarih yazımı ile tarih öğretimi arasındaki ilişkiyi anlamak, yalnızca akademik bir çaba değil; aynı zamanda çağdaş eğitim anlayışının temel gerekliliklerinden biridir.

1. TÜRKLERDE TARİH ANLAYIŞI VE OSMANLI TARİHÇİLİĞİ

1.1. Bozkır Kültüründe Tarih ve Hafıza

Türkler, tarih boyunca Orta Asya'dan Avrupa içlerine kadar uzanan geniş bir coğrafyada varlık göstermiştir. Bu geniş hareketlilik, yalnızca Türklerin siyasi tarihini değil, aynı zamanda kültürel, ekonomik ve toplumsal yapısını da çok yönlü bir şekilde ele almayı zorunlu kılmıştır. Ancak göçebe yaşam tarzının baskın olduğu dönemlerde yazılı belgelerin az olması, erken Türk tarihine dair bilgi edinmeyi zorlaştırmıştır. Bu nedenle, Türk tarihini anlamada farklı türde kaynakların bir arada değerlendirilmesi gerekmiştir. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkan buluntular, taş kitabeler, alfabe ve yazı dili gibi somut veriler Türklerin tarihine ışık tutan önemli kaynaklar arasında yer almıştır. Özellikle Orhun Abideleri, Türklerin siyasi yapısı, toplumsal düzeni ve yönetim anlayışı hakkında doğrudan bilgi vermiştir. Yazılı kaynakların sınırlı olduğu dönemlerde sözlü kültür unsurları da büyük bir önem kazanmıştır. Destanlar, sagular, koşuklar, atasözleri ve ağıtlar gibi sözlü anlatımlar, Türklerin dünya görüşünü, inanç sistemlerini, değer yargılarını ve toplumsal ilişkilerini anlamada önemli ipuçları sunmuştur. Bu nedenle, erken dönem Türk tarihini araştırırken hem yazılı hem de sözlü kaynakların bir arada değerlendirilmesi gerekmiştir. Sözlü kültür ürünleri, sadece tarihi olayları değil, aynı zamanda o dönemdeki toplumun duygu dünyasını, yaşam biçimini ve mücadelelerini de yansıtan unsurlar olarak ön plana çıkmıştır. Bu çok yönlü yaklaşım, Türk tarihini daha kapsamlı ve doğru bir şekilde analiz etmeye olanak tanımıştır.

İslamiyet öncesi Türk tarihi incelendiğinde, Türklerin İslam ile tanışmadan önce yaşadığı geniş coğrafya dikkate alınmıştır. Bu coğrafya, Yenisey ve Selenge Nehirlerinden başlayarak Balkanlar ve Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir alanı kapsamıştır. Türkler bu bölgelerde siyasi ve kültürel varlıklarını sürdürmüştür. Ancak, tarihsel süreç içinde kalıcı izler bırakan 6. yüzyılda kesin olarak varlığı tespit edilen ve Türk adını resmi devlet ismi olarak kullanan Göktürkler olmuştur. Göktürkler, sadece bir devlet olarak varlık göstermekle kalmamış, aynı zamanda Türk siyasi ve hukuki sisteminin temellerini oluşturan töreyi geliştirmiştir. Bu töre, Türk toplumunda adaletin, sosyal düzenin ve yönetim anlayışının çerçevesini çizen kurallar bütünü olarak nitelendirilmiştir. Göktürkler döneminde, bu töre anlayışının en önemli yansımalarından biri olarak Orhun Yazıtları karşımıza çıkmaktadır. Literatürde bu anıtlar, Türklerin yazılı tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Moğolistan sınırları içinde yer alan ve 8. yüzyılda dikilen Kül Tegin (732), Bilge Kağan (735) ve Ton-

yukuk (725) yazıtları¹, sadece birer anıt değil, aynı zamanda Türk tarihine, kültürüne ve yönetim anlayışına dair önemli bilgiler içermiştir. Bu yazıtlar, Türk devlet yapısı, hükümdar ve halk arasındaki ilişkiler, savaşlar, diplomasi ve töre gibi konulara ışık tutmuştur. Aynı zamanda, Türklerin siyasi bilince sahip olduklarını, bağımsızlıklarını koruma uğruna büyük mücadeleler verdiklerini ve güçlü bir yönetim anlayışı benimsediklerini göstermiştir. Orhun Yazıtları, Türk tarihinin en önemli kaynaklarından biri olmasının yanı sıra, Türk kimliğinin ve devlet felsefesinin temel taşlarını içermesi bakımından da büyük bir değere sahip olmuştur. Bu anıtlar, Türk tarihinin ilk yazılı izlerini taşımakla birlikte, özellikle 13. yüzyılda Cüveynî tarafından bahsedilmiş², ancak 1889 yılında Thomsen'in Orhun Yazıtları'nı çözmesiyle bilim dünyasında tanınmıştır. Bu gelişme, Göktürkçe yazıtların Türk tarihinin anlaşılmasındaki kritik rolünü vurgulamış ve söz konusu yazıtlar, İslamiyet öncesi Türk toplumunun sosyal, kültürel ve siyasi yapısını anlamada paha biçilmez bir kaynak sunmuştur. Ancak, Göktürkçe yazıtlarla sınırlı bir değerlendirme yapmak, dönemin bütünsel bir analizine olanak sağlamamıştır. Bu bağlamda, özellikle Çin kaynaklarının, Türk tarihini aydınlatmada önemli bir yer tuttuğu gözlemlenmiştir. Çinli seyyahlar ve tarih yazıcıları, Türklerin tarihini, toplumsal yapılarını, siyasi ilişkilerini ve kültürel etkileşimlerini detaylı bir şekilde belgeleyerek, bu döneme dair pek çok bilinmeyen aydınlatılmasına katkı sunmuştur. 557-580 yılları arasında hüküm süren Chou Hanedanı'nın yıllıkları, Gök Türklerin erken tarihine dair önemli bilgiler sunmakta olup, 50 ciltten oluşan bu eser, Göktürklerle Chou Hanedanı arasındaki etkileşimi gözler önüne sermiştir.³

Orta Asya'da önemli bir Türk devleti kuran Uygurlar, yalnızca siyasi başarılarıyla değil, aynı zamanda kültürel miraslarıyla da dikkat çekmişlerdir. Uygur Alfabesi, bu dönemin en önemli buluşlarından biri olup, Uygurların yazılı kültürünün temel taşlarını oluşturmuştur. Uygurlara ait hukuk vesikaları da bu dönemin önemli belgelerinden olmuştur. Bu hukuk belgelerinde, 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne dayalı olarak gün, ay ve yıl hesaplamaları yapılmış, ödeme zamanları, borç verme ve alacak ilişkilerine dair düzenlemeler detaylı bir şekilde yer almıştır. Ayrıca, mal satan, borç veren ya da kiraya veren kişilerin isimleri, borcun ne karşılığında verildiği, kefiller ve şahitler gibi hukuki unsurlar da bu belgelerde bulunmuştur.

Türk milletinin eski tarihini ve kültürünü daha iyi anlayabilmek için, ilk başvurulacak kaynaklar arasında arkeolojik ve etnografik veriler,

1 Ahmet Taşağıl, Kök Tengrinin Çocukları, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2013 s.189.

2 Ata Melik Alaaddin Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa, C. I, çev. M.Öztürk, Ankara 1988,s.116-117.

3 Ahmet Taşağıl, Türk Tarihi ile İlgili Çin Kaynaklarının Türkçe Neşri Üzerine Düşünceler, Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, İstanbul, 1977, s. 120- 124.

Türklerin yaşadığı coğrafya, balballar, taş heykeller ve kurganlar yer almıştır. Bu unsurlar, Türklerin tarihsel süreç içerisindeki yaşam biçimleri, inançları, sosyal yapıları ve kültürel pratiği hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Özellikle kurganlar, içerdikleri giyim eşyaları, süs eşyaları, savaş araçları, ev gereçleri ve at koşum takımları gibi materyaller sayesinde, eski Türk kültürüne dair somut veriler sağlamıştır. Bir diğer önemli belge türü ise Türklerin mülkiyet anlayışını ve toplumsal yapılarını anlamamıza yardımcı olan damgalardır. Türkler, sahip oldukları eşyalara damgalar vurmak suretiyle, bu eşyaların mülkiyetini belirlemiş ve toplumsal aidiyetlerini işaretlemişlerdir. 19. yüzyılda yaptığı saha araştırmaları ile tanınan Türkolog Wilhelm Radloff, Altay bölgesindeki Türk soylarının, atlarının arka butlarına vurdukları damgalar aracılığıyla, bu atların sahiplerini tanıyabildiklerini belirtmiştir. Bu damgalar, sadece mülkiyetin işaretleri değil, aynı zamanda Türklerin toplumsal yapısı, organizasyonları ve kültürel anlayışlarına dair önemli veriler sunmuştur. Bu konuda yapılan derinlemesine çalışmalar günümüzde, Prof. Dr. Mustafa Aksoy tarafından sürdürülmüştür. Aksoy, 18 yıl süren bir araştırma sürecinin ardından, Türklerin damgalarını konu alan ve 579 fotoğrafla zenginleştirdiği *“Tarihin Sessiz Dili Damgalar”* adlı eseri yayımlamıştır.⁴ Bu eser, Türk tarihinin ve kültürünün daha iyi anlaşılması açısından eşsiz bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Türk tarihinin daha erken dönemlerine dair bir başka önemli katkıyı, merhum Servet Somuncuoğlu yapmıştır. Somuncuoğlu, taşlara kazınmış olan dilin, Türk tarihinin ilk yazılı belgelerinden biri olarak günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Bu eserler, Türklerin Anadolu’ya yerleşmeden çok önceki tarihsel geçmişini aydınlatma noktasında kritik rol oynamıştır. Somuncuoğlu’nun bu katkısı, 1071 Malazgirt Zaferi ile Türk tarihinin başladığına dair yapılan yaygın bir yanlışlığı ortadan kaldırmış ve Türklerin tarihinin çok daha eskilere dayandığını ortaya koymuştur. Böylece, Türk kültür mirasının daha doğru bir şekilde anlaşılmasına ve mevcut tarih anlayışlarının yeniden değerlendirilmesine olanak sağlamıştır.

İslam öncesi Türk tarihi için önemli bir kaynak grubu, sözlü gelenekle nesilden nesile aktarılan Türk destanları olmuştur. Bu destanlar, başlangıçta sözlü olarak anlatılmış, ancak daha sonra yazıya geçirilerek günümüze ulaşmıştır. En bilinen Türk destanları arasında Oğuz Kağan Destanı, Ergenekon Destanı, Bozkurt Efsanesi, Manas Destanı ve Alp Er Tunga Destanı yer almıştır.⁵ Ancak, zamanla yazıya geçirilemeyen destanlar kaybolmuş ve mevcut olanlarda da çeşitli değişiklikler, kısaltmalar ve anlatım farklılıkları meydana gelmiştir. Bu nedenle, günümüze ulaşan destanlar, orijinal hallerinden farklılıklar içermiş ve bu durum, İslam öncesi

4 Mustafa Aksoy, *Tarihin Sessiz Dili Damgalar*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2014, s.440.

5 Prof. Dr. Salim Sakaoglu, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019, s. 84,197.

Türk kültürünün doğru bir şekilde anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Yine de bu destanlar, Türk halkının mitolojik düşünceleri, tarihsel olaylara bakış açıları ve kültürel değerleri hakkında önemli ipuçları sunmuştur.

Rusların sömürgecilik ve genişleme politikaları doğrultusunda Türkistan bölgesinde gerçekleştirdikleri arkeolojik ve bilimsel çalışmalar, Türk tarihiyle ilgili önemli sayıda kaynağın ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu alandaki en önemli katkılardan biri, tarihçi Barthold'un çalışmaları olmuştur. Barthold, Türk tarihi alanındaki pek çok materyali gün yüzüne çıkarmıştır.⁶ Ayrıca, Minorsky ve Nikitin gibi Rus tarihçileri de bu alanda önemli araştırmalar yaparak, Türk tarihinin aydınlatılmasına katkıda bulunmuşlardır.⁷ Türkiye'de ise Zeki Velidi Togan, "*Umumî Türk Tarihine Giriş*"⁸ ve "*Tarihte Usûl*" gibi eserleriyle Türk tarihi çalışmalarının öncülerinden olmuştur. Bunun yanı sıra, Bahaeddin Ögel'in "*Türk Kültür Tarihine Giriş*" ve "*Türk Kültürünün Gelişme Çağları*" gibi eserleri, bu alandaki araştırmalar için temel kaynaklardan biri olmuştur. Bu eserler, pek çok araştırmacıya rehberlik etmiş ve Türk tarihi alanında önemli bir bilgi birikimi oluşturmuştur. İslam öncesi Türk tarihi üzerine yapılan çalışmalarda, İbrahim Kafesoğlu ve Gülçin Çandarlıoğlu gibi önemli akademisyenlerin katkıları da büyük olmuştur. Bu değerli hocalar, yalnızca kendi alanlarında derinlemesine çalışmalar yapmamış, aynı zamanda yeni nesil araştırmacıların yetişmesine de öncülük etmiştir.

Türklerin X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul etmeleri, Türk-İslam kimliğinin oluşmasına yol açmış ve bu durum hem kültürel hem de yazılı hayat üzerinde derin etkiler yaratmıştır. İslamiyet, Türklerin toplumsal yapısını, düşünsel ufuklarını ve kültürel değerlerini şekillendirirken, aynı zamanda yazılı kültürün gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Bu dönemde Türklerin İslam dünyasıyla olan ilişkileri, yeni bir bilgi alışverişine olanak sağlamış ve bu durum, yerli tarih kaynaklarında belirgin bir artışa neden olmuştur. Ayrıca, kâğıdın kullanılmaya başlanmasıyla birlikte yazılı materyallerin sayısında önemli bir artış gözlemlenmiş ve tarih yazıcılığı daha sistematik bir hale gelmiştir. İslamiyet sonrası dönemde, özellikle Farsça, Arapça ve Türkçe dillerinde yazılmış eserler, Türk tarihinin daha kapsamlı bir şekilde kayda geçmesine olanak tanımıştır. Bu süreç, Türklerin İslam dünyasında kazandığı kültürel derinliği ve tarihsel mirası yansıtan önemli bir dönemeç olmuştur. Karahanlılar Dönemi, Türk kültür ve edebiyatının önemli eserlerinin ortaya

6 Vasily Vladimiroviç Barthold, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021, s.26.

7 Ali Ahmetbeyoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi Kaynakları*, Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2003, s.17-24.

8 Dr. Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu (2021), Zeki Velidi Togan'ın Fikri Gelişimi, *Türk Birliği Fikri ve Türk Yurdu'ndaki Yazılarına Göre Tarihçiliği*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Cilt: 128 Sayı: 252 Sayfa: 53-70.

çıktığı bir dönem olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönemin en önemli eserlerinden biri, 1070 yılında Yusuf Has Hacıp tarafından yazılan Kutadgu Bilig'dir. Bu eser, bir devletin nasıl yönetilmesi gerektiği, iyi bir idarenin özellikleri, adalet, eğitim, ticaret ve vergi gibi konularda kapsamlı bir rehber niteliği taşımıştır. Kutadgu Bilig, aynı zamanda Türk düşüncesinin ve yönetim anlayışının şekillendiği önemli bir metin olarak kabul edilmiştir.⁹ Bir diğer önemli eser ise Kaşgarlı Mahmut tarafından 1074 yılında yazılan Divân-ı Lugatî't-Türk'tür. Bu eser, Türk dilinin ansiklopedik bir derlemesi olup, Türkçe kelimeler ve deyimlerin yanı sıra Türk kültürüne dair önemli bilgiler sunmuştur.¹⁰ Ayrıca, Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmet adlı ilahi şiirleri de dönemin farklı bir yazınsal geleneğini temsil etmiştir. Hikmet, Ahmet Yesevî'nin dini ve tasavvufi düşüncelerini yansıttığı önemli şiirlerden oluşmuş ve dönemin tasavvuf edebiyatının önemli örneklerinden olmuştur.¹¹ Bu eserler, Karahanlılar Dönemi'nin kültürel zenginliğini göstermiştir.

Gazneliler Dönemi, önemli edebi eserlerin kaleme alındığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin en tanınan eserlerinden biri, Gaznelilerin ünlü hükümdarı Sultan Mahmud'un himayesinde, İranlı şair Firdevsî tarafından yazılan Şahnâme'dir. Şahnâme, İran tarihinin destansı bir anlatımı olup hem edebi hem de tarihi açıdan büyük bir öneme sahip olmuştur.¹² Gazneliler Dönemi'nde öne çıkan bir diğer önemli eser ise tarihçi Utbî'nin yazdığı Tarih-i Yemin'dir. Bu eser, dönemin siyasi ve kültürel yapısını anlamak açısından önemli bilgiler sunmuştur.¹³ Hem Şahnâme hem de Tarih-i Yemin, Gazneliler Dönemi'nin edebi ve tarihsel mirasına önemli katkılarda bulunmuş, dönemin kültürel zenginliğini ve tarihini yansıtmıştır.

Harzemşahlar Dönemi'nde, Muhammet Nasavî ve Nişapuri tarafından yazılan eserler, bu dönemin tarihi hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Bu dönemin ardından, Büyük Selçuklu Devleti ve onunla bağlantılı olarak kurulan diğer Selçuklu devletleri ve beylikleri döneminde de tarih yazıcılığına önemli eserler katkı sağlamıştır. Bu eserlerden biri, Büyük Selçuklu Devleti'nde uzun yıllar vezirlik yapan Nizamülmülk'ün yazdığı Siyasetname'dir. Siyasetname, devlet yönetimi ve siyaset üzerine yazılmış, dönemin idari yapısını ve yöneticilik anlayışını açıklayan önemli bir

9 Kemal Yavuz (2007), Yusuf Has Hacıp ve Kutadgu Bilig, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı: 37, 137-180, s.39.

10 Meder Saliev (2023), Divân-ı Lugatî't-Türk'te Tasavvufi ve Ahlaki Unsurlar, Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Cilt-Sayı: 6(4) s. 65-72.

11 Mehmet Kasım Özgen(2018), Hoca Ahmed Yesevî'de Hikmet-Erdem ve Ahlak İlişkisi, Temaşa Felsefe Dergisi, Sayı: 9, s.60-87.

12 Ahmet Küçükkalfa(2021), Firdevsî ve Şahnâme'nin Kayıp Hikayeleri, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:5, s.13-36.

13 Saime İnal Savi (2011), Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Tarih-i Beyhaki ve Tarih-i Yemini, Kastamonu Eğitim Dergisi, Sayı:2, s.653-670.

kaynak olmuştur. Anadolu Beylikleri Dönemi'nde ise, İskendername gibi eserler, bu dönemin kültürel ve tarihi birikimini yansıtmıştır. Tüm bu gelişim süreçlerinin ardından, Osmanlı Devleti döneminde Türk tarih yazıcılığı daha sistemli bir hal almış, çeşitli tarihî ve kültürel kaynaklar üretilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, tarih yazıcılığı millî kültürün temellerinin atılmasında en önemli araçlardan biri haline gelmiş ve Türk milletinin tarihi geçmişi, kimliği ve kültürü üzerine yapılan çalışmalar hız kazanmıştır.

2. Osmanlılarda Resmi Tarih ve Alternatif Anlatılar

Tarih, insanlığın geçmişini ve bu geçmişten kalan maddi ve manevi unsurları inceleyen bir disiplin olarak, her dönem farklı anlamlar ve işlevler üstlenmiştir. Toplumların içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve siyasi koşullar, tarihe yüklenen anlamı doğrudan etkilemiş, bu durum tarih yazımının ve tarih öğretiminin gelişim sürecine yön vermiştir. Tarih-sel olayların yorumlanması, toplumların dünyayı algılayış biçimlerine göre şekillendiğinden, tarih yazımı ve öğretimi de bu algılar doğrultusunda dönüşüme uğramıştır. Tarih yazımının gelişimine bakıldığında, insanlığın varoluşundan itibaren farklı anlayışlar ve yöntemler ortaya çıkmıştır. Bu değişim süreci, yalnızca tarih yazımını etkilemekle kalmamış, aynı zamanda tarihin eğitim kurumlarında nasıl ve hangi amaçlarla öğretilmesi gerektiğine dair yaklaşımları da dönüştürmüştür. Buna bağlı olarak, eğitim sistemlerinde kullanılan tarih programları da sürekli bir değişim içinde olmuştur. Tarih yazımı ve öğretimi, toplumsal gelişmelere paralel olarak şekillenmiş ve her dönemin koşullarına göre farklı amaçlara hizmet etmiştir. Tarihin nasıl yazıldığı ve öğretildiği, toplumların kimlik inşası, ideolojik yönelimleri ve geleceğe dair beklentileri doğrultusunda belirlenmiş, bu da tarih disiplininin dinamik ve sürekli evrilen bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur.

Osmanlı'daki tarih yazımı anlayışları, tarih öğretiminin ideolojik içeriğini ve yöntemini doğrudan şekillendiren temel unsurlardan biri olmuştur. Bu süreç üç ana ekseninde gelişmiştir: Ümmetçi, Hanedan merkezli ve Milliyetçi tarih yazımı. Ümmetçi tarih yazımı, Osmanlı'nın erken dönemlerinden itibaren etkili olmuş ve tarih öğretiminde İslam tarihini merkeze almıştır. Bu anlayışta, Osmanlı tarihi İslam medeniyetinin bir parçası olarak ele alınmış, dini kimlik ve ümmet bilinci ön plana çıkarılmıştır. Hanedan merkezli tarih yazımı, Osmanlı hanedanının meşruiyetini ve devletin devamlılığını vurgulayan bir perspektife sahip olmuştur. Bu dönemde tarih öğretimi, Osmanlı hanedanının kökenleri, başarıları ve yönetim anlayışı çerçevesinde şekillenmiş, Osmanlılık fikri ön planda tutulmuştur. Milliyetçi tarih yazımı ise Osmanlı'nın son

dönemlerinde etkisini artırmış ve Türklüğü merkeze almıştır. Bu anlayışta, Osmanlı tarihi Türk tarihinin bir parçası olarak değerlendirilmiş, milli kimlik ve Türklük vurgusu öne çıkarılmıştır. Bu üç tarih yazım biçimi, Osmanlı'daki tarih öğretiminin ideolojik yönelimlerini ve içerik çerçevesini belirlemiş, her dönemde farklı bir tarih anlatısı inşa edilmesine neden olmuştur.

Osmanlı'da tarih yazımının başlangıcı Ahmedî'ye atfedilmiştir.¹⁴ 14. ve 15. yüzyıllarda yaşamış olan Ahmedî, yalnızca bir tarihçi değil, aynı zamanda divan şairi, hattat ve hekim gibi birçok alanda yetkin bir isim olmuştur. Osmanlı, Germiyanogulları ve Timurlular gibi farklı siyasi yapılar içinde çeşitli görevler üstlenmiş¹⁵ ve tarih yazımına önemli katkılar sunmuştur. Mesnevi türündeki İskendername adlı eserine 334 beyitlik Osmanlı tarihini ekleyerek Osmanlı tarihçiliğinin temel taşlarını döşemiştir. Ahmedî ile başlayan Osmanlı tarih yazımı, zaman içinde farklı anlayışlar etrafında şekillenmiş ve evrim geçirmiştir. Enver Ziya Karal'a göre, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar Türk tarih yazımı üç temel döneme ayrılmıştır.¹⁶ Dinsel(ümmetçi) tarih anlayışı, hanedan merkezli tarih anlayışı, ulusçu(milliyetçi) tarih anlayışı. Bu üç tarih yazım anlayışı, Osmanlı'dan günümüze kadar tarih yazımının ve tarih öğretiminin temel çerçevesini belirlemiş, her dönemde farklı siyasi ve ideolojik dinamiklere bağlı olarak yeniden şekillenmiştir.

2.1. Osmanlı Tarih Yazımında İslamî Geleneğin İzleri

Osmanlı Devleti'nde tarih yazımı, kuruluşundan Tanzimat Dönemi'ne kadar ağırlıklı olarak dinsel ve ümmetçi bir çerçevede şekillenmiştir. Bu anlayış, İslam tarih yazım geleneğinin izlerini taşımış ve geçmiş hikâyeleştirici, rivayet temelli bir üslupla ele almıştır. İslam tarihçiliğinin başlangıcı, Hz. Muhammed ve onun yakın çevresine dair anlatılarla şekillenmiş olup¹⁷, Osmanlı tarih yazımında da benzer bir yöntem benimsenmiştir. Bu dönemde tarih, yalnızca olayları aktarmakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı'nın İslam dünyasındaki konumunu pekiştiren bir araç olarak kullanılmıştır. Tanzimat'a kadar bu gelenek büyük ölçüde korunmuş, yalnızca bazı istisnai eserlerde farklı yaklaşımlar görülmüştür. Osmanlı'da Tanzimat öncesi tarih yazımında Şehnamecilik ve Vakanüvislik kurumları ön plana çıkmıştır. Şehnamecilik, Fatih Sultan Mehmet döneminde kurumsallaşmış ve Osmanlı padişahlarının zaferlerini, şanı-

14 Nejat Göyünç, Tarihçiliğimizin Dünü ve Bugünü, Felsefe Kurumu Seminerleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, s.240-244.

15 M. Orhan Bayrak, Osmanlı Tarihi Yazarları, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2002, s.11-13.

16 Enver Ziya Karal, Tanzimat'tan Bugüne Tarihçiliğimiz, Felsefe Kurumu Seminerleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, s.255-259.

17 Tahir Erdoğan Şahin(2008) , Tarihin Sınıflandırılması, Milli Eğitim Dergisi, Sayı: 155-156, s.1-2.

nı ve hükümdarlık başarılarını kayıt altına almakla görevlendirilmiştir. Şehnameciler, yalnızca yazılı anlatılar üretmekle kalmamış, tezhip ve minyatür sanatçılarıyla birlikte görsel unsurlarla desteklenen eserler ortaya koymuşlardır. Bu nedenle Osmanlı tarih yazımında sanatsal ve edebi bir üslup öne çıkmıştır. 18. yüzyılda Osmanlı yönetimi, tarih kayıtlarının daha sistemli bir şekilde tutulması amacıyla Vakanüvislik kurumunu ihdas etmiştir. Vakanüvisler, devlet tarafından kendilerine sunulan belgeleri kayıt altına almakla yükümlü olmakla birlikte, dönemin diğer yazılı kaynaklarından da yararlanarak Osmanlı tarihine dair kapsamlı eserler üretmişlerdir. Ancak Vakanüvislik, doğrudan devletin kontrolünde olduğu için tarih yazımı çoğunlukla resmi ideolojiyi yansıtmış, iktidarın meşruiyetini güçlendiren bir araç hâline gelmiştir. Zamanla bu makamın bir geçim kaynağına dönüşmesi, tarih yazımında nesnelliğin zayıflamasına ve Vakanüvislerin eserlerinin büyük ölçüde Osmanlı yönetimini öven anlatılar içermesine yol açmıştır.¹⁸ Tanzimat öncesi Osmanlı tarih yazımında, edebî bir üslup belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Özellikle Şehname türündeki eserlerde, tarih anlatımı genellikle hikâye ve destan tarzında şekillenmiş, olayların aktarımı edebiyatın bir parçası olarak yapılmıştır. Göyünç'e göre, Osmanlı'da tarihçilik, büyük ölçüde edebiyatla iç içe geçmiş bir alan olarak kabul edilebilir.¹⁹ 19. yüzyıla kadar yazılan eserler, genellikle olayları açıklamaktan çok aktarmaya yönelik olmuş ve tarihçiler çoğunlukla basit birer aktarıcı rolü üstlenmiştir.²⁰ XVI. yüzyıla kadar olan dönemde, tarih yazımı genellikle destan ve hikâye geleneğinden çıkmamıştır. Bu dönemdeki tarihçiler, genellikle Osmanlı ve İslam tarihi ile sınırlı kalmış ve daha geniş bir evrensel tarih perspektifi geliştirilmemiştir. Tanzimat öncesi tarih yazımının bir diğer belirgin özelliği ise, hikâyeci ve nakilci bir anlayışla yazılmış olmalarıdır.²¹ Bu tür eserler, masallar ile benzerlik taşısa da temel farkları olayların belirli bir yer ve zaman diliminde gerçekleşmiş olmasıdır.²²

Tanzimat öncesi Osmanlı tarihçiliğinde, halk arasında yaygın olarak bilinen gazavatnameler, menakıbnameler, destanlar ve kahramanlık hikâyeleri önemli bir yer tutmuştur. Bu eserler, halkın geniş kesimlerinin anlayabileceği bir dilde kaleme alınmış olup, özellikle formal eğitim almayan topluluklar arasında sözlü olarak aktarılmıştır.²³ Hem tarihsel hem de edebî özellikler taşıyan bu metinler, halk arasında tarih bilincinin

18 Göyünç, a.g.e., s. 240-244.

19 Göyünç, a.g.e., s. 240-244.

20 Göyünç, a.g.e., s. 240-244.

21 İbrahim Kafesoğlu (1963), Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. XIII, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yay, s. 17-18.

22 Kafesoğlu, a.g.e., s. 17-18.

23 İsmail Hakkı Mercan (2003), Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Bazı Menakıb-Name ve Gazavatnameler Hakkında, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:6, Sayı: 10, s.107-130.

şekillenmesine katkı sağlamış ve destansı bir geçmiş anlayışının gelişmesine olanak tanımıştır. Bu tür eserler, Osmanlı toplumunun kültürel belleğinde önemli bir rol oynamış, halkın geçmişe bakışını daha çok kahramanlık ve epik bir perspektiften şekillendiren bir araç olarak işlev görmüştür.

2.2. Osmanlı Hanedanı ve Tarih Yazımında İktidar İlişkisi

XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti önemli iç ve dış zorluklarla karşı karşıya kalmış, askeri yenilgiler ve sosyoekonomik krizler imparatorluğun gücünü zayıflatmıştır. Bu durum, Osmanlı toplumlarında yaşayan çeşitli etnik ve dini grupların bağımsızlık taleplerini gündeme getirmiştir. Bu şartlar altında, devletin birliğini sağlamak amacıyla Osmanlılık fikri ortaya çıkmış ve Osmanlı toplumunu, etnik ya da dini ayrım gözetmeksizin bir arada tutmayı hedeflemiştir. Osmanlılık, “tek bir Osmanlı milleti” anlayışını benimseyerek, halkı ortak bir kimlik etrafında toplama amacını taşımıştır. Bu dönemde Osmanlı tarih yazımında, hanedan tarih anlayışının ön plana çıkması hem iç hem de dış dinamiklerle doğrudan ilişkili olmuştur. Osmanlılık ideolojisinin tarihsel bağlamda pekiştirilmesinin bir sonucu olarak, devletin varlığını sürdürebilmesi için tarih yazımının şekli değişmeye başlamıştır. Gelecekte dini temelli tarih anlatılarının ve vakanüvislik geleneğinin ötesine geçilmeye başlanmıştır²⁴, Batılılaşma çabaları bu değişimin önemli bir itici gücü olmuştur. Ancak, Osmanlı Devleti’nin halifelik görevi, dini unsurların tarih yazımındaki etkisini tamamen ortadan kaldırmamış, tarihsel anlatılarda İslamî perspektifler hala önemli bir yer tutmaya devam etmiştir.²⁵ Devletin iç ve dış tehditlere karşı bir arada durabilmesi için oluşturulan bu yeni tarih anlayışı hem Osmanlı kimliğinin inşasında hem de toplumun farklı kesimlerini birleştirme çabasında belirleyici bir rol oynamıştır. Dinsel faktörlerin etkisi azalmakla birlikte, halifenin İslam dünyasındaki liderlik rolü tarih yazımını şekillendiren unsurlardan biri olmaya devam etmiştir.

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti’nin modernleşme sürecinin belirleyici aşamalarından birini oluşturmuş ve devletin yapısının, özellikle idari ve hukuki alanlarda, batılı normlara uygun bir biçimde yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir. Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile başlayan bu dönemde, eğitim alanında da köklü reformlar gerçekleştirilmiş ve devletin ihtiyaç duyduğu bürokratik kadroların yetiştirilmesi için yeni eğitim kurumları açılmıştır. Bu bağlamda, Tanzimat reformları, yalnızca yönetsel bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel

24 İsmail Hakkı Demircioğlu (2012), Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri, Milli Eğitim Dergisi, Sayı:193, s.117.

25 Karal, a.g.e., s. 255-259.

alandan da kapsamlı bir yapı değişikliği sürecini tetiklemiştir. Bu dönemde kurulan eğitim kurumları, devletin memur ihtiyacını karşılamaya yönelik bir yapı oluşturmuş ve eğitim sisteminin modernleşmesine katkı sağlamıştır. Yeni kurulan okullar, sadece bürokrat yetiştirmekle kalmamış, aynı zamanda öğretmen yetiştirme amacına da hizmet etmiştir. Kız ve erkek öğrencilere yönelik olarak açılan öğretmen okulları, eğitimdeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılması noktasında önemli bir adım teşkil etmiştir. Böylece, Osmanlı’da eğitim, yalnızca erkek egemen bir yapıya dayalı kalmayıp, kadınların eğitim alanına katılımını da teşvik eden bir yön kazanmıştır. Tanzimat Dönemi, Osmanlı eğitim sisteminde kapsamlı bir dönüşüm sürecini başlatan, aynı zamanda tarih öğretiminin daha geniş kitlelere ulaştırılmaya çalışıldığı bir dönemi oluşturmuştur. Bu bağlamda, tarih derslerinin sıbyan mekteplerine dâhil edilmesi, Tanzimat reformlarının eğitimdeki önemli adımlarından biri olarak öne çıkmıştır.²⁶ Bu düzenleme, tarih bilgisini yalnızca yönetici sınıflar ile elit kesimlerin erişebileceği bir alan olmaktan çıkarıp, halkın daha geniş bir kesimine ulaştırmayı amaçlamıştır. Ayrıca, Tanzimat ile birlikte Osmanlı tarih yazıcılığında Batı’dan etkilenen yeni tarih yazımı yöntemleri uygulanmaya başlanmış, bu durum tarih kitaplarının içerik çeşitliliğini artırmıştır. Batılı tarih anlayışının Osmanlı’ya girmesi, tarih yazımında daha nesnel, eleştirel ve sistematik bir yaklaşımın benimsenmesini sağlamıştır. Önceki dönemlerde ise tarih bilgisi genellikle sözlü kültüre dayanmıştır. Ulema, medrese eğitimini alırken tarih, ağırlıklı olarak sözlü aktarımla nesilden nesile geçmiştir.²⁷ Yazılı kaynaklar sınırlı olmuş ve tarih anlatıları halk arasında genellikle hikâye biçiminde aktarılmıştır. Tanzimat’ın getirdiği eğitimdeki köklü değişikliklere rağmen, tarih öğretimi büyük ölçüde hâlâ elit ve yönetici sınıflara hitap etmiştir. Bu dönemde, tarih öğretiminin anlatım tarzı olarak hikâyeci üslup, geleneksel yöntemlerin izlerini taşıyarak devam etmiş, modern tarih anlayışına geçiş sınırlı kalmıştır. Tanzimat Dönemi, Osmanlı eğitim sisteminin modernleşme sürecinde önemli bir evreyi temsil etmesine karşın, tarih eğitiminin toplumsal yapıyı dönüştüren ve geniş halk kesimlerine hitap eden bir yapıya kavuşması ancak sınırlı ölçüde gerçekleşmiştir. Tarih yazımında Batı etkisinin artan bir şekilde hissedilmesiyle birlikte, tarih öğretimi büyük ölçüde elitist bir karakter taşımış ve geleneksel hikâyeci anlatım biçimi belirleyici bir özellik olarak kalmıştır. Bu durum, Tanzimat’ın eğitimdeki yenilikçi yönlerinin, tarih öğretiminin içeriği ve anlatım biçimi üzerinde derin bir değişim yaratmada tam anlamıyla başarılı olamadığını göstermiştir.

26 Demircioğlu, Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri, a.g.e., s. 118.

27 Cemil Öztürk, & Ali Yılmaz (2001), Türkiye’de Harf İnkılabından Önce Kullanılan İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt:1, s. 408-427.

Tanzimat Dönemi Osmanlı tarih yazımında önemli bir yer tutan figürlerden biri Ahmet Cevdet Paşa olmuştur. Cevdet Paşa, sadece bir idareci ve bilim adamı değil, aynı zamanda bir tarihçi ve yazar olarak da dönemin entelektüel dünyasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Batı etkisindeki tarih yazım yöntemlerine eğilim göstererek, geleneksel Osmanlı tarih yazıcılığını dönüştüren bir yaklaşım sergilemiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın en önemli eseri olan Tarih-i Cevdet, bu dönemdeki Osmanlı tarih yazımının en dikkate değer örneklerinden biri olmuş ve Tanzimat'ın tarih yazıcılığına önemli bir katkı sağlamıştır. Tarih-i Cevdet, 1774 ile 1820 yılları arasındaki dönemi kapsayan kapsamlı bir çalışma olmuştur. Cevdet Paşa, bu eseri oluştururken arşiv kaynaklarına dayalı bir tarih yazımını tercih etmiş, dolayısıyla bu çalışma, Osmanlı tarih yazıcılığında Batılı kaynak kullanımı ve eleştirel tarih anlayışına yönelik bir geçiş işaret etmiştir.²⁸ Eserin belirgin özelliklerinden biri, tarihsel olayların yanı sıra dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına dair bilgi sunması olmuştur. Moda, salgın hastalıklar, yangınlar gibi dönemin toplumsal yönlerine de yer verilmesi, Tarih-i Cevdet'i yalnızca siyasal bir tarih çalışması olmaktan çıkarıp, toplumsal tarih yazımına da katkı sağlayan bir eser haline getirmiştir.²⁹ Ahmet Cevdet Paşa'nın bu eseri, tarihsel belgelerle desteklenmiş olmasına karşın, üzerine yapılan eleştirilerden biri, Tarih-i Cevdet'in büyük ölçüde Doğu kaynaklarına dayalı olarak hazırlanmış olmasıdır. Bu durum, eserin Batılı tarih yazım anlayışından tam anlamıyla bağımsız olmasına yol açmış ve eserin Batı merkezli tarihçilikle karşılaştırıldığında, belirli bir bakış açısının sınırlılığine işaret etmiştir. Cevdet Paşa, Batılı tarih yazımının eleştirel ve sistematik yaklaşımını benimsemek yerine, Osmanlı'nın tarihsel gelişimini daha geleneksel bir biçimde ele almıştır. Bununla birlikte, bu yaklaşım Osmanlı tarih yazıcılığında özgün bir konumda kalmasına da olanak tanımıştır.

Osmanlı Devleti'nin kültürel yapısında önemli dönüşümlerin yaşandığı bu evrede Osmanlı Devleti'nin hanedan etrafında birleştirilmesi hedefi, sosyal bütünleşme sağlama amacına ulaşamamıştır. Hürriyet'in İlanıyla (1876) ilanı ile idari ve haklar anlamında yeni bir yapılanmaya gidilmiş olsa da bu adımlar halklar arasında ortak bir ulusal kimlik oluşturulmasına olanak sağlamamıştır.³⁰ Bu durum, Osmanlı'daki Türk aydınları arasında, devletin modernleşme sürecine paralel olarak, ulusal bir kimlik anlayışının gelişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, özellikle

28 Demircioğlu, Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri, a.g.e., s. 118.

29 Demircioğlu, Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri, a.g.e., s. 118.

30 Demircioğlu, Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri, a.g.e., s. 119.

Ahmet Vefik Paşa (1823-1891) ve Süleyman Paşa (1838-1898) gibi önemli şahsiyetlerin eserlerinde Türkçülük fikrinin öne çıkmaya başladığı gözlemlenmiştir. Tanzimat'ın getirdiği eğitim reformları çerçevesinde, tarih ders kitaplarının sayısında önemli bir artış yaşanmış ve bu kitaplar, yeni dönemin eğitim anlayışını şekillendiren önemli unsurlar arasında yer almıştır. Ahmet Vefik Paşa, Osmanlı tarihini konu alan bir ders kitabı yazarak okullarda okutulmak üzere eğitim müfredatına dâhil edilmesini sağlamıştır. Bu eser, dönemin tarih anlayışını ve kültürel perspektifini yansıtan önemli bir kaynak olmuştur. Benzer şekilde, Süleyman Paşa, askeri okullar için hazırladığı lise düzeyindeki tarih ders kitabı ile eğitim sistemine katkıda bulunmuştur. Süleyman Paşa, Batılı tarihçilerin Türk ve Osmanlı tarihi hakkındaki yaklaşımlarının kasıtlı ve yanıltıcı olduğunu ileri sürmüştür. Bu eleştirisi, Batı tarihçiliğinin Osmanlı Devleti ve Türk milletini doğru bir biçimde yansıtmadığına yönelik bir tepki olarak şekillenmiştir. Paşa, Batı kaynaklı tarih eserlerinin, Osmanlı halkının tarihî kimliğini yanlış şekilde tasvir ettiğini belirterek, bu eserlerin eğitim müfredatlarında yer almaması gerektiğini savunmuştur. Ancak, Osmanlı Devleti'nin ulusal bir tarih anlayışına yönelmesi, dönemin idari yapısının ve devletin politik tutumunun ulusal kimlik inşasına odaklanmamış olması nedeniyle sınırlı bir etki alanına sahip olmuştur. Bu durum, ulusal tarih yazımının gelişmesini ancak II. Meşrutiyet'in ardından, özellikle Cumhuriyet dönemiyle birlikte mümkün kılmıştır.³¹ Her iki aydın da tarih yazımındaki katkıları ile ulusal bir kimlik bilincinin oluşturulmasına yönelik adımlar atmışlardır. Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa gibi önemli figürlerin tarih yazımına dair yaptıkları katkılar, Osmanlı eğitim sisteminde önemli bir dönüşüm yaratmış ve ulusal bir bilinç oluşturma yolunda temel taşların atılmasına imkân sağlamıştır. Bu eserler, sadece tarihsel bilgi aktarımı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal ve kültürel hafızanın ulusal düzeyde şekillenmesine de zemin hazırlamıştır.

2.3. Milliyetçi Perspektiften Tarih Yazımı

19. ve 20. yüzyılın başlarında meydana gelen askerî ve siyasi gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin jeopolitik konumunu zayıflatmış ve Türk toplumunda derin etkiler yaratmıştır. 1815 Viyana Kongresi'nde "Şark Meselesinin uluslararası diplomasinin bir unsuru hâline gelmesi, Osmanlı topraklarının Avrupa devletleri tarafından paylaşılmaya değer bir mesele olarak görülmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Kırım Savaşı (1853-1856), 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşları (1912-1913) gibi çatışmalar, Osmanlı'nın güç kaybını hızlandırmış ve toprak kayıplarını artırmıştır. Berlin Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin "hasta adam"

31 Demircioğlu, Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri, a.g.e., s. 119.

olarak nitelendirilmesi, 1912 Londra Konferansı, Ermeni isyanları ve Anadolu'nun işgali gibi gelişmeler, Osmanlı toplumunda derin bir travmaya yol açmıştır. Sevr Antlaşması ise bu sürecin en ağır sonucu olarak, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını resmileştirmeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilmiştir.³² Bu tarihsel arka plan, Türk toplumunda millî bilincin güçlenmesine ve milliyetçi tarih yazımının kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.

1913 yılında İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele geçirmesi, Osmanlı Devleti'nde milliyetçi tarih yazımının kurumsallaşması açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur. Siyasî Türkçülüğün devlet politikası hâline gelmesiyle birlikte, tarih disiplini sadece akademik bir alan olmaktan çıkarak millî kimliğin inşasında stratejik bir araç olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda, Osmanlı öncesi Türk tarihine yönelik ilgi artmış, bu alandaki araştırmalar genişletilmiş ve tarih eğitimi, millî bilincin aktarımında merkezi bir konuma yerleştirilmiştir.³³

II. Meşrutiyet Dönemi'nde gelişen millî kimlik bilinci, Cumhuriyet'in tarih yazımı ve öğretim anlayışına yön veren temel unsurlardan biri olmuştur. Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanması, Osmanlıların son döneminde ardı ardına yaşanan askerî yenilgiler ve siyasi kayıplar nedeniyle özgüvenini yitiren Türk milletine yeni bir motivasyon kazandırmıştır.³⁴ Ancak bu başarı, yalnızca bir askerî zafer olmanın ötesinde, ulusal kimliğin yeniden inşası açısından da kritik bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Atatürk'e göre, Cumhuriyet bireyinin tarihsel bilinç kazanması ve yeni ulus-devlet anlayışı doğrultusunda şekillendirilmesi, sistemli bir tarih öğretimi ile mümkün olabileceğinden, bu alana özel bir önem verilmiştir.

2.4. Meşrutiyet Döneminde Tarih Biliminin Kazandığı Saygınlık

Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim sisteminde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişimlerin en önemli yasal düzenlemelerinden biri, 1869 yılında Saffet Paşa tarafından hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi olmuştur. Bu düzenleme, eğitimin kurumsallaşmasını sağlamakla birlikte, halkın genel eğitimine

32 Demircioğlu, Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri, a.g.e., s. 119.

33 Kemal Koçak, Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923-1992), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 23-28.

34 İsmail Hakkı Demircioğlu (2008), Türkiye'de Tarih Eğitiminin Tarihi, Literatür Dergisi, Sayı:12, s. 431-450.

dair önemli adımlar atılmasını da amaçlamıştır.³⁵ Özellikle, ilk ve ortaöğretim kurumlarında tarih öğretiminin zorunlu hâle getirilmesi bu dönemin en dikkat çeken yeniliklerinden biri olmuştur. Sıbyan mekteplerinde Osmanlı tarihi, Rüştîye okullarında ise Osmanlı tarihinin yanı sıra genel tarih de müfredatta yer almaya başlamıştır.³⁶

II. Abdülhamit döneminde (1876-1909), Osmanlı eğitim sisteminde çeşitli reformlar gerçekleştirilmiş olsa da 1904 yılı itibarıyla Sıbyan mekteplerinde tarih derslerinin kaldırılması önemli bir gelişme olarak kayda geçmiştir.³⁷ Bu dönemde, Fransız İhtilali'nin etkilerinin gençler arasında yayılmasını engellemek amacıyla Rüştîye okullarındaki genel tarih dersleri de müfredattan çıkarılmıştır.³⁸ Ancak, tarih öğretiminin ilköğretim düzeyinde yeniden dikkate alınması, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasına denk gelmiştir. İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele almasının ardından, 1913-1914 eğitim yılında, milliyetçi ideolojilerin yaygınlaştırılması amacıyla yeni bir müfredat uygulanmış ve ilköğretim düzeyindeki tarih derslerinin süresi arttırılmıştır.³⁹

1908 sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim, toplumsal, siyasi ve kültürel dönüşüm sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde, eğitim hem millî bilinç oluşturma hem de toplumsal kalkınma için bir araç olarak kabul edilmiştir. Eğitimin, devleti kurtarabilecek ve toplumun modernleşmesini sağlayacak en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmesi, dönemin önde gelen düşünür ve aydınlarını eğitim sisteminin reformu konusunda yoğunlaşmaya itmiştir. Ziya Gökalp, Satı Bey, İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi önemli eğitimci ve düşünürler, Osmanlı eğitim sistemine dair çeşitli fikirler geliştirmiş, eğitimdeki eksiklikleri gidermek ve modernize etmek amacıyla önerilerde bulunmuşlardır. Bu düşünürler, eğitimde milliyetçilik anlayışını ön plana çıkarmış ve Osmanlı toplumunun çağdaşlaşabilmesi için bilimsel bir eğitim sisteminin kurulmasını savunmuşlardır. Ziya Gökalp, özellikle halk eğitimini güçlendirme ve millî bilincin oluşturulmasında eğitimin rolünü vurgulamıştır. Bu dönemde, Osmanlı'daki eğitim reformlarının merkezine, modernleşme süreci ve Batı'dan alınacak eğitsel modellerin adapte edilmesi yerleşmiştir. Ancak, eğitim sadece bir bilgi aktarımı değil, aynı zamanda öğrencilerin ulusal kimliklerini kazanmalarına yardımcı olacak bir araç olarak görülmüştür. Aynı zamanda, tarih

35 Demircioğlu, Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri, a.g.e., s. 120.

36 Mustafa Safran, Türk Tarihi Öğretimi ve Meseleleri, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.935-942.

37 Necdet Sakaoğlu, İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları, Tarih Öğretimi ve Ders Programları: Buca Sempozyumu, Hazırlayan Salih Özbaran, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s.143-152.

38 Safran, a.ge., s.935-942.

39 Sakaoğlu, a.ge., s.143-152.

öğretiminin metodolojisi ve pedagojik uygulamaları üzerine de yoğun tartışmalar yapılmıştır. Tarih, sadece geçmişi aktarmak değil, aynı zamanda öğrencilerin toplumsal ve ulusal bilincini şekillendiren bir disiplin olarak ele alınmıştır. Bu dönemde, tarihçiler ve pedagojik düşünürler, tarih öğretiminin öğrencilere tarihsel düşünme becerisi kazandıracak şekilde yapılandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Tarih öğretiminin, milli kimliği güçlendiren, toplumsal değerleri pekiştiren ve aynı zamanda eleştirel düşünmeyi teşvik eden bir alan haline getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, dönemin eğitim reformlarına paralel olarak, Fransızca başta olmak üzere Batı dillerinde yazılmış birçok tarih ders kitabı Osmanlıca'ya çevrilmiştir.⁴⁰ Bu çeviriler, Osmanlı eğitim sistemine Batılı tarih öğretiminin yöntemlerini ve içeriklerini entegre etmeyi amaçlamıştır. Bu süreç, Osmanlı'da tarih öğretiminin sadece yerel bir konu olmaktan çıkıp, uluslararası bir perspektife kavuşmasını sağlamıştır. Fransızcadan yapılan çeviriler, Batı'daki tarih yazım anlayışının Osmanlı'da nasıl adapte edilebileceği konusunda da önemli bir kaynak oluşturmuş, eğitim içeriklerinin zenginleşmesine ve öğrencilerin daha geniş bir tarihsel perspektife sahip olmalarına olanak sağlamıştır. Akçura'nın ifadesiyle, *"Tanzimat'tan itibaren Osmanlı memleketinde tarihin Garplılaşması, daha doğrusu Fransızlaşması Meşrutiyet devrinde son merhalesine gelmiştir. Bu devirde Türkçe yazılan, daha doğrusu Türkçeye tercüme olunan umumi tarihlerde, Fransız nokta-i nazarı tamamen hakimdir"*. 1908 sonrası dönemde Osmanlı'da eğitim, sadece toplumsal ve kültürel kalkınmanın değil, aynı zamanda ulusal kimlik inşasının da temel taşlarından biri haline gelmiştir. Eğitimdeki bu reform süreci, tarih öğretiminin de kurumsal olarak şekillenmesine ve modern bir eğitim sisteminin oluşturulmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Hürriyetin İlan'ını takiben, Osmanlı eğitim sisteminde tarih öğretimi önemli bir evrim geçirmiştir. Bu dönemde, eğitimdeki reformlar doğrultusunda Fransızcadan yapılan çeviriler ve yeni yazılan eserler, Osmanlı tarih öğretiminin temel kaynakları haline gelmiştir.⁴¹ 1908 ile 1913 yılları arasında, ilköğretim okullarında kullanılan Osmanlı tarihi ders kitapları, genellikle Osmanlı sultanlarının hayatlarına odaklanarak, bireysel tarih anlatılarıyla öğrencilerin ilgisini çekmeyi amaçlamıştır. Bu kitaplarda, sultanların biyografileri detaylı bir şekilde aktarılarak Osmanlı'nın siyasi yapısı ve yönetim anlayışı üzerine yoğunlaşmıştır.⁴² Ancak, 1913-1914 eğitim yılından itibaren, tarih öğretiminin kapsamı genişletilmiş ve bu dönemde okutulan yeni ders kitabı, yalnızca Osmanlı tarihi değil, aynı

40 Zeki Arıkan, Ders Kitaplarında Avrupa Tarihi, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, Hazırlayan Salih Özbaran, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 153-168.

41 Arıkan, a.g.e., s.153-168.

42 Sakaoğlu, a.g.e., s. 143-152.

zamanda dünya tarihi konularını da içermeye başlamıştır.⁴³ Bu değişiklik, tarih öğretiminin sadece ulusal tarihi değil, evrensel bir perspektifle öğretmeyi amaçlayan bir yaklaşımın benimsenmesinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönemin dikkat çeken tarih kitapları yazarlarından biri, Ali Reşat olmuştur.⁴⁴ Ali Reşat, farklı seviyelere yönelik tarih kitapları hazırlamış ve özellikle “Genel Tarih” adlı eserinde tarih biliminin temel kavramlarını ele almıştır. Eserde, tarih biliminin tanımı, tarih kaynaklarının niteliği, tarihsel araştırmanın yöntemleri, tarihsel olayların incelenmesinde izlenecek yollar ve tarih ile diğer sosyal bilimlerin arasındaki ilişkiler üzerine kapsamlı bir bakış açısı sunmuştur.⁴⁵ Ali Reşat, tarih öğretiminin sadece geçmişi aktarmakla kalmayıp, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri ve tarihe dair bilimsel bir perspektif kazanmaları gerektiğini savunmuştur. Ayrıca, genel tarih ders kitapları ile Osmanlı ve dünya tarihi arasındaki bağlantıları güçlendirerek, öğrencilere küresel bir tarih anlayışı kazandırmayı amaçlamıştır. Hürriyet’in İlanı sonrası dönemde tarih dersleri, Osmanlı tarihi ve Türk tarihi ile sınırlı kalmayıp, dünya tarihiyle de bütünleştirilmiş, böylece eğitim müfredatında çok daha kapsamlı ve çok disiplinli bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu dönüşüm, Osmanlı eğitim sisteminin modernleşmesi ve tarih öğretiminin daha geniş bir perspektife kavuşmasının önemli bir aşaması olmuştur. Bu dönemde, tarih öğretim programlarına yönelik yapılan çalışmaların kapsamı ve sayısı artmıştır. Satı Bey ve çevresindeki aydınların katkılarıyla, ilkokul seviyesindeki tarih müfredatı daha pedagojik bir anlayışla hazırlanmış ve öğrenci merkezli bir yaklaşım benimsenmiştir.⁴⁶ Bu yaklaşım, öğrencilerin tarihsel bilgileri pasif bir şekilde ezberlemek yerine, aktif bir şekilde öğrenmelerini teşvik etmek amacıyla daha yapılandırılmış bir şekilde düzenlenmiştir. Ortaöğretim müfredatına kıyasla, ilkokul tarih dersleri, pedagojik ilkeler doğrultusunda daha ilgi çekici ve etkili bir şekilde planlanmıştır. Ayrıca, Batı’da gelişen pozitivist felsefe ve eğitim bilimleri anlayışının etkisiyle, eğitimde deneysel ve gözlemsel yöntemlerin önemi vurgulanmaya başlanmıştır. Pozitivist yaklaşım, bilimsel düşünmeyi ve gözlemi ön plana çıkartarak, öğrencilerin dersleri daha somut ve deneyimsel bir şekilde öğrenmelerini sağlamayı amaçlamıştır. Bu anlayış, tarih öğretiminde de benimsenmiş ve derslerin daha aktif hale getirilmesi gerektiği savunulmuştur. Özellikle, tarih öğretiminin yalnızca kitaplarla sınırlı kalmaması gerektiği, öğrencilerin tarihsel çevreyi bizzat gözlemleyerek tarihsel olayları anlamalarının önemine dikkat çekilmiştir. Tarihi mekanların, eserlerin ve belgelerin derslerde kullanılmasının, öğrencilere tarihsel olayları daha somut bir şekilde anlatmak için etkili bir yöntem olduğu ifade edilmiştir. Bu yenilikçi

43 Sakaoğlu, a.g.e., s. 143-152.

44 Arıkan, a.g.e., s.153-168.

45 Arıkan, a.g.e. s. 153-168.

46 Safran, a.ge., s.935-942.

yaklaşım, tarih öğretiminin daha derin ve anlamlı bir deneyim haline gelmesini amaçlamıştır.

XX. yüzyılın başında, Türk toplumunda tarih yazımına duyulan artan ilgi, bu alandaki sistematik çalışmaları örgütleyecek bir kurumun kurulmasını gerektirmiştir. 1909 yılında kurulan Tarih-i Osmani Encümeni, Osmanlı tarih yazımında hem geleneksel hem de modern yaklaşımların birleşimi olarak ortaya çıkmıştır. Kurumun ilk başkanı Abdurrahman Şeref'in öncülüğünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini derinlemesine incelemek ve bu tarihsel mirası belgelemek amaçlanmıştır. Tarih-i Osmani Encümeni, sadece Osmanlı tarihini yazma amacı gütmekle kalmamış, aynı zamanda tarihi yerler, anıtlar ve camiler hakkında bilgi ve belge toplayarak bu malzemeyi tarih yazımında kullanmayı da görevleri arasında saymıştır. Bu çerçevede, 1910 yılında yayımlanmaya başlanan Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, tarihsel araştırmalar için önemli bir platform oluşturmuştur. 1912-1931 yılları arasında yayımlanarak Türk tarih yazımında önemli bir işlev üstlenmiştir.⁴⁷ Söz konusu dergi, Osmanlı tarihinin araştırılması ve yazılmasında öncü bir rol oynamış, aynı zamanda dönemin tarih anlayışının şekillenmesinde kritik bir araç olmuştur.

1913-1914 eğitim ve öğretim yılı, Osmanlı'da tarih öğretimi açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu dönemde, ilk kez tarih programlarına metot ve amaç bölümleri eklenmiş ve öğretim sürecine daha sistematik bir yaklaşım getirilmiştir.⁴⁸ Özellikle Ali Reşat'ın kaleme aldığı genel tarih kitabı, tarih öğretiminin amaçlarını ve felsefesini belirleyen temel kaynaklardan biri haline gelmiştir. Bu kitap, tarih öğretiminin sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda öğrencilere belirli bir tarihsel bakış açısı kazandırmayı hedefleyen bir disiplin olarak sunulmasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, XX. yüzyılın başlarında tarih öğretiminde ortaya çıkan yeni metodolojik anlayışlar, özellikle Batı'daki eğitim reformlarından etkilenecek, tarih derslerinin daha eleştirel ve araştırmacı bir yaklaşımla öğretilmesi gerektiği savunulmuştur. Ancak, bu yeni yaklaşımlar pratikte sınırlı bir şekilde hayata geçirilebilmiştir. Dönemin tarih öğretimi, genellikle geleneksel yöntemlerle, daha çok öğretmen merkezli bir biçimde sürdürülmüş, derslerin amacı daha çok vatandaşlık bilincini geliştirmek olarak belirlenmiştir.

Salih Zeki Bey'in 1912-1913 eğitim yılında İzmir İttihat ve Terakki Mektebi'nde Osmanlı Tarihi dersinde okutulmak üzere hazırladığı Türk Tarihi adlı eseri, dönemin tarih yazıcılığında gözlemlenen paradigmatik

47 Demircioğlu, Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri, a.g.e., s. 119.

48 Sakaoğlu, a.g.e., s. 143-152.

dönüşümün önemli örneklerinden biri olmuştur. Eser, Osmanlı tarihini yalnızca bir devlet kronolojisi çerçevesinde ele almak yerine, onu daha geniş bir Türk tarihinin organik bir bileşeni olarak sunarak, tarih yazımında millî kimliğin inşasına yönelik bir perspektif geliştirmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı tarihinin anlatımında kullanılan terminoloji ve metodoloji, dönemin tarih yazıcılığındaki kavramsal dönüşümleri yansıtması açısından dikkat çekici olmuştur. Eserin giriş kısmında tarih disiplininin mahiyetine ilişkin yapılan tanımlamalar, tarih öğretiminin salt ezberlenmesi gereken bir bilgi bütünü olmadığına işaret etmiştir. Salih Zeki Bey, tarihin doğru anlaşılabilmesi için muhakeme ve idrak yetilerinin kullanılması gerektiğini vurgulayarak, tarih disiplininin analitik bir çerçeveye oturtmuştur. Bu yaklaşım, Osmanlı modernleşme sürecinde tarih yazıcılığının eğitim yoluyla toplumsal hafızayı şekillendirme misyonunu üstlendiği bir dönemde kaleme alınmıştır. Eserde Osmanlı tarihine referans verilirken “Osmanlı Türkleri” teriminin kullanılması, dönemin tarihsel söyleminde giderek belirginleşen etnik kimlik vurgusunun bir yansıması olarak karşımıza çıkmıştır.⁴⁹ Osmanlı tarihinin, daha büyük bir Türk tarihinin bir şubesi olarak konumlandırılması, Osmanlılık kimliğinin Türklük ekseninde yeniden tanımlanmasına yönelik bir çabanın göstergesi olmuştur. Bu yaklaşım, özellikle II. Meşrutiyet sonrasında eğitim ve tarih yazımı alanında giderek belirginleşen milliyetçi yönelimle örtüşmüştür.

Tarih disiplininin bilimsel bir çerçevede ele alınması gerektiğine dair akademik tartışmalar artmış, tarih öğretiminde metodolojiye yönelik yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Tarihin yalnızca olayların kronolojik aktarımıyla sınırlı kalmaması, analitik düşünme becerilerini geliştiren bir disiplin hâline getirilmesi gerektiği yönündeki bu dönüşüm, dönemin önde gelen akademisyenleri tarafından desteklenmiştir. Söz konusu isimler arasında Yusuf Akçura gerek eğitim pratiği gerekse tarih metodolojisi üzerine yaptığı çalışmalarla dikkatleri çekmiştir. 1908-1909 eğitim yılında Erkân-ı Harbiye Mektebi’nde siyasî tarih öğretmeni olarak görevlendirilen Akçura, tarih öğretiminde yeni bir anlayışın öncülerinden biri olmuştur. Derslerinin başlangıcında, tarih disiplininin mahiyetine ve yöntemine dair teorik çerçeveyi öğrencilerine sunmuş, böylece tarih eğitiminde metodolojik bir bilinç oluşturmayı hedeflemiştir. Ders notlarını hazırlarken dönemin önemli Osmanlı tarihçilerinden Abdurrahman Şeref Bey’in görüşlerinden ve çeşitli Fransız kaynaklarından yararlanan Akçura, tarih öğretiminin ezber odaklı bir süreçten ziyade analitik düşüncüyü teşvik eden bir alan olması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda, tarih eğitiminde muhakeme yetisinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamış ve olayların neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde ele alınması-

49 Salih Zeki, *Türk Tarihi*, İttihad Matbaası, İzmir, 1912, s. 3-5.

nı önermiştir. 1912-1913 eğitim yılında İstanbul Dârülfünûnu'nda siyasi tarih dersleri vermeye başlayan Akçura, Erkân-ı Harbiye'de uyguladığı yöntemleri daha da derinleştirerek, derslerinin ilk beş-altı haftasını tarih metodolojisine ayırmıştır. Bu yaklaşımıyla Osmanlı akademik çevrelerinde tarih öğretimini daha sistematik ve bilimsel bir temele oturtma çabalarına katkı sağlamıştır. Akçura, tarih yazımında nesnelliğin önemi- ne değinmiş, tarihî bilgilerin eleştirel bir süzgeçten geçirilerek değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Akçura'nın Dârülfünûn'dan ayrıl- masının ardından, 1913-1914 eğitim yılında bu dersleri Prof. Mortmann devralmıştır. Mortmann, tarih metodolojisine dair derslerini İlm-i Usû- lü Tarih adlı eserinde sistematik bir biçimde aktarmıştır. Sınırlı sayıda taş baskı olarak yayımlanan bu eser, Batı tarih yazımında kullanılan metodolojik yaklaşımların, Osmanlı tarih öğretimine entegre etme ça- basının bir ürünü olmuştur. Akçura'nın *"tarih-i edebiyatımızda bir misli daha bulunmayan"* bir çalışma olarak nitelendirdiği 220 sayfalık bu eser, tarihsel analizde kullanılan temel yöntemleri teorik bir zeminde sunmuş- tur. Batı ile Doğu tarih yazımından çeşitli örneklerle destekleyerek tarih öğretimine bilimsel bir temel kazandırmıştır.⁵⁰

Osmanlı eğitim sisteminde önemli reformlar gerçekleştiren Satı Bey⁵¹, yalnızca öğretmen yetiştirme ve okul yönetimi alanındaki çalışmalarıyla değil, aynı zamanda tarih öğretimi konusundaki eleştirileri ve önerile- riyle de dikkatleri üzerine çekmiştir. 1909 yılında İstanbul Dârülmual- limin'inde başlattığı reformlarla eğitimi daha sistemli ve çağdaş bir yapıya kavuşturmaya çalışan Satı Bey, tarih öğretimine ilişkin değerlendirmele- rini aynı yıl yayımlamaya başladığı Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası'nın se- kizinci sayısında kaleme aldığı *"Tarih Tedrisinin Usûl-ü Esasiyesi"* başlıklı makalesinde ortaya koymuştur. Bu çalışmasında, dönemin tarih öğretim materyallerini ve kullanılan yöntemleri kapsamlı bir şekilde eleştirmiştir. Meşrutiyet'in ilanının ardından pek çok tarih kitabı yazılmış olmasına rağmen, bunların büyük çoğunluğunun modern pedagoji anlayışına uy- gun nitelikte olmadığını belirtmiştir. Ona göre, bu kitaplar bilimsel bir disiplin çerçevesinde hazırlanmak yerine, ezberciliği teşvik eden içerik- lere sahiptir ve dolayısıyla öğrencilere tarihî olayları anlama ve yorumla- ma becerisi kazandırmada yetersiz kalmıştır. Satı Bey, bu düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: *"Bizde tarih derslerinin şu esaslara ne kadar tevaful etmekte olduğunu düşününce, gözümün önünden harfi harfine Fransız- cadan tercüme edilmiş ders kitapları, mufassal kitaplardan, hiçbir ıstıfa (ayıklama) yapılmaksızın, ihtisar (kısaltma) edilivermiş küçük tarihler... Bunları ezberlemekle meşgul muallimler... Sultan Osman'ın sağ mı, ölü mü*

50 Yusuf Akçura, Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair, Birinci Türk Tarih Kongresi, Maarif Vekaleti, Ankara, 1932, s. 578-580

51 Satı Bey'in Türk eğitim tarihindeki yeri için bkz. Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2010, s. 301-304.

*olduğunu tayin edemeyen çocuklar... Kırım Muharebesini bir Fransız-Rus muharebesi tasvir edercesine nakleden talebe... Memleket ile elma almak arasındaki farkı takdir edemeyen çocuklar takım takım geçiyor ve bana acı ve derin bir teessürle heyhat (yazık) dedirtiyor.*⁵² Satı Bey, tarih öğretiminin temel amacının, öğrenciyi yalnızca tarihî bilgiyi ezberlemekle sınırlı tutmak yerine, onu tarihî olayları analiz etmeye ve tarihsel düşünme becerisi kazanmaya yönlendirmek olması gerektiğini savunmuştur. Dönemin tarih öğretiminin “ciddiyetten uzak” ve öğrenciyi pasif hâle getiren bir sistem olarak nitelendiren Satı Bey, tarih derslerinin pedagojik açıdan yeniden yapılandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Tarih eğitiminin öğretim programlarında nasıl yer alması gerektiğine dair öneriler sunmuş ve özellikle ilkökul seviyesindeki tarih derslerinde “yakından uzağa” ilkesi çerçevesinde bir anlatım modelinin benimsenmesini önermiştir. Bu modele göre, öğrencilerin öncelikle yaşadıkları coğrafyanın ve toplumun tarihini öğrenmesi, ardından daha geniş tarihsel bağlamlara yönlendirilmesi gerekmektedir. Böylece öğrenciler, tarihî olayları daha anlamlı bir bütünlük içinde kavrayabilecek ve tarihî olgular arasındaki ilişkileri daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilecektir. Satı Bey’in tarih öğretimi konusundaki eleştirileri ve önerileri, Osmanlı eğitim sisteminde tarih pedagojisinin dönüşümüne ilişkin önemli bir tartışma zemini oluşturmuştur. Onun tarih eğitime yönelik görüşleri, yalnızca dönemin eğitim anlayışına yönelik bir eleştiri niteliği taşımamış, aynı zamanda modern tarih öğretiminin temel ilkelerinin Osmanlı eğitim sisteminde nasıl uygulanabileceğine dair somut öneriler sunmuştur. Satı Bey’in, tarih eğitiminin millî bilinç oluşturmadaki rolüne yaptığı vurgu ve öğrencilerin tarihî olayları ezberlemek yerine anlamlandırmalarını sağlayacak pedagojik yöntemler geliştirme çabası, ilerleyen süreçte Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarına da önemli ölçüde etki etmiştir. Bu çerçevede, Satı Bey’in tarih öğretimine dair görüşleri, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan eğitim reformlarının entelektüel ve metodolojik temellerini anlamak açısından büyük önem taşımıştır.

Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası’nda yayımlanan ders örnekleri, Osmanlı eğitim sisteminde tarih öğretiminin metodolojik dönüşümünü yansıtan önemli bir uygulama olmuştur. Bu dergide, Osmanlı tarihi ve özellikle Meşrutiyet dönemi üzerine odaklanan dersler, geleneksel ezberci tarih anlayışından saparak, öğrenciyi aktif bir öğrenme sürecine dâhil etmeyi amaçlayan pedagojik yenilikler içermiştir. Dersler, özellikle isticvabî (soru-cevap) yöntemi ile hazırlanmış olup, öğrencilerin bilgiye yalnızca pasif bir biçimde sahip olmalarını değil, aynı zamanda tarihsel olayları analiz etmelerini ve bu olaylar arasında ilişkiler kurmalarını teş-

52 Fuat Baymur, Tarih Öğretimi, Maarif Matbaası, Ankara, 1945, s. 12-13.

vik etmeyi hedeflemiştir.⁵³ Bu bağlamda, isticvabî yöntemi, öğretmen ile öğrenci arasında sürekli bir etkileşimi sağlayarak, öğrencilerin yalnızca ezber yapmalarını engellemeyi ve onları tarihsel bilgiyi anlamlandırma sürecine aktif olarak katılmaya yönlendirmeyi amaçlamıştır. Bu metodoloji, öğrencilerin düşünsel becerilerini geliştirerek, tarihî olayları derinlemesine kavrayabilmelerine olanak tanımıştır. Dolayısıyla, bu yaklaşım geleneksel tarih öğretiminin pasif ve ezberci anlayışından ayrılarak, daha analitik ve eleştirel düşünmeye dayalı bir tarih öğretimi biçimi oluşturmuştur. Ayrıca, Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası'nda yayımlanan derslerde Meşrutiyet dönemi gibi dönemin en önemli siyasi gelişmeleri sıkça işlenmiş, bu da tarih öğretiminin yalnızca geçmişi anlatmaktan çok, öğrencilerin tarihî süreçlere dair bilinçli bir bakış açısı kazanmalarını sağlamayı amaçlayan bir pedagojik yaklaşım olarak öne çıkmıştır.⁵⁴ Bu derslerde Meşrutiyet'in getirdiği siyasi ve toplumsal dönüşümler, genç nesillerin milli bilinç inşasında önemli bir yer tutmuş ve bu dönemin anlamı, toplumsal değişimlerle ilişkilendirilerek aktarılmaya çalışılmıştır. Böylece tarih, öğrencilerin sadece geçmişi öğrenmelerini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda içinde bulundukları toplumsal ve siyasal bağlamı anlamalarına yardımcı olan bir araç hâline getirilmiştir.

1910 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nda öğretmen yetiştirmeye yönelik uygulanan 2 yıllık Dârümuallimîn-i İbtidâi programında, her sınıfa birer saat Tarih-i İslam ve Osmanî dersi konulmuştur. Bu dersler, öğretmen adaylarının Osmanlı ve İslam tarihine dair temel bilgileri edinmelerini amaçlamıştır. Ancak, 1913 yılında Maarif Nezareti tarafından yapılan reformla, Dârümuallimîn-i İbtidâi programı dört yıla çıkarılmış ve her sınıfa ikişer saat tarih dersi eklenerek tarih eğitimine verilen önem artırılmıştır. Bu değişiklik, öğretmen adaylarının tarihsel bilgileri daha derinlemesine incelemelerine olanak tanıyacak şekilde tasarlanmıştır. Ancak, Dünya Harbi'nin patlak vermesiyle birlikte, 1913 yılında öngörülen bu eğitim reformlarının tam anlamıyla uygulanması mümkün olmamıştır. Savaşın etkisiyle ortaya çıkan ekonomik ve lojistik zorluklar, eğitim alanında yapılan yeniliklerin hayata geçirilmesini engellemiş, dolayısıyla yeni programda öngörülen tarih derslerinin kapsamlı bir şekilde işlenmesi büyük ölçüde sekteye uğramıştır.⁵⁵

1913'te kabul edilen Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkati ile Osmanlı'daki ilkökul eğitim sistemi önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu kanun, ilkökul seviyesini üç devreli ve altı sınıflı bir yapıya kavuşturmuş; birinci devre (devre-i ûlâ) 1. ve 2. sınıfları, orta devre (devre-i mutavassıta)

53 Mesut Çapa (2002), İstanbul Dârümuallimini Tatbikat Mektebi'nde Tarih Dersleri, Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 471, s. 21-32.

54 Çapa, a.g.e., s. 21-32.

55 Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ocak Yayınları, Ankara 1990, s. 317-318.

3. ve 4. sınıfları, yüksek devre (devre-i âliye) ise 5. ve 6. sınıfları kapsamıştır. Bu yapısal düzenleme, sadece eğitimin organizasyonunu değil, aynı zamanda tarih öğretiminin şekillenmesini de etkilemiştir. Yeni müfredat çerçevesinde, ilk sınıflarda doğrudan tarih dersi yer almamış, ancak Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye adlı dersin içeriğinde tarihî olaylara ve figürlere dolaylı olarak yer verilmiştir. Birinci sınıfta tarihsel olaylar ve menkıbeler üzerinden ahlaki değerlerin öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu yöntem, öğrencilerin tarihsel olguları anlamadan önce toplumsal ve ahlaki değerler çerçevesinde bir dünya görüşü edinmelerini sağlamayı hedefleyen pedagojik bir yaklaşım olmuştur. İkinci sınıftan itibaren tarih dersi doğrudan müfredata eklenmiş ve her sınıfa belirli saatler ayrılmıştır. Bu dönemde tarih öğretimi, özellikle İslam, Türk ve Osmanlı tarihinin önemli figürleri ve menkıbeleri üzerinden yapılmıştır. Öğrencilerin, kahramanlık ve tarihi figürlerin yaşam öykülerini anlatan bu derslerde, tarihî olayların öyküleştirmesiyle derslerin daha anlaşılır ve öğretici olması amaçlanmıştır. Ayrıca, Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, II. Meşrutiyet, Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın tarihine damgasını vuran olaylar, müfredata dâhil edilmiştir. Bu olaylar, 3. ve 4. sınıflarda Muhtasar Osmanlı Tarihi adıyla işlenmiş, 5. sınıfta Muhtasar Tarih-i Medeniyet ve 6. sınıfta ise Muhtasar Kurûn-ı Cedide (Yeniçağ Tarihi) dersleriyle daha derinlemesine bir tarih bilgisi aktarılması planlanmıştır.⁵⁶ Bu tarihsel anlatım biçimi, sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda öğrencilerin tarihsel düşünme becerilerini geliştirmeyi amaçlayan bir öğretim stratejisini yansıtmıştır. Tarihî figürlerin menkıbelerle anlatılması, öğrencilerin tarihi bireysel kahramanlıklar ve toplumsal olaylar üzerinden daha somut ve anlamlı bir şekilde öğrenmelerini sağlamayı hedeflemiştir. Ayrıca, bu eğitim anlayışı, Osmanlı toplumunun kültürel ve milli değerlerine dayalı bir tarih eğitimi biçimi oluşturmayı amaçlamış ve millî kimliğin güçlendirilmesi için tarihsel mirasın eğitimde önemli bir yer tutmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, tarih eğitimi hem kültürel aktarım hem de toplumsal değerlerin içselleştirilmesi açısından kritik bir rol oynamıştır.

Bu dönemde, Osmanlı kültürel mirasının öğrencilere aktarılması sürecinde uygulanan pedagojik yaklaşımlar, tarihî eserlerin doğrudan gözlemi ve somutlaştırılması üzerine yoğunlaşmıştır. Öğretmenler, öğrencilere yalnızca teorik bilgi sunmakla kalmayıp, aynı zamanda öğrencilerin çevrelerinde bulunan tarihi yapıları ve sanat eserlerini gözlemlemelerini teşvik etmiştir. Muallimler, talebelerini bulundukları şehirlerdeki önemli Osmanlı yapılarıyla tanıştırmış ve bu yapıları, öğrencilerin estetik değerler ve tarihî bilinç geliştirmelerini sağlamak amacıyla kullanmışlardır. İstanbul, Bursa ve Edirne gibi şehirlerdeki camiler, medreseler, çeşmel-

56 Mekatib-i İbtidâiyye Ders Müfredatı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329, s. 26- 29

er, türbeler ve kervansaraylar gibi yapılar, Osmanlı mimarisinin somut örnekleri olarak öğrencilere gösterilmiş ve bu eserlerin sanat, estetik ve fonksiyonellik açısından derinlemesine analiz edilmesi sağlanmıştır. Bunun yanında, Osmanlı kültürüne dair bilginin yalnızca mimariyle sınırlı kalmaması amacıyla, Osmanlı silahları, kıyafetleri, çiniler, yazılar, ciltler, kumaşlar ve diğer el sanatları gibi alanlara da yer verilmiştir. Bu eserlerin doğrudan örnekleri öğrencilerle paylaşıldığı gibi, mevcut değilse bu eserlerin resimleri üzerinden öğretim gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerden, bu sanat eserlerini taklit etmeleri veya bunları defterlerine çizerek aktarmaları istenmiştir. Bu yöntem, öğrencilerin hem görsel hem de işitsel algılarını harekete geçirerek, kültürel mirası daha etkili bir şekilde öğrenmelerine olanak tanımıştır. Ayrıca, Osmanlı kültürüne dair görsel materyallerin öğrencilere kazandırılması için gazeteler, kitaplar gibi dış kaynaklardan yararlanılmış; bu kaynaklarda yer alan sanat eserlerinin görselleri, öğrencilerin hatıra defterlerinde saklamaları amacıyla teşvik edilmiştir.⁵⁷ Bu uygulama, öğrencilerin geçmişe dair somut verilerle tarihî ve kültürel değerleri öğrenmelerini sağlayarak, bilgilerin kalıcılığını artırmayı hedeflemiştir. Osmanlı kültürüne dair tarihî birikimin aktarılması sürecinde, teorik bilgilerin yanı sıra görsel ve işitsel öğrenme yöntemlerinin birleşik bir şekilde kullanılması, bu dönemdeki eğitim anlayışının çok yönlü ve zengin bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir.

1914 yılında Dârülmuallemât-ı İbtidâîye’de uygulamaya konan yeni müfredat, tarih öğretimini daha disiplinli ve kapsamlı bir şekilde yapılandırmayı amaçlamıştır. Hazırlık sınıfında, tarih biliminin temelleri atılarak, tarihin tanımı, önemi, diğer ilimlerle olan ilişkisi gibi kavramlar işlenmiş ve öğrencilerin tarihsel düşünme yeteneklerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu dönemde, öğrenciler tarih öncesi dönem, tarihin başlangıcı, alemin yaratılışı ve tarihsel devirler gibi genel tarihsel konulara dair bilgi sahibi olmuştur. Ayrıca, eski Şark kavimleri (Mısırlılar, İbraniiler, Finikeliler, İranîler, Hititler, Hind ve Çin medeniyetleri, Türkistan) ve Yunanlılar gibi önemli uygarlıkların tarihî süreçlerine yer verilerek, öğrencilerin farklı medeniyetler ve kültürler hakkında geniş bir perspektif kazanmaları sağlanmıştır. Birinci sınıfta Romalılar’dan başlayarak Avrupa tarihine odaklanılmış, bu bağlamda Avrupa’nın antik dönemlerinden modern çağlarına kadar olan süreç ele alınmıştır. İkinci sınıfta, İslam tarihi, İslam medeniyeti, Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan İstanbul’un fethine kadar olan dönemi detaylı bir şekilde işlenmiştir. Bu yaklaşım, öğrencilerin Doğu ve Batı tarihinin birbirini nasıl etkilediğini ve şekillendirdiğini anlamalarına olanak sağlamıştır. Üçüncü sınıfta, Yeniçağ’ın başlangıcı ve Osmanlı İmparatorluğu’nun İstanbul’un fethinden sonraki gelişimi üzerinde durulmuş, ayrı-

57 Mekatib-i İbtidâîye Ders Müfredatı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329, s. 26- 29.

ca Avrupa devletlerinin tarihî süreçleri ve Osmanlı'nın komşu devletleri üzerine dersler verilmiştir. Bu sınıf, öğrencilere daha geniş bir coğrafyada tarihî dinamikleri kavrayabilme imkânı sunmuştur. Dördüncü sınıfta ise Sultan I. Mustafa'dan Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı tarihi, 18. ve 19. yüzyıl Avrupa tarihiyle karşılaştırmalı olarak işlenmiştir.⁵⁸ Bu dersler, öğrencilerin hem Osmanlı İmparatorluğu'nu hem de Avrupa'yı çok yönlü bir bakış açısıyla analiz etmelerine yardımcı olmuştur. Müfredat, tarih öğretiminin çok disiplinli bir yaklaşımla verilmesini sağlamış, öğrencilere yalnızca kronolojik bilgi değil, aynı zamanda tarihsel olayları ve süreçleri politik ve kültürel bağlamlarda değerlendirme yeteneği kazandırmayı hedeflemiştir. Bu sayede öğrencilerin tarihsel düşünme becerileri gelişmiş, tarihsel olgulara karşı eleştirel bir bakış açısı kazandırılmıştır.

Meşrutiyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitimdeki dönüşüm süreçlerinin başlangıcını işaret etmiş ve bu süreç, Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin evriminde belirleyici bir rol oynamıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, eğitim sisteminde kapsamlı reformlar yapılmaya başlanmış, bu dönemdeki reformist yaklaşımlar, özellikle laikleşme, modernleşme ve milliyetçilik gibi Cumhuriyet dönemi eğitim anlayışının temel unsurlarına hazırlık niteliği taşımıştır. Meşrutiyet dönemi eğitim politikalarının en belirgin özelliği, eğitimde merkezîyetçi bir yapının oluşturulması ve modern eğitim anlayışının benimsenmesi olmuştur. Bu dönemde, eğitim kurumları ve müfredat yapıları yeniden düzenlenmiş, halkın eğitimi ve aydınlatılması amaçlanmış, modern eğitim anlayışının yaygınlaştırılması için çeşitli önlemler alınmıştır. Bu reformların büyük bir kısmı, Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşma sürecinin bir parçası olarak şekillenmiş ve bu durum, Cumhuriyet döneminin eğitim anlayışına zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte, Meşrutiyet dönemindeki eğitim reformlarının daha radikal bir biçimde hayata geçirildiği görülmüştür. Özellikle eğitimde laikleşme ve milliyetçilik anlayışlarının ön plana çıkması, Meşrutiyet dönemindeki eğitim anlayışını bir adım ileriye taşımıştır. Meşrutiyet'teki eğitim reformları, Osmanlı'nın modernleşme çabalarının bir sonucu olarak şekillenirken, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte eğitimde laiklik ilkesi benimsenmiş ve dini eğitim kurumları ile medreseler devletin denetimine alınmıştır. Bu dönemde atılan adımların, Cumhuriyet'in eğitim sistemine evrilmesindeki rolü büyük olmuştur. Zira bu dönemdeki reformlar, Cumhuriyet'in eğitimdeki modernleşme, laikleşme ve millileşme hedeflerinin şekillenmesinde belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır.

58 Dârülmuallimat Programı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1330, s. 32-41.

Sonuç

İlk Türk devletlerinden Osmanlı'ya uzanan tarih yazım geleneği, sadece olayların kaydedilmesi değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin aktarılması ve devletin meşruiyetinin pekiştirilmesi açısından da önemli bir işlev üstlenmiştir. Orhun Yazıtları ve diğer erken dönem yazılı belgeler, hükümdarların başarılarını ölümsüzleştirirken, halkın ortak belleğini ve kültürel kimliğini güçlendirmiştir. Bu metinlerde tarih, sadece geçmişi anlatan bir bilgi kaynağı değil; aynı zamanda toplumun ideolojik ve kültürel çerçevesini belirleyen bir araç olarak görülmüştür. Osmanlı dönemine gelindiğinde ise tarih yazımı hem geleneksel Türk anlayışını hem de İslam ve Batı etkilerini harmanlayan çok katmanlı bir yapıya bürünmüştür. Saray merkezli kronikler, fetihnameler, biyografik eserler ve şehnâmeler, yalnızca olayların kaydını tutmakla kalmamış; dönemin ideolojik ve siyasi hedeflerini de yansıtarak eğitim kurumlarında tarih öğretiminin yönünü belirlemiştir. Bu iki dönem arasındaki süreklilik, tarih yazımının eğitimle olan güçlü bağını ortaya koymaktadır. Tarih, yalnızca geçmişin aktarımı değil, aynı zamanda değerlerin, kimlik algısının ve ideolojilerin öğrenciler aracılığıyla yeni nesillere taşınması anlamına gelmiştir. Osmanlı'daki tarih öğretimi, yazılı kaynakların biçim ve içeriğine bağlı olarak şekillenmiş; hangi olayların, hangi kişilerin ve hangi anlatım tarzlarının öne çıkarılacağı konusunda belirleyici olmuştur. Böylece tarih, geçmişten günümüze uzanan bir süreçte hem bilgi hem de bilinç aktarımı aracı olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda, tarih yazımı ve öğretimi arasındaki ilişkiyi kavramak, yalnızca akademik bir gereklilik değil; aynı zamanda toplumsal bilinç ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişimi açısından da kritik öneme sahiptir. İlk Türk devletlerinden Osmanlı'ya uzanan bu tarihsel yolculuk, günümüz tarih eğitimi için de önemli dersler barındırmaktadır. Öğrencilerin tarihsel olayları, farklı bakış açılarıyla değerlendirebilmeleri ve tarihsel süreçleri analiz edebilmeleri, geçmişin nasıl yazıldığı ve öğretildiği ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla bu değerlendirme, tarih yazımı ile öğretimi arasındaki karşılıklı etkileşimi anlamak isteyen araştırmacılar ve eğitimciler için temel bir referans noktası oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA:

Belgesel Nitelikli Kaynaklar

Akçura Y. (1932). Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair, Birinci Türk Tarih Kongresi, Maarif Vekaleti, Ankara.

Dârülmuaallimat Programı (1330). Matbaa-i Amire, İstanbul.

Mekatib-i İbtidâîyye Ders Müfredatı. (1329). Matbaa-i Amire, İstanbul.

Kitaplar

Aksoy M.(2014). Tarihin Sessiz Dili Damgalar, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi.

Akyüz Y. (2010). Türk Eğitim Tarihi, Ankara, Pegem Akademi Yayınları.

Arıkan Z. (1998). Ders Kitaplarında Avrupa Tarihi, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, Hazırlayan Salih Özbaran, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları.

Barthold V.V. (2021). Orta Asya Tarih ve Uygarlık, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları.

Baymur, F.(1945). Tarih Öğretimi, Maarif Matbaası, Ankara.

Bayrak, M.O.(2002). Osmanlı Tarihi Yazarları, İstanbul, Milenyum Yayınları.

Cüveyni A.M.A. (1988). Tarih-i Cihan Güşa, C. I, çev. M.Öztürk, Ankara.

Ergün, M.(1990). II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ankara, Ocak Yayınları.

Safran M. (2002). Türk Tarihi Öğretimi ve Meseleleri, Türkler, Ankara ,Yeni Türkiye Yayınları.

Sakaoğlu S. (2019). İslamiyet Öncesi Türk Destanları, İstanbul, Ötüken Yayınları.

Taşagıl A. (2013). Kök Tengrinin Çocukları, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

Zeki S. (1912). Türk Tarihi, İzmir, İttihad Matbaası.

Makale ve Tebliğler

Göyünç N. (1977) Tarihçiliğimizin Dünü ve Bugünü, Felsefe Kurumu Seminerleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Karal E.Z. (1977) Tanzimat’tan Bugüne Tarihçiliğimiz’, Felsefe Kurumu Seminerleri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sakaoğlu N.(1998). İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları, Tarih Öğretimi ve Ders Programları: Buca Sempozyumu, Hazırlayan Salih Özbaran, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.

Taşagıl A. (1977). Türk Tarihi ile İlgili Çin Kaynaklarının Türkçe Neşri Üzerine Düşünceler, Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, İstanbul.

Sürelî Yayınlar

- Ahmetbeyoğlu A.(2003). İslam Öncesi Türk Tarihi Kaynakları, Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi, Cilt 1, Sayı 2.
- Çapa M. (2002), İstanbul Dârülmualimini Tatbikat Mektebi'nde Tarih Dersleri, Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 471.
- Çaycıoğlu S.O. (2021). Zeki Velidi Togan'ın Fikri Gelişimi, Türk Birliği Fikri ve Türk Yurdu'ndaki Yazılarına Göre Tarihçiliği, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Cilt:128 Sayı: 252.
- Demircioğlu İ.H. (2008). Türkiye'de Tarih Eğitiminin Tarihi, Literatür Dergisi, Sayı:12.
- Demircioğlu İ.H. (2012). Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri, Milli Eğitim Dergisi, Sayı:193.
- Kafesoğlu İ. (1963). Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Cilt:13.
- Küçükalfa A. (2021). Firdevsi ve Şahnâme'nin Kayıp Hikayeleri, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:5.
- Mercan İ.H. (2003). Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Bazı Menakıb-Name ve Gazavatnameler Hakkında, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:6, Sayı: 10.
- Özgen M.K.(2018). Hoca Ahmed Yesevî'de Hikmet-Erdem ve Ahlak İlişkisi, Temaşa Felsefe Dergisi, Sayı: 9.
- Öztürk C.&Yılmaz A.(2001). Türkiye'de Harf İnkılâbından Önce Kullanılan İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt:1.
- Saliev M. (2023). Divân-ı Lugatî't-Türk'te Tasavvufi ve Ahlaki Unsurlar, Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Cilt-Sayı: 6(4).
- Savi S.İ. (2011). Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Tarih-i Beyhaki ve Tarih-i Yemini, Kastamonu Eğitim Dergisi, Sayı:2.
- Şahin T.E. (2008). Tarihin Sınıflandırılması, Milli Eğitim Dergisi, Sayı: 155-156.
- Yavuz K. (2007). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı: 37, 137-180.

Tezler

- Koçak K. Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923–1992), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.

Bölüm 5

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE YÜKSEK KADEME MEMURLARIN RESEN EMEKLİYE SEVKİ VE BAKANLIK EMRİNE ALMA UYGULAMALARI ¹

Bülent AKKAYA²

¹ Bu kitap bölümü, 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumunda bildiri olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan “Demokrat Parti Dönemi İktidar-Bürokrasi İlişkilerine Bir Bakış: Resen Emeklilik ve Bakanlık Emrine Alma İşlemleri” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

² Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, bulent.akkaya98@yahoo.com, Orcid No: 0000-0002-4288-2545

Giriş

Bürokrasi kelime kökeni olarak Latince ve Eski Yunancaya dayanmaktadır. “Bureau”, memurların masaya serdiği örtü ve “cratie” iktidar kelimelerin birleşimiyle meydana gelen bir terim olarak devlet dairelerinin hâkimiyet ve iktidarını ifade etmektedir. Günümüzde ise bürokrasi kelimesi farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bürokrasi kelimesi; “*mal ve hizmet üretmek için oluşturulan örgüt ve personelleri*”, “*belli bir örgütlenme ve yönetim biçimini*”, “*siyaset kurumunu aldığı kararları uygulayan memurları*” ve son olarak “*kırtasiyecilik*”, “*işlerin yavaş yürümesi*”, “*kamu yönetimin yavaş yürümesi*” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Dursun, 2012: 133; Akçakaya, 2016: 276-277). Weber’in bürokrasi anlayışında ise ideal bir örgüt olarak bürokrasi, yasallık, otorite ve hukukun üstünlüğüne dayanmaktadır (Yılmaz vd., 2013: 267).

Günlük hayatta önemli bir yer edinen bürokrasi “kamu yönetimi”, “memurlar tarafından yönetim” ve “rasyonel bir örgüt” anlamlarını da içermektedir (Boyalı vd., 2022: 234). Farklı disiplinlerin çalışma konusu olan bürokrasi kelimesini çalışmamızda, meşru yönetim biçimlerindeki şekliyle sahip olduğu uzmanlık ve teknik bilgileri sayesinde siyasi iktidarın amaçların yerine getirmeye çalışan örgütler ve personeller şeklinde kullanılmıştır.

Modern yönetimlere bakıldığında ülkelerin idaresinde iki temel belirleyici siyaset ve bürokrasi olmuştur. İktidarlar, siyasi hayatı yönetme adına temel tercihleri ve sorunları tespit etmek ve çözüm bulmak için aldıkları kararları bürokrasinin gücü ile yapabilmişlerdir (Aydilek, 2019: 58, 61; Yılmaz vd., 2013: 263). İdeal bürokrasi, siyasi iktidar karşısında kısmen bağımsız yapısı içerisinde, siyasetin gösterdiği hedefleri yerine getirmeye yarayan bir araç olarak görülmüştür. İdarenin, icraatlarını gerçekleştirecek olan bürokrasinin varlık sebebi de budur (Boyalı vd., 2022: 234). Bürokrasiden, idarenin kararları doğrultusunda istenilen hizmetleri yapması beklenir ve karar alma süreçlerine katılması da beklenmez. Diğer bir görüşe göre de iktidar-bürokrasi ilişkisinde; idarenin, bürokrat üzerinde tam bir hâkimiyet kurmalı ve bürokratlar karşında mutlak güce ve üstünlüğe sahip olmalıdır (Aydilek, 2019: 63-64). Türk siyasî tarihine bakıldığında bu görüşün ağır bastığı bir bürokratik düzen olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye’de tek parti döneminde bürokrasi, Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) siyasi direktiflerinin uygulanması açısından tam bir iş birliği içerisinde idi. Çünkü CHP’nin siyasi tabanı bürokratlara dayanmıştır. Bir anlamda bürokratlar siyasi iktidarın sahibi durumunda idiler (Yılmaz vd., 2013: 264, 274). Atatürk ve İnönü’nün asker kişilikleri ile parti

başkanlığını ellerinde bulundurmaları bu durumda etkili olmuştur Çok partili hayata geçtikten sonra da parti-devlet anlayışı bürokratlarda bir müddet devam etmiştir (Albayrak, 2004: 191).

DP, bürokrasi hakkında muhalefet yıllarında sistemli bir fikir beyan etmemekle birlikte memurların keyfi hareketlerinden ve partizanca davranmalarından şikâyet etmişlerdir. Sadece, DP'nin 1. Genel Kongresinde Celal Bayar, memurların yargılanması ile ilgili bazı düzenlemeler yapacaklarını söylemişti (Göküş, 2003: 55-56). DP'nin, 1946 yılında açıklanan parti programının 11. maddesinde memurların seçimlere katılma dışında siyasi partilere üye olmaları ve siyasi faaliyette bulunmalarını yasaklanmaktaydı. Öğretim üyeleri ise sadece meslekleriyle ilgili olmak üzere istisna kapsamında idi. DP parti programının 19. maddesinde iç işlerimiz başlığı altında bürokrasiye bakış açılarını: *“hükümet ve teşkilatını, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece, halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak, esaslı prensibimizdir”* şeklinde ifade etmişlerdi. Memurların halkın üzerinde değil, halkın emrinde bir yapıya kavuşturmak ve eski usul bürokratik zihniyet ve yöntemlerin terk edilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. DP parti programının 23. maddesinde ise memurların sosyal mali hakları, terfileri ve emeklilik gibi konularda yapacakları düzenlemelerden bahsetmişlerdir. *“Memurların tayin, terfi, cezalandırılmaları hususlarının, takdirden ziyade objektif usullere bağlanması”* gerektiği üzerinde durmuşlardır (DP Tüzük ve Programı, 1957: 61, 63).

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde DP, mecliste büyük bir çoğunluk kazanarak iktidar oldu. Büyük bir halk desteği ile iktidara gelen ve arkasında özel teşebbüsün desteğini gören DP ile Türkiye'de *“asker-bürokrasi-aydın”* ittifakı sona ermiştir. İktidar, merkezden çevreye kaymaya başlamıştır (Yıldırım, 2017: 129). Bürokrasinin, tek başına kullandığı kamu gücünü paylaşmak istememesi de bunda etkili olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki topluma yön veren bürokrasi yerine idarenin yeni politikalarının bir aracısı olarak, güç mevkiini kaybeden bürokrasi ve iktidar arasında bir mücadele başlamıştır. DP'nin tek parti dönemi uygulamalarına yönelik kayıtsızlık politikaları nedeniyle iktidar-bürokrasi arasında bir çatışmaya yol açmıştır (Göküş, 2010: 204). Bu mücadele doğal olarak iktidar lehine gelişmiş ve bürokrasi toplumdaki konumunu ve itibarı azalmaya başlamıştır (Boyalı vd., 2022: 237).

DP, yüksek kademe yöneticilerini kendi tercihine göre seçmeyi, memurları görevden alma ve resen emeklilik işlemlerini kanuni bir yetki olarak değerlendirmiştir. Muhalefet ise bu işlemleri bir tasfiye olarak düşünmüştür. Resen emeklilik özü ile bir idari işlem olmakla birlikte kişinin memuriyet statüsünün isteği dışında sona erdirmesi (Resmî Gazete,

1949b) ve bu işlemlere karşı dava açılmaması nedeniyle adeta bir idari yaptırıma dönüşmesi ise bir handikap oluşturmıştır. DP dönemindeki yüksek kademe yöneticilerin resen emeklilik ile görevden alınmaları sayısal niteliğinden ziyade muhalefet ve kamuoyunda bıraktığı tesir nedeniyle önem arz etmiştir. Bu nedenle; resen emeklilik ve bakanlık emrine alma işlemlerinin, DP hükümetleri döneminde nasıl uygulandığının cevabı akademik açıdan değerli bir konudur.

Çalışmanın Metodolojisi

Türk siyasi tarihinde bürokrasinin genel durumu, mali durumu ve sosyal statüsü gibi konularında pek çok çalışma bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse; DP dönemi bürokrasinin genel görünümü ile ilgili Mehmet Göküş'ün "*Demokrat Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Genel Görünümü*", tek parti dönemi siyaset bürokrasi ilişkileri ile ilgili Nihat Yılmaz vd.'nin "*Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1946) Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Weberyen Değerlendirmesi*", bürokrasi siyaset ilişkisi hakkında Emre Aydılek'in "*Türk Siyasal Hayatında Bürokrasi*" ve resen emeklilik işlemlerinin hukuki durumuna ait Burhan Kuzu'nun "*Hukuk Devleti ve Resen Emeklilik*" adlı çalışmalar sayılabilir. Ancak DP dönemindeki hükümetlerin, memurları bakanlık emrine alma ve resen emeklilik etme işlemlerini merkeze alan bir yayın ise sınırlı bulunmaktadır.

Araştırmamızda, geçmişte ya da var olan bir durumu var olduğu şekliyle tanımlamayı amaçlayan tarama modelinden yararlanılmıştır. Çalışma konumuz ile ilgili gelişmeleri ve olayları kendi döneminin koşulları içerisinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, öncelikle Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA) yayınlanmış arşiv belgeleri, ayrıca TBMM tutanakları gibi yayınlanmış arşiv vesikalarından konumuzla ilgili olanlardan faydalandık. Literatür taraması yaparken "DP, CHP, resen emeklilik bakanlık emrine alma" gibi anahtar kelimelerden, DP hükümet programlarından, kanuni düzenlemelerden ve bu politikada önemli rol oynayan devlet görevlilerinin hatıratlarından ve bu konuda yazılmış kitap ve makalelerden yararlanılmıştır. Aynı zamanda çalışma konumuz hakkında basınına yansıyan yazılar ve muhalif siyasetçilerin görüşlerine de makalemizde yer verilmiştir.

Çalışmamızda, DP iktidarının bürokrasiye ilişkin genel düşüncelerini ortaya koymak amaçlanmış ve öncelikle DP'nin parti programı ve hükümet programlarındaki bürokrasiye bakışına yer verilmiştir. Devamında, DP dönemi askeri ve sivil yüksek kademedeki memurları resen emekliye sevk ve bakanlık emrine alma uygulamalarına yönelik kanuni düzenlemeleri ve meclis görüşmeleri hakkında bilgiler verilmiş-

tir. DP'nin bakanlık emrine alma ve resen emeklilik uygulamalarının, muhalefet ve basındaki yansımaları ve gelen tepkiler değerlendirilmiştir. Böylece zaman ve mekân çerçevesinde elde edilen bilgiler birleştirilerek, dönemin siyasi atmosferi objektif bir şekilde verilmeye çalışılmış ve günümüze faydalı bazı değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. Resen Emeklilik İşlemleri

Türkiye'de 1931 yılında yürürlüğe giren Memurin Kanunu'na göre lüzumu sabit olduğu (gerekli görüldüğü) takdirde her derece ve sınıftaki memur bağlı olduğu bakanlık emrine alınabiliyordu (Resmî Gazete, 29 Mart 1931, S. 1760). 1936 yılında 788 sayılı Memurin Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Tadili Hakkında Kanun ile Memurin Kanunu'nda yapılan değişiklik ile bakanlık emrine alınanlara ödenecek maaş ve yeni bir görev verilmezse emekli edilecekleri konusunda düzenleme yapılmıştı. Bakanlık emrine alınan memurlar, hizmet sürelerine bağlı olarak maaşlarını dörtte birinden yarısı oranına kadar alabilirlerdi. Hizmet süresi on beş yıldan aşağı olanlara dörtte bir, on beş yıldan yirmi yıla kadar olanlara üçte bir ve yirmi yıldan fazla olanlara ise yarım maaş veriliyordu. Hizmet süreleri on beş seneden aşağı olanlar en çok üç, on beş seneden yukarı olanlara en çok beş sene içerisinde başka bir görev verilmezse resen emekliye sevk ediliyorlardı (Resmî Gazete, 21 Mart 1936, S. 3259). Bakanlıklar, istediği memurları önce bakanlık emrine alabiliyor sonra da resen emekli edebiliyorlardı.

Cumhuriyetin ilk döneminde ordunun merkezden çıkarılmasına yönelik olarak askerler emeklilik yoluyla ordudan uzaklaştırılmıştır. 25 Eylül 1923 tarih ve 347 sayılı Kanun ile Millî mücadeleye katılmayan, karşı olan veya aleyhinde çalışan askerler emekli edilmiştir (Yıldırım, 2017: 104). Tarihi olarak devletin koruyucusu bir anlayışla gelen askeri bürokraside cumhuriyetin ilk yıllarında bazı yapısal değişiklikler yapılmıştır. 3 Mart 1924'deki Kanuni değişiklik ile Erkan-i Harbiye Umumiye Vekâleti kaldırılmış ve yerine Erkan-i Harbiye Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) kurulmuştur. Bir taraftan ordu, siyaset dışına itilmeye çalışılmıştır. Atatürk ve İnönü'nün parti başkanlığını da ellerinde bulundurmaları nedeniyle asker üzerindeki hâkimiyetleri devam etmiştir. Genelkurmay Başkanlığı 1924-1944 yılları arasında özerk bir yapıda Cumhurbaşkanlığına bağlı olmuştur. 1944 yılında Fevzi Çakmak emekli edilmiş, Kazım Orbay Genelkurmay Başkanlığı atanmış ve Genel Kurmay başbakana bağlı bir kurum haline getirilmiştir. Asker, Cumhurbaşkanlığına İnönü'nün eski bir komutan olması nedeniyle bu duruma bir tepki vermemiştir. (Yıldırım, 2017: 103, 107, 118-119).

30 Mayıs 1949'da 5398 sayılı Kanun ile Genelkurmay Başkanlığı Mili Savunma Bakanlığına bağlamıştır. Genelkurmay Başkanının, Millî Savunma Bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla atanacağı hüküm altına alındı (Resmî Gazete, 3 Haziran 1949, S. 7233). Böylece Genelkurmay Başkanlığı, 1949 yılından 1960 yılına kadar Millî Savunma Bakanlığına bağlı kalmıştır. DP, iktidara geldiğinde Genelkurmay başkanlığının hukuki statüsü bu şekildeydi. 2. Dünya Savaşından sonra sivil bürokrasinin egemenliği artmış, askeri bürokrasi dışlanmaya başlamıştır. Orduda, subay heyetinin geneline artık CHP'nin işlevini sona erdiği düşüncesiyle DP'ye bir yönelim mevcuttu (Özdağ, 2004: 20-22).

1. 1. DP Döneminde Askeri Kadroda Yapılan Resen Emeklilik İşlemleri

Askeri bürokrasi, kendisini devletin bir anlamda denetim mekanizması olarak görmekteydi. Bu nedenle, DP'ye yönelik tepki iktidarlarının ilk aylarında kendini göstermişti. DP ise kendi politikalarını uygulamak için asker ve sivil bürokrasiyi bir rakip olarak görmüştür. Seçim sonuçlarından memnun olmayan bazı komutanların, 14 Mayıs 1950 akşamı İnönü'ye giderek bir emirleri olup olmadığını sorduklarına dair söylentinin, ordunun yüksek kademesindeki değişikliklerin sebebi olmuştur (Zafer, 11 Haziran 1950: 1; Aydemir, 2006: 46-47). Şüpheler ve söylentilerin ardından kısa bir süre sonra 5 Haziran 1950'de DP Milletvekili Seyfi Kurtbek, Başbakan Adnan Menderes'e gelerek 8-9 Haziran gecesinde darbe yapılacağı haberini vermişti (Albayrak, 2004: 191).

“DP'nin iktidarı ele aldığı fakat idareyi ele alamadığı, CHP elemanlarıyla iş gördüğü” şeklindeki düşüncelere meydan vermemek amacıyla askeri kadrolarda 6 Haziran 1950'de emekliye sevk ve atama işlemleri başlatıldı. 6 Haziran 1950'de toplanan Bakanlar Kurulu, Genelkurmay eski Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman, Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Asım Tınaztepe'nin Askerî Şûra Üyeliklerine, İkinci Ordu Komutanı Orgeneral Muzaffer Tuğsavul, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Mehmet Ali Ülgen, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Zeki Doğan ve Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İzzet Aksalur görevden alındılar. Genelkurmay Başkanlığına, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nuri Yamut getirildi. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman, Askerî Şûra üyelerinden Orgeneral Salih Omurtak, Orgeneral Kazım Orbay, Orgeneral Hakkı Akoğuz emekli edildiler (Resmî Gazete. 8 Haziran 1950, S. 7527).

Orduda yapılar bu atamalar ve emekliye sevkler ile Cumhuriyet tarihinin en büyük kapsamlı görevden almalar olmuştur. 15 General ve 150 albayı da iki üç ay içerisinde emekliye sevk etme kararı verilmiştir (Kaçmazoğlu, 1998: 150; Eroğul, 1990: 100). Zafer gazetesi ise askeriyedeki görevden almaları “*Orduda yapılan geniş değişiklik*” başlığı ile duyurdu (Zafer, 8 Haziran 1950: 1, 6)

Bu görevden almalar basın ve muhalefet çevrelerinde çeşitli eleştirilere yol açmıştır. Ulus gazetesi 10 Haziran tarihli sayısı “Komutanlarımıza iftira atmayalım!” başlıklı yazı ile çıktı (Burçak, 1998. s. 53). Milli Savunma Bakanı Refik Şefik İnce, “*bu değişikliklerin, kanununun Hükümete verdiği yetkinin kullanılmasından başka bir şey olmadığını...*” söylese de askeri kadrodaki görevden almalar ve emekliye sevkler muhalefet tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştı (Albayrak, 2004: 189,190).

Başbakan Menderes, 13 Haziran 1950’deki grup toplantısında ordudaki görevden almaların sebebini şu şekilde açıklamıştır: “*Size esefle haber vermek isterim ki iktidara gelişimiz henüz bir ayı bulmadığı halde, bazı zaruri değişiklikleri mesele ederek Cumhuriyet Halk Partisi, orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır*”. Menderes, CHP yöneticilerinin hükümet darbesi planladıklarını iddia etmiştir (Aydemir, 2007: 181-182).

Ordunun üst kadrosundaki görevden almalar ve atamalar nedeniyle yüksek kademedeki terfiiler o yıl çok sınırlı tutulmuştur. 1950 yılı Askeri Şura çalışmalarında ile albay rütbesinde meydana gelen kadro fazlalığını azaltmak için albaylığın sonlarında olan 150 kişi -yaş hadlerini doldurmasına rağmen- 4500 lira tazminat verilerek emekli edilmişlerdir (Milliyet, 15 Ağustos 1950: 1; Zafer, 15 Ağustos 1950: 1, 8). İnönü, yüksek askeri kadroda gerçekleşen atamalar ve 150 albayın emekliye sevk edilmesini doğru bulmadığını “*Orduyu kendinin zanneden, kendi kendini aldatır. Ordu kendi kanunları içerisinde yaşar*” şeklinde ifade etmişti (Aydemir, 2007: 229).

Askeriyedeki tayin ve emekliliklerin bir diğer sebebi ise orduda yeni ve genç bir kadro kurmak istenilmesiydi. Hükümet nazarında Türk Ordusu’nun komutasındakiler, Kurtuluş Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı yıllarını yaşamış tecrübeli askerler idiler. Ancak bu kadro yenilikleri takip edemeyecek kadar yaşlı ve yorgundular. Bu değişikliklerin hedefinde İnönü’nün silah arkadaşları vardı (Aydemir, 2006: 45). Orgeneral A. Nafile Gürman, 8 Haziran 1949’da Genelkurmay Başkanlığına atanmıştı. Orgeneral Gürman, İnönü’nün Harp Okulundan sınıf arkadaşıydı ve yaş haddinden emekli olması gerekirken çıkarılan bir kanunla görevde kalmıştı (Özdağ, 2004: 21). Menderes’in, Genelkurmay Başkanı görevden almasında ordunun üst komutasından emin olmak istemesi etkili olmuştur (Ahmad, 2008: 55).

Ordunun üst kademedeki görevden alma ve emekliye sevklerin yeni kurulan hükümetçe orduyu gençleştirmek amacıyla yapıldığı söylene de atanan komutanların yaşları irdelendiğinde pek inandırıcı değildi. Şöyle ki; emekli edilen Genelkurmay Başkanı Nafiz Gürman, altmış altı yaşında iken yerine atanan Nuri Yamut ise altmış iki yaşındaydı. Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İzzet Aksalur elli dört yaşında iken yerine atanan Orgeneral Zekai Okan elli beş yaşındaydı. Eski 1. Ordu Komutanı Orgeneral Asım Tınaztepe elli sekiz yaşında iken yerine atanan Orgeneral Şükrü Kanarlı elli sekiz yaşındaydı. Eski 2. Ordu Komutanı Orgeneral Muzaffer Tuğsavul elli yaşında iken yerine atanan Orgeneral Avni Akdağ altmış bir yaşındaydı. Eski 3. Ordu Komutanı Orgeneral Mahmut Berköz, altmış bir yaşında iken yerine atanan Orgeneral Hasan Fehmi Arakan, elli yedi yaşındaydı (Özdağ, 2004: 25). Askeri kadroda yapılan üst düzey değişiklikler orduda beklenen gençleştirme etkisini yapamamıştır.

1.2. DP Döneminde Memurlar Hakkında Yapılan Resen Emeklilik İşlemleri

1950'li yıllarda yürürlükte olan 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunu hükümlerine göre memurlar, otuz hizmet yılını doldurup, yaşları elli beş ise istekleri halinde emekli olabiliyorlardı. Kanunun 39. maddesinin B fıkrasına göre de memurun eğer otuz hizmet yılı var ise yaş şartına bağlı olmadan kurumlarınca lüzum görüldüğünde (gerekli görüldüğünde) resen emekli edilebiliyorlardı (Resmî Gazete, 17 Haziran 1949, S. 7235).

DP iktidara geçince fiilleriyle bir partinin hizmetine olduklarını düşündükleri ve vatandaşlara baskı yaptıkları yönüyle şikâyet edilen bürokratları görevden almaya başlamıştır. Haklarında şikâyet bulunan (Zafer, 11 Haziran 1950: 1) Samsun Valisi İzzettin **Çağpar**, Kastamonu Valisi Tevfik **Sırrı Gür**, **Seyhan** Valisi Zühtü Durukan, Bilecik Valisi Şinasi Tolga, Çankırı Valisi Orhan Sami Güvenç, Afyon Valisi Abidin Özmen, Balıkesir Valisi Ziya Tekeli, Konya Valisi Şefik Soyer ve Ordu Valisi Salih **Kılıç** 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunun 39. maddesinin B fıkrasına göre resen emekli edildi (BCA, 1950, 122.46.19). Yine seçim döneminde iktidar partisini desteklediklerinden bahisle alt düzey bazı memurlar da emekli edilmişlerdir.

DP, yüksek kademe bürokrasiyi şekillendirmek amacıyla 9 Ağustos 1950 tarihli kararname ile il emniyet müdürlüklerine yönelik oldukça kapsamlı bir tayin kararnamesi çıkardı (BCA, 1950, 216.27.5). 19 Ağus-

tos 1950’de yine bazı valilikler arasında nakil ve tayin kararnameleeri gerçekleştirildi (BCA, 1950, 123.64.14). Burada bir parantez açarak 1950 yılına ait 15 Haziran 1950, 4 Temmuz 1950, 21 Eylül 1950 tarihli Vali atamalarını irdelediğimizde valilikler arası ve içişleri bakanlığı kadrolarından valilik makamlarına atamalarının yapıldığı görülmektedir (Resmî Gazete, 15 Haziran 1950, S. 7533; Resmî Gazete, 4 Temmuz 1950, S. 7549; Resmî Gazete, 21 Eylül 1950, S. 7614). Dolayısıyla DP’nin ilk yıllarında yapılan vali atamalarını her siyasi iktidarın yaptığı tarzda bir atama ve yer değiştirme işlemleri olduğunu değerlendirmek mümkündür.

Ancak yapılan bu atamalar muhalefet nezdinde tepkiye yol açmıştır. **İsmet İnönü**, 28 Ağustos 1950 Belediye Seçimleri dolayısıyla yapılan radyo konuşmasında DP iktidarının memurlara yönelik atama ve diğer uygulamaları “*Demokrat Parti idaresinde memleket baştanbaşa huzursuzluk içerisinde. Siyasi emniyetimiz pervasız ve apaçık tehdit altındadır...Ordudan tapu memuruna kadar bütün devlet teşkilatında memurlar yataklarını bağlamışlar, kimin iftirası ile ne muamele göreceklerine beklemektedir*” diyerek eleştirmiştir (Toker, 1991: 44; Turan, 2002)

Muhalefetin tepkilerine rağmen DP, 1951 yılında 5434 sayılı Kanun çerçevesinde bazı yüksek kademe memurlar resen emekli etmiştir. Örneğin, 3 Şubat 1951’de Afyon Emniyet Müdürü Şerif Nimet Bener resen emekliye sevk edildi (BCA, 1951, 221.9.9). 7 Ağustos 1951’de İzmir, Tekirdağ, Bolu, Antalya, Balıkesir Elâzığ, Burdur il emniyet müdürleri ile altı polis müfettişi resen emekli edilmiştir (BCA, 1951, 225.29.20).

DP, memurları resen emekliye sevk edebilmek için gerekli olan otuz hizmet yılını yeterli görmemiştir. Bu nedenle 1953 yılında 6122 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Dair Kanun ile 5434 sayılı Kanunda değişiklik yapılarak resen emeklilik için gereken otuz yıl hizmet etme şartı, yirmi beş yıla indirilmiştir (Resmî Gazete, 11 Temmuz 1953, S. 8455). Yapılan bu düzenleme ile kurumlarınca lüzum görülen ve yirmi beş yıl hizmeti olan memurlar yaş şartına bağlı olmadan resen emekli edilebilmiştir. Hakkında resen emeklilik işlemi uygulananlar hiçbir şekilde yargıya başvuramayacakları da hüküm altına alınmıştır.

1954 seçimlerinde DP’nin aldığı oyları arttırmasına rağmen yüksek kademedeki memurların resen emeklilik edilmesinde iki sebep etkili olmuştur. Bunlardan birincisi DP’liler iktidarın ellerinden gidebileceğini düşünmeye başlamaları ve diğer sebebi ise ekonomik kalkınmadaki ilerlemelerin tersine dönmesi ve halkın refah düzeyinde meydana gelen azalmanın halkta bir hoşnutsuzluk meydana getirmesidir (Toker, 1991: 30).

1. 3. DP Dönemi Resen Emeklilik ile İlgili Yapılan Kanuni Düzenlemeler ve Meclisteki Tartışmalar

DP, muhalefet yıllarında bürokrasiden şikâyet etmiş ve bürokrasiyi halkın hizmetinde bir yapıya kavuşturacağı vaadine rağmen 1954 yılından itibaren bürokratların geleceği yönelik endişe duymalarına sebep olacak birtakım düzenlemelere gittiler. 1954 yılına kadar Emekli Sandığı Kanunu hükümlerine göre yüksek yargı mensupları ve üniversite profesörleri 65 yaşından önce emekli edilemiyordu. 1954 yılında Emekli Sandığı Kanununda yapılacak değişiklik ile Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyeleri gibi yüksek yargı üyeleri ile üniversite öğretim üyelerinin de yaş hadleri 60'a indirilerek 25 yıl hizmeti olan diğer bakanlık memurları gibi emekli edilmek istenmiştir.

Bu doğrultudaki tasarı Başbakan Menderes tarafından 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Tasarısını 10 Haziran 1954'te meclise sunmuştur. Tasarının gerekçesinde; mevcut hükümlere göre hizmet süresi otuz yıl olan ve yaşları 55'i doldurmuş kimseler istekleri üzerine, otuz hizmet yılını dolduranlar ve 60 yaşını doldurmuş olanlar kurumlarınca resen emekli edilebilmekteydi. Ancak Yargıtay, Danıştay, Sayıştay başkan ve üyeleri ile üniversite profesörlerinden otuz hizmet yılını dolduranların diğer memurlar gibi emekli edilmekten istisna edilmesini ve asgari yaş haddi olarak altmış beş yaşının gösterilmesinin 6122 ve 5434 sayılı Kanunların gerekçelerinde neden bir istisna getirildiğinin açıklanmadığını belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), C. 1, D. 10, 14.6.1954: 1).

CHP Meclis Grubu adına konuşan Nuri Sertoğlu, yüksek dereceli hâkimler ile üniversite profesörlerinin yirmi beş hizmet yılını dolduranların yaş şartı aranmaksızın resen emekli etme yetkisi ile Danıştay, temyiz mahkeme üyelerinin ve üniversite profesörlerinin her gün emekliye sevk edilmek gibi bir manevi baskı altında kalacaklarını vurgulamıştır. Yüksek dereceli hâkimlerin daha önceki mevzuatlarla altmış beş yaşından önce emekli edilemeyecekleri hükmünün Anayasanın 8'inci maddesini ihlal ettiğini söylemiştir. Üniversite profesörlerine tanınan yaş haddinin de öne çekilerek onların da resen emekli edilmeleri ile üniversitelere tanınan özerkliğe ve fikir ve ilim alanındaki ilerlemeye engel olacağını belirtmiştir. Yine 2. Menderes Hükümeti programında hâkim teminatını artıracak ayrı bir Hâkimler Kanunu yapacaklarını vaat etmelerine rağmen bu vaatler yerine getirilmediği gibi hâkim güvencesini ortadan kaldıran bir kanun değişikliğine gidilmesini eleştirmiştir (TBMM ZC, C. 1, D. 10, 21.6.1954: 218-219).

Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, kanun tasarısı lehine yaptığı konuşmada Emeklilik Kanununun 39'ncü maddesinin B fıkrası hükmünün yapılacak olan düzenleme ile yüksek kademe hâkimlerin ve üniversite profesörlerinin emeklilik işlemlerine yönelik istisnanın kaldırılmış olduğunu belirtmiştir. Kanun tasarısının anayasaya aykırılık iddiasına cevap olarak da Anayasa da bir hâkimin ya da üniversite profesörünün emekliği ile ilgili bir hükmün bulunmadığını, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu bu konuyla gündeme getirmenin isabetsiz olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Teşkilatı Esasi'ye göre engel bir durumun olmadığını Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 55'nci maddesinde geçen "*Hâkimler kanunen muayyen olan usul ve ahval harici azlolanamaz*" hükmünün anlam olarak "*belli şartlar ve usul dâhilinde azil olunabileceğinin*" anlaşılması gerektiğini söylemiştir. Emekli olmuş profesörlerin kendisine verilen profesörlük unvanı ve ilmi kariyerini kaybetmeyeceği kitap yazarak yayın yaparak memlekete daha faydalı olacağını demiştir (TBMM ZC, C. 1, D. 10, 21.6.1954: 237-241).

Meclis görüşmelerinin sonunda 33 aleyhteki oya karşın 344 lehe oy ile 6422 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun kabul edildi (Resmî Gazete, 21 Haziran 1954, S. 8738). Böylece Yargıtay, Danıştay, Sayıştay ve üniversite profesörleri de diğer devlet memurları gibi yirmi beş yıl hizmetleri varsa kurumları tarafından yaş şartına bakılmadan resen emekli edilebilecekti.

2. Bakanlık Emrine Alma İşlemleri

Türkiye'de memurların bakanlık emrine alma uygulamasının dayanağının 1931 tarihli Memurin Kanun olduğu yukarıda belirtilmiştir. Hükümetler, bu kanun ile "*lüzumu sabit olduğu (gerekli görüldüğü)*" takdirde her derece ve sınıftaki memurları bağlı olduğu bakanlık emrine almışlardır (Resmî Gazete, 29 Mart 1931, S. 1760). Cumhuriyetin ilk döneminde Memurin Kanunu çerçevesinde müsteşar, elçi, konsolos, vali, kaymakam, emniyet müdürü, bakanlık müfettiş ve il müdürleri gibi yüksek kademe yöneticileri "*görülün lüzum üzerine*" denilerek bakanlık emrine alınmışlardır. Mesela 29 Temmuz 1931'de Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Mehmet Emin Bey "*sabit olunan lüzuma mebni 1777 numaralı ve 29/3/1931 tarihli kanunun 3'üncü maddesine tevfiikan*" denilerek bakanlık emrine alınmıştı (BCA, 1931, 64.19.5). 30 Kasım 1931 tarihli karar ile Adalet Bakanlığı Müsteşarı Ferit Bey "*sabit olunan lüzum üzerine*" denilerek bakanlık emrine alınmıştı (BCA, 1931, 67.33.16). Yine Erzurum Posta ve Telgraf Müdürü Yusuf Bey, Memurin Kanunu hükümlerince bakanlık emrine alınmıştı (BCA, 1931, 64.20.17).

788 sayılı Memurin Kanununda 1936 yılında bir düzenleme daha yapılmıştır. 2919 sayılı Memurin Kanununun Bazı Maddeleri ile Buna Müzeyyel Olan 1777 Sayılı Kanun'un 3'üncü Maddesinin Tadili Hakkında Kanun ile her derece ve sınıftaki memurun gerekli görülmesi halinde tayinindeki usule göre bağlı olduğu bakanlık veya genel müdürlük emrine alınmıştır. 1936 yılında yapılan değişiklik ile de hizmet süresi on beş yıldan aşağı olanlara dörtte bir, on beş yıldan yirmi yıla kadar olanlara üçte bir ve yirmi yıldan fazla olanlara ise yarım maaş verilmiştir. Ayrıca memurların bu maaşı almaları bakanlık emrine alındığı tarihten itibaren başlamıştır. Bakanlık emrine alınan memurlardan hizmet süresi on beş yıldan aşağı olanlar dört yıl, hizmet süresi on beş yıldan fazla olanlara ise altı yıl içerisinde kendilerine verilen eski görevlerine eşit ya da bir aşağı derecedeki görevi kabul etmeyenler hakkında resen emeklilik hükümleri uygulanmıştır (Resmî Gazete, 21 Mart 1936, S. 3259).

DP dönemine kadar bakanlık emrine alma ve belli şartlar sonunda resen emekli uygulamasında “*lüzumu sabit olması*” şeklindeki ibare, büyük bir takdir yetkisine ve kişisel değerlendirmelere açık bir durum idi. Tek olumlu bir yönü ise bu işlemlere karşı yargı yolu açık olmasıydı (Karslı, 2020: 58). 1946'da Ankara Üniversitesi doçentlerinden Pertev Boratav, Behice Boran ve Niyasi Berkes ile Felsefe Enstitüsü ilmi yardımcılarının Mediha Berkes bir siyasi dergiye yazı gönderdikleri gerekçesiyle bakanlık emrine alınmışlardı. Bu işlem üzerine Danıştay'da açtıkları davayı kazanmaları üzerine görevlerine geri döndürülmüşlerdi (BCA, 1946, 143.24.21).

2.1. DP Döneminde Bakanlık Emrine Alma Kanununun Hazırlanması, Meclis Görüşmeleri ve Tartışmalar

DP, bakanlık emrine alma uygulamasını geniş bir takdir yetkisi içerisinde kullanmaya devam etmiştir. Büyükelçi, elçi, konsolos, vali, kaymakam, emniyet müdürü, bakanlık müfettiş ve il müdürleri gibi yüksek kademe yöneticileri bakanlık emrine alınmıştır.

DP, iktidar geldiği 1950 yılında dört memuru bakanlık emrine almıştır. 25 Ağustos 1950'de Kahire Büyükelçisi Şevket Fuat Keçeci'yi bakanlık emrine alınmıştır (BCA, 1950, 123.68.19). Kendisi nadir bir uygulama olarak 2 Haziran 1952'de aynı derece ile kadrosuna tekrar atanmıştır (BCA, 1950, 213.13.5). 24 Ekim 1950'de Nüfus İşleri Genel Müdürü Sait Koçak “*lüzumu sabit olması üzerine*” (BCA, 1950, 218.36.19) ve DP iktidarı tarafından 30 Haziran 1950'de atanan Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Ölçüler ve Ayarlar Müdürü olarak atanan Hilmi Celil Günalp “*görülen lüzum üzerine*” bakanlık emrine alınmıştır (BCA, 1950, 215.21.20). 2 Aralık

1950’de de Nazilli Emniyet Amiri Cevdet Giray “görülen lüzum üzerine” bakanlık emrine alınmıştır (BCA, 1950, 219.44.6).

Bakanlık emrine alma uygulaması yukarıda bahsettiğimiz üzere tek parti döneminden beri uygulanmasına rağmen içerisine hâkimleri, üniversite mensuplarını alınarak genişletilmesinde; 1954 seçimlerinde iktidarın aleyhine verilen yüksek seçim kurulu kararları etkili olmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Menderes başta olmak üzere DP’liler, seçimlerde radyonun kullanılmasıyla ilgili mevcut hükümler doğrultusunda Yüksek Seçim Kurulundan çıkan kararların hepsinin yediye karşı dört oyla verilmesini eleştirmişlerdir. Hükümet, Yüksek Seçim Kurulundaki yedi hâkimin CHP’ye sempati duyduğu, dördünün DP’yi tuttuğu zannıyla ve hissi ile hareket etmiş ve emeklilik işlemlerinde değişiklik yapan bir düzenlemeye gitmiştir (Akis, Yıl 1, S. 6, 26 Haziran 1954: 4-5).

Bahse konu kanun değişikliği Meclis genel kuruluna gelmeden önce iktidardaki bu fikirlere gören CHP Meclis Grup Başkan Vekilleri, Başbakan Menderes ile görüşme talepleri sonuçsuz kaldı (Burçak, 1998: 224). Bu durum üzerine CHP Genel idare Kurulu ve Meclis Grubu bir tebliğ yayınlamıştır. Tebliğ’de “*Emeklilik kanunu, vatandaş hak ve hürriyetlerinin nihai teminat merci olan Temyiz Mahkemesi, Devlet Şurası gibi yüksek dereceli mahkemeleri iktidarın emri altına koymak istikametinde tadil edilmektedir. Üniversitede de gene aynı tasarı ile iktidar görüşüne uygun bir tasfiye imkânı hazırlamaktadır*” (Akşam, 21 Haziran 1954: 1-2) denilmiş ve iktidar uyarılmıştır. DP milletvekili Mümtaz Tarhan ise siyasetle meşgul memurların derhâl tasfiye edilmesini, bunlara kesinlikle tazminat verilmemesini ve azledilen memurlara hiçbir yere müracaat hakkı verilmemesini istemiştir (Vatan, 30 Haziran 1954: 1).

Muhalefetin tüm itirazlarına rağmen yüksek yargı mensuplarını, profesörleri, bakanlık memurlarını ve kamunun iştiraki olan kurum ve kuruluşlardaki memurları bakanlık emrine alma ve belli bir sürü sonunda kendilerine verilen daha önceki eşit veya bir aşağı derecedeki görevi kabul etmeyenlerin resen emekli edilmesini öngören kanun teklifi Meclise sunuldu.

Vekâlet, İdare, Müessese Veya Kurum Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun teklifi İzmir Milletvekili Pertev Arat ve üç arkadaşı tarafından Meclise sunulan teklifinin gerekçesi olarak Memurin Kanunun işlemez bir hal aldığı, kırtasiyeciliğin ve mevzuatın aşırı himayesinin önünü geçmek için bakanlık emrine alma uygulamasına işlerlik kazandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Memurun statüsünden kaynaklanan rehabet ve tembelliğe sevk eden kuralların

yerine halka hizmet duygusunu geliştirecek hükümlerin getirileceğinin amaçlandığını belirtmişlerdir. Amerika, Belçika ve İsviçre ülkelerinde idarenin memuru görevden alma yetkisinin olduğu, İsviçre’de memurların statüsünün her üç yılda bir yenilendiği, yenilenmediği takdirde görevlerine son verildiği, Fransa’da memurluktan çıkarma kararlarına karşı Danıştay’a gidilemeyeceğine dair kararların varlığından bahsedilmiştir (TBMM ZC, C. 1, Devre 10, 02.07. 1954: 662-672).

Meclise gelen kanun teklifi hakkında CHP Meclis Grubu adına konuşan Nüvit Yetkin, eğer kanun teklifinin idarede bir iyileştirme amacı varsa bunları açıklayan bir gerekçe ile neden hükümet tarafından kanun tasarısı olarak değil de milletvekillerince bir kanun teklifi olarak meclise sunulmasını eleştirmiştir. Ayrıca hâkimlerin bakanlık emrine alınmaları ile Hâkimler Kanunun 82’inci maddesi ile anayasanın amir hükümlerine aykırı olduğunu, 25 hizmet yılına dolduran hâkimleri görevde tutmak ya da emekliye ayırma işlemine karşı yargıya gidilememesini ve altı ay sonunda emekli edilmelerini eleştirmiştir” (TBMM ZC, C. 1, D. 10, 05.7.1954: 430, 432).

Muhalefetin eleştirilerine karşı Başbakan Menderes’in cevabı şu şekilde olmuştur:

“İsviçre Hükümeti *daha acil sebeplerin vukuunda ise böyle altı aylık müddetlerle değil, asla vekâlet emrine bile almadan derhal azledabiliyor. Şu noktayı bilhassa arz edeyim ki, aczi ve zararı dokunan bir memur, bu üç senelik müddeti dahi beklemeden derhal vazifesinden affediliyor. Ya İsviçre gibi en demokratik memlekette Devlete, o memura ‘Ben senin hizmetinden artık bugünden itibaren müstağni kalmış bulunuyorum’ diyecek şekilde kanuni bir hak tanınmıştır*” (TBMM ZC, C. 1, D. 10, 05.7.1954: 435-436).

Cumhuriyetçi Millet Partisi adına konuşan Tahir Taşer ise: “*Birkaç gün evvel kabul ettiğiniz bir kanunla, bu hüküm Temyiz, Devlet Şûrası, Divanı Muhasebat reis ve azaları ile üniversite profesörleri gibi Devletin kilit noktalarında bulunan yüksek hâkim ve memurlara da teşmil edildi. Aradan bir hafta geçmedi, şimdi de Hükümete memurları mutlak surette tasfiye- azil hakkı verilmek yoluna gidiliyor*” (TBMM ZC, C. 1, D. 10, 05.7.1954: 438-439) diyerek iktidarın kendi lehine çalışan memurları taltif ederken muhalefet tarafındaki memurları cezalandırma yoluna gittiğini ifade etmiştir.

Yapılan meclis görüşmelerinin sonunda, 21 Haziran 1954’de 6435 sayılı Bağlı Bulundukları Teşkilat Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştıracaklar Hakkında Kanun kabul edilmiştir (Resmî Gazete, 21 Haziran 1954, S. 8738). Kanunun meclis görüşmelerinde yapılan encümen tadili ile askerler ve askeri memurlar hariç diğer memurların

bağlı olduğu bakanlık, idare veya kurum emrine alma suretiyle görevden uzaklaştırılabilecekti. Hâkimler, Hâkimler Kanunundaki hükümlere göre bakanlık emrine alındıktan sonra 6435 sayılı Kanuna göre işlem yapılacaktı. Üniversite mensupları hakkında bakanlık emrine alma işleminde ise senatonun görüşü alındıktan sonra Millî Eğitim Bakanı tarafından resen uygulanacaktı. Sermayesinin yarısından fazlası kamuya ait olan kurum ve kuruluşlarda personeli kurum veya teşekkül bünyesinde görevden alabilecekti. Ayrıca görevden uzaklaştırma işlemi yapan idare ve kişiler hakkında hiçbir şekilde adli ve idari yargıya gidilemeyecekti.

3. Resen Emeklilik ve Bakanlık Emrine Alma İşlemlerinin Uygulanması ve Tepkiler

1950 öncesi memurlar otuz hizmet yılını doldurup emekli olabiliyorken, incelediğimiz DP döneminde 1953 yılında 6122 sayılı kanun ile Emekli Sandığı Kanunu'nda yapılan değişikliklerle resen emeklilik için gereken otuz yıl hizmet etme şartı yirmi beş yıla indirilmiştir. Bu düzenleme ile kurumlarınca lüzum görülen ve yirmi beş yıl hizmeti olan memurlar yaş şartına bağlı olmadan resen emekli edilmiştir.

1954 yılında 6422 sayılı Kanun ile Emekli Sandığı Kanunu'nda yapılan değişikliklerle hizmet süresi otuz yıl olan ve 60 yaşını doldurmuş olanlar kurumlarınca resen emekli edildi. 1954 yılına kadar Emekli Sandığı Kanunu hükümlerine göre 65 yaşından önce emekli edilemeyen yüksek yargı mensupları ve profesörler de diğer devlet memurları gibi, yirmi beş yıl hizmetleri varsa kurumları tarafından yaş şartına bakılmadan istenildiği takdirde resen emekli edildi. Memurların resen emekliye sevk edilme kararları kesin olduğu gibi bu işlemlere karşı hiçbir adli makama başvurulamıyordu.

Bütün bu yetkileri yeterli görmeyen DP iktidarı, 6435 sayılı Kanun ile askerler ve askeri memurlar hariç diğer memurların bağlı olduğu bakanlık, idare veya kurum emrine alma suretiyle, hâkimleri, profesörleri bakanlık emrine alabildi. Bakanlık veya kurum emrine alınanlar hizmet sürelerine göre belli bir müddet sonra eksik maaş alacaklar ve altı ay içinde yeni bir işe tayin edilmediği ya da kendilerine verilen eski görevlerine eşit ya da bir aşağı derecedeki görevi kabul etmediklerinde hizmet süreleri ne olursa olsun haklarında resen emeklilik hükümleri uygulandı.

6435 sayılı Kanun 8 Temmuz 1954'te Resmî Gazete de yayınlandıktan sonra hemen uygulanmaya başlandı. 13 Temmuz 1954'te dört hâkim ve Ankara Üniversitesi'nden 17 profesör resen emekli edilmiş, (Shaw, 2006: 483) Yargıtay üyelerinden 16'sı emekli edilmiştir (Kuzu, 2011: 105). Özelikle hakimlerin bakanlık erine alınması ve emekli edilmesi idarenin yargı üzerinde siyasal denetimin kurulması olarak yorumlanmıştır.

1954 seçimlerinde Yüksek Seçim Kurulunda, radyonun kullanılmasıyla ilgili çıkan kararlarda DP aleyhine karar veren hâkimler emekli edilmiştir. İsmet İnönü'nün, 4. Menderes Hükümetinin meclis görüşmelerindeki şu cümlelerinden anlaşılmaktaydı. *“1954 seçimleri hükümlerine göre Devlet ve Hükümet mensuplarının kanuna aykırı hareketleri tespit ve mahkûm edilmişti. Elleriindeki kanunu tatbik etmekten başka bir şey yapmamış olan hâkimlerin hepsi görülen lüzum üzerine emekliye sevk edilmişlerdir”* (Neziroğlu, Yılmaz, 2013: 1219).

DP iktidarı 1955 yılı boyunca iç politikada ispat hakkının tanınması, 6/7 Eylül olayları ve DP grubunun hükümete karşı ayaklanması gibi pek çok sorunla uğraştı. İç politikadaki sıkıntıları atlatmak isteyen DP, 3 Mayıs 1956'da 16 yüksek kademe hâkimi, 12 Haziran'da 7 kişilik başka bir grubu resen emekli etmesi ile 1950'den beri emekli edilen hâkim sayısı 80'i bulmuştur¹. İktidar ise 3000'i aşan adliye kadrosuna göre bu sayıyı makul buluyordu. DP, hükümet programlarında hâkim teminatı getirme sözüne rağmen 1950-1956 yıllarında bunun tam aksi uygulamaları ile muhalefete büyük bir koz vermiştir (Turan, 1999: 99-100).

DP, hâkimleri emekli ederek, bakanlık emrine alarak adliyeye şekil verdikten sonra üniversite hocalarını hedefine koymuştur. İlkokullarda din dersini zorunlu hale getirmek için din dersini istemeyen velilerin dilekçe vermesi usulü getirilmişti. Din dersinin, laikliğe ve Anayasaya aykırı olduğu görüşünü savunan Ankara Üniversitesi Hukuk profesörlerinden Bülent Nuri Esen, çocuğunun din dersi almaması için dilekçe vermişti. Bülent Nuri Esen, bu sebeple emekli edildi (1 Eylül 1954). Basın ve kamuoyundaki tepkiler nedeniyle, Profesör Esen'in emeklilik işleminden vazgeçilmiş ve 4 Şubat 1955'te görevine geri verilmiştir (Turan, 1999: 100-101). Milli Eğitim Bakanının istediği memurları bakanlık emrine alması ve CHP'ye sempatisi olan profesörlerin görevinden alınmasına karar verilebilmesi eleştirilmiştir. İktidar değişikliği halinde yeni gelen hükümetin bu sefer DP yanlısı hocaları görevden alabileceğine dikkat çekilmiştir (Akis, Yıl 1, S. 9, 10 Temmuz 1954, 6).

Üniversite hocaları ile DP'nin karşı karşıya getiren önemli bir mihenk noktası Siyasal Bilgiler Fakültesinin dekanı olan Turhan Feyzioğlu'nun bakanlık emrine alınması olmuştur. 3 Kasım 1956'da ders yılı açılış konuşmasında söylediği *“Nabza göre şerbet vermeyiniz”* sözleri siyaset yapmak olarak değerlendirilmiş ve bakanlık emrine alınmıştır (Kabacalı, 2007: 117; Eroğlu, 1990: 189).

DP, bakanlık emrine alma işlemlerini, bir baskı aracı 1957 seçimlerinden itibaren olarak üniversite hocalarına yönelik arttırarak uygulamaya devam etmiştir. Meclis içtüzüğünde yapılan değişikliklerin Anayasayı ihlal ettiğine dair Cumhuriyet gazetesine demeç veren İstanbul Üniversitesi Hukuk profesörlerinden Hüseyin Nail Kubalı, derslerinde ve demeçlerinde siyaset yapmakla suçlanmış ve Millî Eğitim Bakanlığı emrine alınmış ve kırk gün sonra görevine dönebilmıştır. Profesör Kubalı'nın demeç ve yazıların inceleyen İstanbul Üniversitesi senatosu bunların siyasi olmadığına oybirliği ile karar vermişti (Kaçmazoğlu, 1998: 153-154; Kabacalı, 2007: 119). Ancak üniversite senatonun olumlu ya da olumsuz görüş vermesi bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü, 6435 sayılı Kanun, üniversite hocalarının senatonun görüşü alındıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bakanlık emrine alma yetkisi veriyordu.

Bakanlık emrine alma ve resen emeklilik işlemlerinden hâkimler, profesörler yanında yüksek kademedeki diğer memurlar da etkilenmiştir. Örnek vermek gerekirse; 13 Temmuz 1954'te Gümüşhane Valisi Nail Öktem, (BCA, 1954, 136.63.4) 28 Nisan 1958'de Tunceli Valisi Fethi Tamsuk, bakanlık emrine alınmış (BCA, 1958, 148.23.13) ve bakanlık emrinde bulunan Trabzon Defterdarı Mehmet Süreyya İrten ise 6 Temmuz 1957'de resen emekli edilmiştir (BCA, 1957, 265.19.10).

Memurların resen emekliye sevk edilme kararları kesin olduğu gibi bu işlemlere karşı hiçbir adli makamlara başvurulamıyordu. Seul Büyükelçisi iken 26 Ekim 1959'da Dışişleri Bakanlığınca resen emekli edilen Dr. Kâmil İdil ise resen emeklilik işlemine karşı Danıştay'da dava açmıştır. Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu'nca 8 Nisan 1960 tarih ve 1960/80 sayılı kararı ile Dr. Kâmil İdil'in resen emeklilik işlemi, şekil noksanlığı ve yetkisizlikten iptal edilmiştir. Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu bu işlemin Anayasa'nın 8, 31 ve 114. maddelerine aykırı olduğundan bahisle Anayasa Mahkemesine göndermiştir (Kuzu, 2011: 105-106). Anayasa mahkemesi de. 30.01.1963 tarihinde E. 1962/262 K. 1963/21 sayılı karar ile idari işlemlere karşı yargı yolunun kapatılamayacağı kararını vermiştir (Sayhan, 1994: 50). Resen emeklilik işlemi, 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanununun 39. Maddesindeki resen emeklilik yetkisi 2006 yılında Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kumunun 106. Maddesi ile iptal edilene (Resmî Gazete, 16 Haziran 2006, S.26200) kadar uygulanmaya devam edilmiştir.

1960 darbesi ile DP iktidardan indirilmiş ve hâkimlerin emekli edilmesi, hâkim güvencesini ve mahkeme bağımsızlığını engellediğinden bahisle Anayasayı ihlal suçlarından birisi sayılmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve DP milletvekillerinin hepsi Yasıada'da "*Anayasayı İhlal Davası*"nda **hâkimlerin emekli edilmesinden**

dolayı yargılandılar. Yargılananlardan birisi olan DP dönemi Meclis Başkanı Refik Koraltan, savunmasında *“Her teşkilat bünyesinde her devirde görülen zaatlardan bir veya birkaçı zamanla adli teşkilat bünyesinde de zamanla görülmüş ve hiçbir hâkimde bulunmaması gereken vasıfların zaafa düşmesi”* sebebiyle yapıldığını söylemiştir. Emekli Kanunundaki değişikliklerin bir hak ve yetkinin kullanılması nedeniyle anayasaya uygun olduğunun ve anayasaya aykırı olarak nitelenemeyeceği şeklinde olmuştur (Yüksel, 2016: 385).

Sonuç

1950 yılında yapılan seçimlerde DP’liler galip geleceklerine inansalar da mecliste ezici çoğunluğa sahip olacaklarını beklemiyorlardı. DP’nin iktidara hazır olmaması nedeniyle; ilk yıllarında bürokrasiye yönelik uygulamaları, iktidar olma mücadelesi olarak değerlendirilebilir. Resen emeklilik yetkisi, hükümetlere yetersiz memurları görevden almak gerekçesi ile verilmiştir. Buna rağmen DP bu yetkiyi, bürokrasinin gücü kırmak ve istemediği memurları emekli etmek ve bir anlamda iktidara bağımlı bir bürokrasi oluşturmak için kullanmışlardır. Bu sayede DP, istedikleri yöneticileri bu makamlara atamışlardır.

Bu atamalar ve görevden almalar ile tek parti döneminden beri yek vücut olan bürokrasi ve siyaset, DP döneminde siyaset lehine güç kazanmaya başlamıştır. DP iktidarında siyasetçiler ön plana çıkmış, bürokrasi geri plana atılmıştır. Bürokrasi, idarenin üstünde değil sadece kamu hizmetlerini gören bir araç olarak görülmüştür. DP dönemi, halkın ihtiyaçlarının tepeden siyaseten değil aşağıdan halktan gelen talepler doğrultusunda şekillendiği bir dönem olmuştur. Bir anlamda; bürokrasi toplumdaki konumunu kaybetmiş ve siyasi iktidar daha etkili olmuştur.

DP döneminde bakanlık emrine alınanların sayısı İnönü dönemi göre daha az olduğunu da belirtmemiz gerekiyor. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi internet sitesinde; 1938-1950 yılları arasında “bakanlık emrine” anahtar kelimesi ile arama yapıldığında 124 yüksek kademe yöneticinin, 1950-1960 yılları arasında için aynı şekilde arama yapıldığında ise 50 yüksek kademe yöneticinin bakanlık emrine alındığı tespit edilmiştir. DP döneminde bakanlık emrine alınan kişi sayısı, İnönü dönemine göre daha az olmasına rağmen DP’nin bürokraside gerçekleştirdiği görevden almalar sayısal niteliğinden ziyade muhalefet ve kamuoyunda bıraktığı tesir nedeniyle önem arz etmiştir. DP, bürokrasideki görevden alma ve emeklilik işlemleri nedeniyle üniversite, basını ve muhalefet ile karşı karşıya gelmiştir. DP’nin bu yapılarla mücadelesi, iktidardan darbe ile indirilmesine değin de devam etmiştir.

Bakanlık emrine alma ve resen emeklilik işlemlerinin 2000’li yıllara kadar devam ettiği görölmektedir. 2006 yılında yapılan kanunî düzenleme ile hükümetler, bürokraside istemediği resen emekli etme uygulamasından asker ve polis kadrosu dışında vazgeçmiştir. Resen emekli edilen asker ve diğer memurlara emeklilik tazminatı verilmesi ve bu işlemlere karşı yargı yolunun açık olması nispeten olumludur. Ancak emeklilik gibi çalışma hayatının önemli bir hakkının, her ne olursa olsun siyasîlerin değil memurların kendi isteğine bırakılması gerektiğini değerlendirmekteyiz.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

1. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri:

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 64.20.17/ 30.11.1.0 (14.08.1931); BCA, 67.33.16/ 30.11.1.0. (30.11.1931); BCA, 64.19.5/ 30.11.1.0 (29.07.1931); BCA, 143.24.21/30.10.0.0. (14.05.1946); BCA, 1950, 213.13.5/ 30.11.1.0. (02.06.1952; BCA, 123.68.19/ 30.18.1.2. (25.08.1950); BCA, 218.36.19/ 30.11.1.0. (24.10.1950); BCA, 219.44.6/ 30.11.1.0. (02.12.1950); BCA, 215.21.20/ 30.11.1.0. (24.10.1950); BCA, 136.63.4/ 30.18.1.2. (03.07.1954); BCA, 30.18.1.2/ 122.46.19 (25.08.1950); BCA, 30.11.1.0/ 216.27.5. (09.08.1950); BCA, 30.18.1.2/ 123.64.14. (19.08.1950); BCA, 30.11.1.0/ 221.9.9. (03.02.1951); BCA, 30.11.1.0/ 221/ 225.29.20. (07.08.1951); BCA, 265.19.10/ 30.11.1.0. (06.07.1957); BCA, 148.23.13/ 30.12.1.2. (28.0.1958); BCA, 1962, 293.24.10/ 30.11.1.0. (05.09.1962); BCA, 1964, 303.1.19/ 30.11.1.0. (24.01.1964).

2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri:

TBMM ZC, C. 1, D. 10, 14.6.1954, s. 1). Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c001/tbmm10001008.pdf>

TBMM ZC, C. 1, D. 10, 21.6.1954. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c001/tbmm10001011.pdf>

TBMM ZC, C. 1, Devre 10, 02.07.1954, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c001/tbmm10001016.pdf>

TBMM ZC, C. 1, D. 10, 05.07.1954. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c001/tbmm10001017.pdf>

Resmî Gazete (1931). Memurin Kanununun bazı maddelerinin tadili hakkında kanun (1931, 29 Mart, S. 1760). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1760.pdf>

Resmî Gazete (1936). Memurin kanununun bazı maddeleri ile buna müzeyyel olan 1777 sayılı kanunun 3'üncü maddesinin tadili hakkında kanun (1936, 21 Mart, S. 3259). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3259.pdf>

Resmî Gazete (1949). Millî Savunma-Bakanlığının kuruluş ve görevlerine dair Kanun (1949, 3 Haziran, S. 7233). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7223.pdf>

Resmî Gazete (1949). Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu (1949, 17 Haziran, S. 7235). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7235.pdf>

Resmî Gazete (1950). Bakanlar Kurulu Kararları (1950, 8 Haziran, S. 7527). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7527.pdf>

Resmî Gazete (1950). Bakanlar Kurulu Kararları (1950, 15 Haziran, S. 7533).

- Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7533.pdf>
- Resmî Gazete (1950). Bakanlar Kurulu Kararları (1950, 4 Temmuz, S. 7549).
- Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7549.pdf>
- Resmî Gazete (1950). Bakanlar Kurulu Kararları (1950, 21 Eylül, S. 7614). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7614.pdf>
- Resmî Gazete (1953). Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Dair Kanun (1953, 11 Temmuz, S. 8455). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8455.pdf>
- Resmî Gazete (1954). Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun (1954, 21 Haziran, S. 8738) Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8738.pdf>
- Resmî Gazete (1954). Bağlı Bulundukları Teşkilat Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun (1954, 8 Temmuz, S. 8749) Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8749.pdf>
- Resmî Gazete (2006). Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kumunu (2006, 16 Haziran, S. 26200) Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616-1.htm>

B. Gazete, Dergi

- Akşam, 21 Haziran 1954.
- Akis, Yıl 1, S. 6, 26 Haziran 1954.
- Akis, Yıl 1, S. 9, 10 Temmuz 1954.
- Milliyet, 15 Ağustos 1950.
- Milliyet, 9 Temmuz 1954.
- Vatan, 22 Haziran 1954.
- Vatan, 30 Haziran 1954.
- Zafer, 8 Haziran 1950.
- Zafer, 11 Haziran 1950.

C-Kitaplar ve Makaleler

- Akçakaya, M. (2016). Weber'in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(8): 275-295. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gusbd/issue/28250/316704>
- Ahmad, F. (2008). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aydemir, Ş. S. (2006). *İkinci Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2007). İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydilek, E. (2019). Türk Siyasal Hayatında Bürokrasi-Siyaset İlişkisi. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3: 57-72. <https://iletisimdergisi.kastamonu>.

edu.tr/index.php/kiad/article/view/66

- Boyalı, H., Gümüş, K. (2022). Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Parlamenter Sistem ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Özelinde Analizi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (55): 232-247. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1111869>
- Burçak, R. S. (1998). *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara: Nurol Matbaacılık.
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı, (1957). Ankara: Güneş Matbaacılık.
- Dursun, D. (2012). Bürokrasi Teorisi ve Yönetim. *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (37-38): 133-149. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/921/10411>
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Göküş, M. (2003). Demokrat Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasinin Genel Görünümü. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(5): 40-62. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28438/302934>
- Göküş, M. (2010). 1960-1980 Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Hukuki, Ekonomik ve Toplumsal Değişimi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(12): 203-223. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijmeb/issue/54588/744126>
- Kabacalı, A. (2007). *Türkiye’de Gençlik Hareketleri*. İstanbul: Gürer Yayınları.
- [Kaçmazoğlu, H. B. \(1998\). Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları. İstanbul: Birey Yayıncılık.](#)
- Karlı, M. (2020). Memurluk Güvencesi ve Ohal Sürecinde Yapılan İhraç İşlemleri Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Barosu Dergisi*, 78(1): 41-91. <https://doi.org/10.30915/abd.742280>
- Kuzu, B. (2011). Hukuk Devleti ve Resen Emeklilik. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 54 (1-4): 103-123. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/9079/113308>
- Neziroğlu, İ., Yılmaz, T. (2013). *TBMM Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. C. 2, (22 Mayıs 1950-20 Kasım 1961). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.
- Toker, M. (1991). *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Shaw, J. S., Shaw, K. E. (1996). Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye’nin Doğuşu”, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2 1908-1975, (Çeviren: Mehmet Harmancı), İstanbul: E Yayınları.
- Turan, İ. (2002). İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimler (1946-1950-1954-1957) Üzerine Seçmeler. Ankara: İnönü Vakfı. <https://www.ismetinonu.org.tr/tek-dereceli-ilk-secimler.htm>
- Turan, Ş. (1999). Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdağ, Ü. (2004). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Sayhan, N. Şebnem. (1994). *Hukuk Devleti İlkeleri Açısından Anayasa Yangısı İle İdari Yargı Arasındaki İlişkiler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul

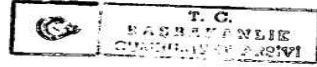
Üniversitesi.

Yıldırım, M. (2017). *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Çıkış Güvencelerinin Rolü ve Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Pamukkale Üniversitesi.

Yılmaz, N., Doğan, K., & İnankul, H. (2013). *Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1946) Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Weberyana Değerlendirmesi*. Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 27(3), 263-284.

Yüksel, E. (2016). Refik Koraltan'ın Anayasayı İhlal Davasında Yargılanması: Suçlamalar ve Savunma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), 373-395. <https://doi.org/10.21563/sutad.270411>

Ek-1: Maliye Bakanlığı emrinde bulunan Trabzon Defterdarı Mehmet Süreyya İrten'in resen emekli edilmesine dair karar. BCA, 265.19.10/ 30.11.1.0. (06.07.1957).



Karar

29794

1 - Fiili hizmet süresi 25 seneden fazla olduğu anlaşılan Trabzon Defterdarlığından Vekâlet emrinde Mehmet Süreyya İrten'in, 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı kanununun, 6122 Numaralı kanunla değişen 39 uncu maddesinin, 6422 sayılı kanunun I. ci - maddesiyle muaddel "b" fıkrası gereğince resen emekliye sevkı uygun görülmüştür .

- 2 - Bu karar hükmünü yürütmeye Maliye Vekili memurdur .

- 6 Temmuz 1957

Reisicümhur

c -

Başvekil

Maliye Vekili

030 11 1 265 19 10

Ek-2: Bazı emniyet müdürleri ve emniyet müfettişlerinin resen emekliye sevkleri.
BCA, 30.11.1.0/ 221/ 225.29.20. (07.08.1951).

T.C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
Emniyet Genel Müdürlüğü

Şube	Dosya	Numara

ÖZETİ:.....

K A R A R

24565



İlgi:

1 - İzmir Emniyet Müdürü İzzettin Eraydın'ın, Tekirdağ Emniyet Müdürü Sırrı Ulusemre'nin, Emniyet Genel Müdürlüğü birinci sınıf Emniyet Müdürlüklerinden Tevrik Eşmeli'nin, Bolu Emniyet Müdürü Necmettin Akhasanoğlu'nun, Antalya Emniyet Müdürü Nurettin Keskinbora'nın, Balıkesir Emniyet Müdürü Tevfik Celil Özer'in, Emniyet Genel Müdürlüğü ikinci sınıf Emniyet Müdürlüklerinden Ekrem Sanvar'ın, İstanbul ikinci sınıf Emniyet Müdürlüklerinden Hadî Eraybar'ın, Elazığ Emniyet Müdürü Hulusi Şentürk'ün, Burdur Emniyet Müdürü Şahabettin Alkan'ın, Emniyet Polis Müfettişlerinden Nevzat Armağan'ın, İ. Cevdet Özgen'in, Raur Yazıcıoğlu'nun, Ziya Güngören'in, Nurettin Tengüz'ün, Mehmet Ali Sinmaz'ın 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı kanununun 39 cu maddesinin (B) fıkrası gereğince emekliye sevkleri tensip edilmiştir.

2 - Bu kararı yürütmeye İçişleri Bakanı memurdur.

7 Temmuz 1951

Cumhurbaşkanı

C. Bayar

Başbakan

İçişleri Bakanı

U. Memduroğlu

M. Bayar

M.A.K.

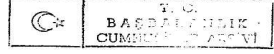
Karşıtlıklarda; Dosya sayısıyla numara ve tarihini zikri rica olunur.

030	11	1		225	29	20
-----	----	---	--	-----	----	----

Ek-3: Kahire Büyükelçisi Şevket Fuat Keçeci'nin bakanlık emrine alınmasına dair karar. BCA, 123.68.19/ 30.18.1.2. (25.08.1950).

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
II760

KARAR



Kahire Büyükelçisi Şevket Fuat Keçeci'nin Bakanlık emrine alınması, Dışişleri Bakanlığının 21/8/1950 tarihli ve 76813-377 sayılı yazısıyla yapılan teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca 25 / 8/1950 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

030 18 01 02 123 68 19

Başbakan
A. Menderes

Devlet Bakanı
Başbakan Yardımcısı
ve M. S. B. V.
S. Ağaoğlu

Devlet Bakanı
E. H. H.

Adalet Bakanı
18. Ağaoğlu

Millî Savunma Bakanı

İçişleri Bakanı
A. Menderes

Dışişleri Bakanı
E. H. H.

Maliye Bakanı

Millî Eğitim Bakanı

Bayındırlık Bakanı
F. Belen

Eko. ve Ticaret Bakanı

Sa. ve So. Y. Bakanı

G. ve Tekel Bakanı
m. Çiğdem

Tarım Bakanı

Ulaştırma Bakanı

Çalışma Bakanı

İşletmeler Bakanı
